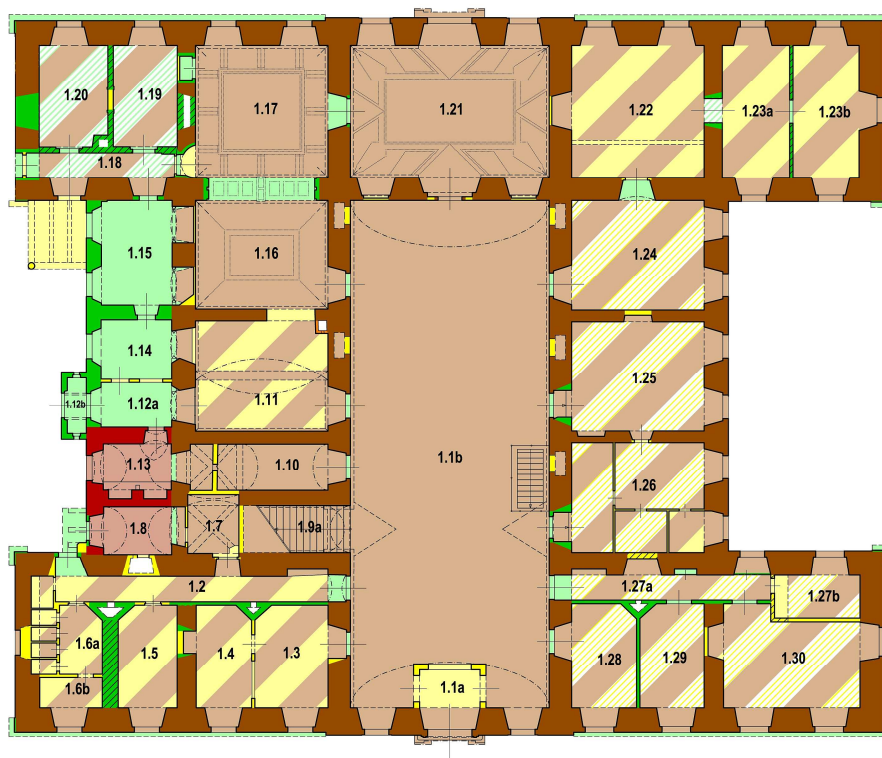

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV

Odborné a metodické publikace, svazek (...)

METODIKA STAVEBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU

Jan Beránek
Lucie Beránková
Jana Čevonová
Petr Macek
Michal Patrný
Jindřich Záhorka
Pavel Zahradník

(...) vydání
PRAHA 201(...)

Název metodiky:

Metodika stavebněhistorického průzkumu

Editoři metodiky:

Mgr. Ing. Jan Beránek

Ing. Petr Macek, Ph.D.

Autorský kolektiv (v abecedním pořadí):

Mgr. Ing. Jan Beránek

Lucie Beránková

Mgr. et. Mgr. Jana Čevonová

Ing. Petr Macek, Ph.D.

PhDr. Michal Patrný

Mgr. Jindřich Záhorka

PhDr. Pavel Zahradník

Odkaz na příslušnou výzkumnou aktivitu, na jejímž základě metodika vznikla:

Certifikovaná metodika *Metodika stavebněhistorického průzkumu* byla vytvořena v rámci výzkumného cíle „Výzkum nemovitých památek v ČR. Metodika standardního stavebněhistorického průzkumu a metodika digitální a digitalizované fotografie pro vědecké účely v praxi památkové péče“ financovaného z podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO).

Návrh uživatelů, pro které by měl být výsledek výzkumu typu N_{met} - Certifikovaná metodika poskytovatelem stanoven jako doporučený k využití v praxi:

Metodika je určena pro zpracovatele stavebněhistorických průzkumů, pracovníky odborné i výkonné složky památkové péče, pedagogy a studenty vysokých škol se zaměřením na nemovité kulturní dědictví, vlastníky nemovitých kulturních památek a další zájemce z širší veřejnosti.

METODIKA STAVEBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU

<u>OBSAH</u>	1
PŘEDMLUVA	4
I. ÚVOD	6
I.1 Definice SHP	6
I.2 Východiska SHP	6
I.3 Zpracovatel SHP	7
I.4 Tři fáze SHP a jejich pozice ve struktuře památkové péče	8
I.5 Centrální evidence a uložení elaborátů SHP	10
II. PROVÁDĚNÍ STAVĚBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU	11
II.1 Úvod	11
II.2 Možnosti a limity provádění SHP	11
II.3 Historický/archivní průzkum	13
II.3.1 Úvod	13
II.3.2 Úkol zpracovatele archivního průzkumu	13
II.3.3 Nároky kladené na zpracovatele archivního průzkumu	14
II.3.4 Postup při archivním průzkumu	14
II.4 Terénní průzkum	18
II.4.1 Úvod	18
II.4.2 Úkol zpracovatele terénního průzkumu	18
II.4.3 Nároky kladené na zpracovatele terénního průzkumu	18
II.4.4 Přípravná fáze terénního průzkumu	19
II.4.4.1 Základní identifikační údaje	19
II.4.4.2 Orientace v základní literatuře	20
II.4.4.3 Základní prohlídka zkoumaného objektu	21
II.4.4.4 Zaměření zkoumaného objektu	21
II.4.5 Popis zkoumaného objektu	22
II.4.5.1 Obecné zásady	22
II.4.5.2 Postup při popisu	25

II.5 Dokumentace objektu a další průzkumy	33
II.5.1 Způsoby dokumentace objektu	33
II.5.2 Doplnující průzkumy	37
II.6 Navazující fáze SHP	45
II.6.1 Druhá fáze - průzkum během stavebních prací (OPD)	45
II.6.2 Třetí fáze - závěrečné vyhodnocení SHP	46
III. STRUKTURA A ZPRACOVÁNÍ ELABORÁTU SHP	47
III.1 Úvod	47
III.2 Struktura elaborátu	47
III.3 Obsah a zpracování jednotlivých kapitol	48
III.3.1 Titulní list s identifikačními údaji	48
III.3.2 kapitola I. – Úvod	48
III.3.3 kapitola II. – Anotace	50
III.3.4 kapitola III. – Historický/Archivní průzkum	50
III.3.4.1 Historický/Archivní průzkum	50
III.3.4.2 Seznam pramenů a literatury	51
III.3.4.3 Seznam historických map a plánů	51
III.3.4.4 Seznam ikonografie	51
III.3.5 kapitola IV. – Popis/Rozbor	51
III.3.6 kapitola V. – Doplnující průzkumy	59
III.3.7 kapitola VI. – Stavební historie	60
III.3.8 kapitola VII. – Hodnocení	61
III.3.9 kapitola VIII. – Náměty pro potřeby památkové péče	70
III.3.9.1 Hodnotné prvky a detaily	71
III.3.9.2 Závady	74
III.3.9.3 Náměty pro péči o objekt	76
III.3.10 kapitola IX. – Náměty na další průzkumy	79
III.3.11 kapitola X. – Historická dokumentace	80
III.3.11.1 Historické mapy a plány	81
III.3.11.2 Ikonografie	81
III.3.12 kapitola XI. – Dokumentace současného stavu	81
III.3.12.1 Fotodokumentace současného stavu	82
III.3.12.2 Zaměření současného stavu	84

III.3.12.3 Další grafická a obrazová dokumentace	87
III.3.13 kapitola XII. – Grafické vyhodnocení průzkumu	87
III.3.13.1 Vyhodnocení stavebního vývoje	89
III.3.13.2 Památkové hodnocení	97
III.3.13.3 Doplnující informace	101
IV. PŘÍLOHY	104
IV.1 Vývoj stavebněhistorického průzkumu (J. Čevonová)	104
IV.1.1 Obrazová příloha	129
IV.2 Zdroje archivního průzkumu (P. Zahradník)	152
IV.2.1 Obecné zdroje (bez rozlišení druhů staveb)	152
IV.2.2 Zdroje k nejdůležitějším druhům staveb	178
IV.3 Seznam literatury	201

PŘEDMLUVA (P. Macek, J. Beránek)

Metodika stavebněhistorického průzkumu (dále také SHP), která byla vydána v roce 1998,¹ popsala a rozvinula způsob zpracování, jenž vyšel ze zavedených postupů specializovaného pracoviště Státního ústavu pro památkovou rekonstrukci měst a objektů Praha (dále také SÚRPMO) – podrobněji viz IV.1 *Vývoj stavebněhistorického průzkumu*. Její vydání rozproudilo debatu vedoucí k rozšíření a doplnění těchto zavedených postupů ve druhém vydání metodiky SHP v roce 2001.² Zásadní změnou byl posun od důrazu dosud kladeného na konkrétní využití SHP pro potřeby památkové péče ve směru k obecnějšímu vědeckému poznání zkoumané stavby, chápané jako specifický historický pramen. Druhé vydání metodiky již vznikalo na základě podnětů a připomínek širší vědecké obce, zabývající se SHP.

Čtenář nového vydání metodiky SHP jistě zaregistroval nárůst objemu publikace ve srovnání s předchozími dvěma vydáními. Struktura, která doznala celou řadu změn, je výsledkem dlouhodobější diskuze odborné veřejnosti, především zpracovatelů SHP, o podobě metodiky SHP, v níž dosud chyběla prováděcí část – tedy jakým způsobem postupovat při vlastním průzkumu i následném zpracování elaborátu. Platilo to zejména o historickém (archivním) průzkumu, kterému dosud byla věnována podstatně menší pozornost než v případě stavební části. Podnětem k obsahové změně nové metodiky byla také potřeba názorně odlišit dva výše zmíněné aspekty využití SHP – k obecnějším vědeckým účelům a pro praktické potřeby památkové péče. Proto byly sloučeny některé dosud samostatně stojící kapitoly týkající se památkového hlediska (hodnotné prvky, závady a náměty pro další zacházení s objektem) do jedné části.

Nezanedbatelným impulsem, který rovněž přispěl k novému vydání metodiky, byl časový zřetel. Od 2. vydání metodiky uplynulo již více než 10 let. Během nich došlo k částečnému metodologickému posunu uvnitř oboru samotného, ale také k rozvoji pomocných metod přírodních a technických věd, které v rámci SHP umožňují přesněji a komplexněji zachytit a zdokumentovat zkoumanou stavbu. Rozvoj oboru je nejvíce reflektován v památkové péči. Dnes je to především Národní památkový ústav (dále také NPÚ), který se stará o uplatňování zavedených a osvědčených postupů při průzkumu a dokumentaci kulturního dědictví. Významným způsobem také přispívá k metodickému rozvoji nových forem průzkumu a dokumentace nemovitého památkového fondu. Nejtěsnější vztah k SHP má dnes běžně využívaný a plně etablovaný operativní průzkum a

¹ MACEK 1997b.

² MACEK 2001.

dokumentace historických staveb (dále také OPD), jehož metodika vyšla v roce 2005.³ Novou metodiku SHP v mnohém předjímají výkladové statě v publikaci *Zkoumání historických staveb*, která v roce 2011 vyšla rovněž nákladem NPÚ.⁴ Již zde se objevuje jakýsi stručný návod, jak postupovat při historickém a stavebním průzkumu. Nové vydání metodiky SHP tento návodný zřetel ještě více rozvíjí. Tištěná podoba ovšem neumožňuje obsáhnout celou šíři užívaných metodických postupů a konkrétních příkladů z praxe. K tomu účelu vznikly v roce 2013 zprovozněné webové stránky věnované průzkumu, dokumentaci a hodnocení historických staveb, jejichž cílem je shromáždit na jednom místě co nejvíce informací o metodě a výsledcích stavebněhistorického průzkumu pro odborníky a kohokoliv se zájmem o tuto problematiku, včetně četných příkladů průzkumů a jejich výsledků.⁵ V podstatě neomezené možnosti rozšiřování, editace a sdílení informací o SHP doplňují tištěnou formu předložené metodiky SHP.

³ BLÁHA et al. 2005.

⁴ RAZÍM – MACEK 2011.

⁵ Dostupné z: www.shp-metodika.cz

I. ÚVOD

I.1 Definice stavebněhistorického průzkumu

Stavebně historický průzkum (SHP) je exaktní vědeckou metodou, jejímž cílem je komplexní poznání stavby (souboru staveb). Výsledky slouží jako jeden ze základních podkladů pro kvalitní a efektivní památkovou péči, zejména při určování optimálních podmínek péče o nemovité památky. Současně přináší soubor informací využitelných pro řadu vědních oborů i osvětovou činnost.

SHP vychází z detailního průzkumu stavby a jejího formalizovaného popisu, dále ze shromáždění všech relevantních písemných, plánových i obrazových materiálů. Jejich zpracování a vyhodnocení je důsledně vztaženo k celé době existence zkoumaného objektu. Nutným podkladem průzkumu je přesné zaměření objektu.

Elaborát SHP obsahuje textovou část, grafické vyhodnocení, obrazovou a plánovou přílohu zachycující historickou i současnou podobu zkoumané stavby; vše v přehledné, jasně strukturované závazné podobě.

I.2 Východiska SHP

Zásadní úlohou SHP je přispět k poznání minulosti, což je činnost vyvíjená všemi kulturními a uvědomělými společnostmi. Děje se tak prostřednictvím bližšího porozumění historickým stavbám.

Metoda SHP náleží do oblasti kulturní historie; vychází z kombinovaného studia hmotných a písemných pramenů. Jde o humanitní obor, určený dobovým kulturně historickým kontextem i sumou dosaženého poznání. Z tohoto základu vycházející nutná subjektivita názoru je proto konfrontována s řadou metod vycházejících z přírodovědných oborů.

Na tomto základě jednoznačně definovaná metoda SHP je využívána zejména pro potřeby péče o nemovité památky, vědeckého poznání v řadě jiných humanitních vědních disciplín a také v rámci osvěty.

I.3 Zpracovatel SHP

Zodpovědným zpracovatelem je badatel zkoumající vlastní objekt. Je zároveň autorem souhrnných kapitol elaborátu, zejména kapitoly VII. *Hodnocení* a vyhotovuje podklady pro grafické vyhodnocení průzkumu.

Takovým pracovníkem musí být osoba, která vystudovala, či se hlouběji seznámila s dějinami umění, architektury, urbanismu a stavitelství. Jde především o absolventy vysokých škol, které mají výuku SHP ve svém programu (fakulty humanitních věd a fakulty stavební a architektury).

Pokud zkoumaný objekt vykazuje výrazné přesahy za hranice běžné historické stavební produkce, je nutno kolektiv rozšířit o příslušné odborníky, např. inženýry z oblasti dějin techniky v případě průmyslových staveb, v rámci staveb s výraznou uměleckou kvalitou historika umění zaměřeného na dějiny architektury, případně na další umělecké druhy (sochařství, malířství, umělecké řemeslo). V řadě případů je žádoucí s nimi hodnotící kapitoly alespoň konzultovat.

Historickou/archivní rešerši většinou zpracovává další specializovaný člen pracovní skupiny – historik (případně ještě vhodněji archivář). Někdy je nutné pro hlubší pochopení a detailnější zachycení informací přizvat rovněž další specialisty. Jedná se zejména o prameny vztahované k dějinám techniky, které mají zcela specifický charakter včetně zavedeného názvosloví.

V poslední době byl opakovaně zpochybňován význam zpracování archivní rešerše, zejména s ohledem na stavby technického charakteru a novodobou (moderní, soudobou) architekturu obecně. I když v těchto případech jsou písemné prameny zastoupeny většinou strojopisnými dokumenty většinou v češtině, je třeba si uvědomit, že historický průzkum zde rovněž musí proběhnout. Jiná je otázka, kdo jej uskuteční. Tuto práci může s úspěchem provádět i zkušenější zpracovatel stavební části průzkumu. Je třeba důrazně odmítnout tvrzení, že s odkazem na předpokládanou absenci historických pramenů v případě některých méně významných dokladů historické architektury nemusí být zpracována archivní rešerše. Teprve poctivě provedený archivní průzkum může ověřit tento předpoklad, který však není nikdy jistý a beze zbytku předvídatelný před provedením vlastního průzkumu. Zpravidla vždy ke zkoumanému objektu nějaký písemný pramen existuje, ať už jde třeba o dokument, na základě kterého se stal kulturní památkou, kterým se stal součástí památkové rezervace, zóny, ochranného pásma apod. Nejde jen o zjištění historických dat pro vymezení stavebního vývoje objektu, ale také o způsob starších památkových zásahů (tj. použitých

technologií, materiálů, výtvarných postupů apod.), které jsou důležité jak pro poznání vývoje zkoumaného objektu, tak pro budoucí péči o něj.

Jako součást stavebněhistorického průzkumu a konečného výstupu je žádoucí připojit – pokud je to možné – doplňující průzkumy (dendrochronologii, trasologii, petrografii a další). Požadavek na jejich provedení je vhodné uvést již v zadání SHP.

I.4 Tři fáze SHP a jejich pozice ve struktuře památkové péče

Povinnost zpracovat stavebněhistorický průzkum stanoví prováděcí vyhláška ke stavebnímu zákonu – vyhláška ministerstva pro místní rozvoj č. 499/2006Sb. o dokumentaci staveb, která v příloze č. 1, bod B, č. 1 písmeno a) stanoví, že „*stavebněhistorický průzkum u stavby, která je kulturní památkou, je v památkové rezervaci nebo je v památkové zóně, je povinnou součástí technické zprávy projektové dokumentace pro ohlášení stavby, k žádosti o stavební povolení, k oznámení stavby ve zkráceném stavebním řízení*“.

SHP je v optimální podobě zpracováváno samostatně, bez vnějších vlivů, pouze s ohledem na základní účel – poznání a porozumění historickému objektu. Volba objektu pak vychází z významu objektu a stupně jeho dosavadního poznání, bez vztahu ke konkrétní činnosti a aktuálnímu stavu.

Z praktického hlediska se však většinou zpracovává právě v souvislosti se zásahy do objektu. Ty mohou být vyvolány potřebami přestavby, modernizace, rekonstrukce, konzervace aj.; v dalších případech demolicí (odstraněním objektu), případně samovolným zánikem historické stavby.

Stavebněhistorický průzkum sestává ze tří částí. První fáze odpovídá standardnímu nedestruktivnímu SHP. Zpracovávána je v předstihu, před zahájením projekčních prací. Druhá fáze probíhá v rámci stavebních prací, kdy jsou především formou OPD dokumentovány jednotlivé nálezy.⁶ Průzkum je možné považovat za ukončený až při vyhotovení závěrečné zprávy ve třetí fázi, konfrontující výchozí a většinou nejobsáhlejší etapu s konkrétními následnými nálezy.

Provedení standardního nedestruktivního SHP a zpracování příslušného formalizovaného elaborátu je součástí první fáze a musí být zadáváno před zahájením

⁶ BLÁHA et al. 2005.

jakýchkoli projekčních prací; v době shromažďování výchozích podkladů, na něž musí veškeré návazné práce nezbytně reagovat.

SHP musí vycházet z odborně zpracovaného zadání. Na něm se musí aktivně podílet příslušný pracovník státní památkové péče – garant z odboru péče o památkový fond v rámci NPÚ, který by měl být se zkoumaným objektem z hlediska své funkce seznámen. Stejný pracovník by měl výsledný elaborát SHP přebírat. Jako nejvhodnější se jeví jeho předání v rámci kontrolního dne zaměřeného na prezentaci výsledků průzkumu.

Z hlediska praktického využití SHP pro potřeby památkové péče nabývá na významu možnost kontroly výsledného výstupu. Kontrolní mechanismus by měl zajišťovat zmíněný pracovník památkové péče v rámci NPÚ. Po převzetí elaborátu by se měl vyslovit k jeho kvalitě, požadovat další doplnění (upřesnění), případně jej jako nedostatečný odmítnout. Zadání lze formulovat v obecné rovině – „dle schválené metodiky SHP“. Právě tomuto účelu nejlépe vyhovuje formalizovaná podoba výstupu, určená překládanou metodikou a ověřená praxí.

Proto je vhodné zadání upřesnit s ohledem na konkrétní, vždy jedinečnou situaci. Toto zadání může SHP rozšířit, zejména pokud jde o případnou spolupráci v rámci restaurátorského průzkumu, či archeologického výzkumu, o případné provedení sond, zpracování pasportizace či inventarizace, prohloubení průzkumu v jakékoli jeho části nad rámec metodikou stanoveného rozsahu apod. Výjimečné situace mohou naopak směřovat k dílčímu omezení SHP. Toto omezení je třeba následně zdůvodnit a uvést v úvodní části elaborátu. Omezení se týká rozsahu a hloubky zpracování jednotlivých kapitol elaborátu SHP. Nelze však připustit vyloučení jakékoli kapitoly dle metodiky stanoveného rozsahu.

Úloha příslušného odborného pracovníka NPÚ ve druhé fázi provádění SHP spočívá v konzultacích a upřesnění následovně prováděné dokumentace či doplňujících průzkumů. Nejvýznamnější v této etapě je zajištění případné součinnosti s osobou kompetentní k provádění sondážních průzkumů. Nové poznatky většinou zajišťují také různé doprovodné průzkumy, prováděné někdy již v rámci předprojektové přípravy (stavebně-technický průzkum), či na výsledky standardního SHP bezprostředně navazujících (restaurátorský průzkum, archeologický výzkum). Průzkum a dokumentaci v průběhu vlastních stavebních prací zajišťuje operativní průzkum a dokumentace (OPD). Ať už z jakýchkoliv důvodů nebylo možné již v první fázi standardního SHP reflektovat výsledky těchto souběžných nebo následných průzkumů, měly by být začleněny do výstupu SHP ve fázi třetí.

Třetí fáze SHP by měla být iniciována po dokončení stavebních aktivit, které vyvolaly zpracování SHP. Jde o etapu, kdy jsou sloučeny výsledky standardního SHP z první fáze a výsledky OPD z druhé fáze průzkumu (případně výše zmíněné další informace z jiných forem průzkumné činnosti). Ty doplňují či revidují závěry standardního SHP. Požadavek na vyhodnocení dosaženého poznání je ve výsostném zájmu státní památkové péče. Závěrečnou zprávu, resp. kompletaci elaborátu SHP, je proto nutné vyhotovit v co nejtěsnější součinnosti s příslušným odborným pracovníkem NPÚ, který by měl dát podnět ke shromáždění a kompletaci výsledků všech druhů průzkumu.

Pro její prezentaci (uzavření) je optimální doba spojená s kolaudací stavby, která by se pak měla týkat nejen stavby samotné, ale i materiálů kompletního elaborátu SHP. Po vzoru archeologických komisí lze také doporučit prezentaci ukončeného průzkumu formou pracovního jednání (workshopu), provedeného na místě zkoumaného objektu. Taková akce přináší nepochybně zásadní informace pro všechny zúčastněné – od obecných metodologických otázek po zcela praktickou problematiku péče o památku, která vychází z jedinečnosti každého historického objektu.

I.5 Centrální evidence a uložení elaborátů SHP

Vhodné uložení a zpřístupnění výsledných elaborátů SHP je jedním z největších, již dlouhodobě existujících problémů. V současné době nejde v první řadě o uložení fyzického elaborátu v podobě svázaného výtisku. Zcela převažující počítačové zpracování umožňuje po ošetření autorských práv zpřístupnit elaborát širší obci zájemců.

S ohledem na převažující zadávání SHP v rámci přípravy stavebních úprav zajišťuje ukládání elaborátů SHP NPÚ v rámci svých sbírek dokumentace, nezbytných pro výkon odborné činnosti dané památkovým zákonem. Centrální evidence elaborátů SHP je vedena v rámci rozsáhlého Integrovaného informačního systému památkové péče, který NPÚ dlouhodobě buduje. Zpřístupnění a další nakládání se shromážděnými elaboráty SHP, ať již v elektronické nebo papírové podobě, se řídí interními předpisy NPÚ.

Nezbytným předpokladem centrální evidence a ukládání elaborátů SHP je jejich získání do sbírek NPÚ prostřednictvím kompetentního pracovníka NPÚ dohlížejícího na obnovu zkoumaného objektu na základě podmínek stanovených v odborném, v ideálním případě i závazném stanovisku.

II. PROVÁDĚNÍ SHP

II.1 Úvod

Základním cílem SHP, který je formulován v samotném úvodu metodiky, je komplexní poznání zkoumané stavby jako historického a kulturněhistorického dokladu. K dosažení tohoto poznání je využito specifické metody, spojující výsledky detailního průzkumu zkoumaného objektu s výpovědí všech relevantních písemných, plánových a obrazových materiálů pro celou dobu jeho existence.

Průzkum stavby je prováděn stavebním historikem, shromáždění písemných a obrazových podkladů pak specializovaným historikem, většinou školeným archivářem. První část bývá označována jako průzkum stavební, druhá jako průzkum historický (archivní). Oběma heuristickým postupům odpovídá i procesní (prováděcí) část SHP. Archivní bádání i stavební průzkum probíhají většinou současně. V ideálním případě stavební historik aktivně spolupracuje s archivářem, neboť každá stavba má zcela osobitý charakter, včetně množství a skladby dochovaných pramenů. Stavební historik by měl vstupovat do práce archiváře kladením dílčích podnětů, ať už se týkají jednotlivých částí stavby, konkrétní stavební fáze nebo časové periody.

Druhým hlediskem, ke kterému musí být směřován výsledek stavebněhistorického průzkumu, je již v předmluvě a úvodu k metodice zmíněný jeho dvojí účel - vědecký/badatelský a praktický památkový. Obě tyto účelové složky musí být součástí každého SHP - nelze se zaměřit pouze na jediný aspekt.

II.2 Možnosti a limity provádění SHP

Ještě před započítím průzkumu je třeba brát v potaz, nakolik okolnosti průzkumu a možnosti a schopnosti zpracovatele ovlivňují a limitují výsledek SHP, jímž má být výše zmíněný požadavek komplexního poznání zkoumané stavby. Vedle archivního zkoumání je základem detailní prohlídka a popis stavby (stavební či obecně terénní průzkum) s využitím odpovídající měřické dokumentace. Postup při provádění SHP není a nemůže být zcela jednotný; míra a hloubka poznání a dokumentace nálezových situací je závislá na řadě faktorů subjektivních, tak vnějších okolností průzkumu. K subjektivním náleží erudice jak zpracovatele historické, tak i stavební části průzkumu, jejich zkušenosti získané praxí, schopnost interdisciplinárního přesahu, preference určitého segmentu ze škály vědeckých

postupů využívaných metodikou SHP (orientace na typologické, uměleckohistorické, stavebně-konstrukční aj. otázky). K vnějším faktorům ovlivňujícím výsledek průzkumu nesporně patří časové meze průzkumu, okolnosti jeho průběhu, různá míra využití potenciálu základních i nejnovějších dokumentačních metod a postupů. S předchozím nedílně souvisí uplatnění výsledné podoby dokumentace (od pořízení prostého fotografického snímku až po vyhotovení a překreslení fotoplánů, provedení fotogrammetrie, trasologické analýzy, 3D skenování s následným prostorovým modelem apod.). Všechny tyto faktory zásadně ovlivňují vědeckou stránku vlastního průzkumu, zároveň formu a kvalitu výstupu – výsledný elaborát SHP.

Průzkum a výsledný elaborát SHP nelze zpracovat bez dvou základních složek – zmíněné archivní rešerše a zaměření zkoumaného objektu.

V případě archivní rešerše není situace vždy příznivá vzájemné spolupráci historika/archiváře a stavebního historika. Někdy je provedena v předstihu před zahájením stavební části průzkumu, takže vzájemná spolupráce je již od počátku vyloučena. V praxi nezdědka nastává případ, že stavební historik má k dispozici pouze archivní rešerši převzatou ze staršího elaborátu SHP (před rokem 1989 výhradně zpracovaného SÚRPMO). U starších archivních rešerší by měla být zvážena revize, zejména v případě větších stavebních aktivit. Mnohdy ovšem dochází k tomu, že zadávací podmínky ze strany památkové péče tuto okolnost nezohledňují. Za určitých podmínek lze připustit možnost, že vyhovující archivní rešerši staršího elaborátu SHP bude v plném rozsahu citována s uvedením relevantního odkazu na původní zdroj. Tuto skutečnost a zdůvodnění, proč tomu tak nebylo, je nutné uvést v úvodu výsledného elaborátu.

Grafické vyhodnocení SHP (postavené především na vyhodnocení stavebního vývoje a památkovém hodnocení) je základní a nedílnou součástí výsledného elaborátu. K tomu účelu musí mít zpracovatel vhodné zaměření. V ideálním případě vznikne kvalitní geodetické zaměření ve spolupráci profesionálního geodeta se stavebním historikem. Takových případů ovšem v praxi mnoho nenastává. Získat kvalitní zaměření představuje dodnes značný problém. Pokud má zpracovatel průzkumu k dispozici pouze nekvalitní plánové podklady, případně zaměření zcela chybí, je ohroženo i provedení a zpracování průzkumu. Podobně jako v případě archivní rešerše při zadávání SHP, orgány památkové péče mnohdy ani nevyužívají možnosti, pokud je to skutečně potřebné, v rámci závazného stanoviska požadovat od majitele objektu či zadavatele SHP zhotovení kvalitního geodetického zaměření.

Každý zpracovatel tedy musí důkladně zvážit podmínky, za nichž je ještě schopen zpracovat SHP v potřebné kvalitě. Rozhodnutí, zda průzkum přijmout či odmítnout, již patří do oblasti etiky vědecké práce.

II.3 Historický/archivní průzkum

II.3.1 Úvod

Nedílnou součástí stavebněhistorického průzkumu je historický průzkum (též archivní rešerše). Jeho zásady samozřejmě vycházejí z obecných metodických zásad historikovy práce, mají však svá specifika, podřízená účelu, pro nějž je archivní průzkum prováděn. Tato specifika si zejména začátečník nemusí dostatečně uvědomovat; dosavadní praxe také ukazuje, že kvalita archivních průzkumů je právě proto značně rozdílná. Také tato skutečnost vyvolala naléhavou potřebu zpracovat metodiku archivního průzkumu, jež by sloužila jako pomoc všem zájemcům, kteří by se chtěli našemu speciálnímu odvětví historické práce věnovat, a jež by tak doplnila a nahradila stručnou pasáž, která mohla být archivnímu průzkumu věnována v předešlých vydáních metodiky SHP.⁷

II.3.2 Úkol zpracovatele archivního průzkumu

Úkolem zpracovatele archivního průzkumu je nalezení a zpracování podkladů pro stavebního historika, a to za stálé spolupráce s ním. Zpracovatel archivního průzkumu se přitom nesmí pokoušet o vlastní stavebněhistorickou nebo uměleckohistorickou interpretaci svých nálezů a musí ji ponechat stavebnímu historikovi, i když je přirozené, že při vzájemných konzultacích mohou být nejen historikovy poznatky, ale i jeho podněty a připomínky stavebnímu historikovi v mnohém prospěšné; stejně tak mohou ovšem být případné návrhy a upozornění stavebního historika v mnohém užitečné také zpracovateli archivního průzkumu. Tato zdrženlivost leckdy vyžaduje od historika jisté sebezapření, které je však pro kvalitní archivní průzkum nezbytné. Historik tak vyhledává a zpracovává pro potřeby stavebního historika v první řadě písemné prameny, což bývá většinou činnost i časově nejnáročnější, ale také edice pramenů, ikonografické i plánové prameny a veškerou dostupnou literaturu.

⁷ MACEK 1997b; MACEK 2001. Srov. rovněž RAZÍM – MACEK 2011.

II.3.3 Nároky kladené na zpracovatele archivního průzkumu

Zpracovatel archivní části stavebně historického průzkumu by měl být absolventem univerzitního studia historie a pomocných věd historických. Právě znalost pomocných věd historických (byť ne všech ve stejné míře) je důležitou podmínkou pro kvalitní zpracování archivního průzkumu.

Nezbytnou pro zpracovatele je nepochybně znalost diplomatiky, která mu umožní rozeznat jednotlivé typy úředních písemností, strukturu jejich původců, tedy kancelářů, ustálené formuláře, kterých tito původci používali, ale také výpovědní hodnotu pramenů a jejich hodnověrnost.

Studium paleografie umožní zpracovateli přečtení rukopisných pramenů od středověku až do současnosti; s tím jsou ovšem spjaty i nutné jazykové předpoklady, totiž znalost latiny a němčiny (včetně němčiny středověké či barokní), zatímco mnohem méně často (většinou až v barokních pramenech) se setkáváme s italštinou či francouzštinou. I tak bude zpracovatel občas zřejmě narážet na problémy s porozuměním terminologii stavebních prvků, náradí a postupů, neboť nejsou k dispozici odborné slovníky; pomoc někdy poskytnou staré jazykové slovníky, jindy spíše konzultace se současným stavitelem či řemeslníkem.

Znalost dějin správy je nezbytná proto, aby zpracovatel vůbec poznal, v jakých archivních fondech hledat potřebné prameny; k tomu, aby věděl, v jakém archivu jsou tyto fondy uloženy, je pak nutná znalost organizace českého archivnictví. Z pomocných věd historických je třeba uvést ještě heraldiku, jež zpracovateli umožní správně identifikovat heraldické památky na samotném objektu, což opět poslouží i samotnému archivnímu průzkumu, dále chronologii, umožňující dobře datovat archivní písemnosti, numismatiku, důležitou pro správné převádění jednotlivých měn, a zvláště metrologii, jež učí znalosti dobových měr a vah, způsobům jejich zápisu v soudobých pramenech a jejich přepočtům na dnešní míry a váhy.

K tomu, aby zpracovatel dovedl zasadit památku do dobových souvislostí, je ovšem třeba, aby se dobře orientoval v českých dějinách od středověku až po současnost, přičemž nesmí dávat přednost období, o které se sám hlouběji zajímá.

II.3.4 Postup při archivním průzkumu

Stejně jako u každé jiné historické práce, i při zpracovávání archivní části stavebně historického průzkumu začíná historik studiem literatury. Je tedy třeba, aby shromáždil všechnu dosavadní literaturu od velkých encyklopedických či syntetických prací, jež se

zabývají celou rozsáhlou oblastí (zemí, krajem či okresem) či určitým typem objektů a jejichž prostudování je nutnou součástí každého průzkumu, až po drobné monografické práce, které se týkají už jen konkrétních lokalit či dokonce konkrétních objektů. Pozornost je třeba věnovat literatuře staré či přímo zastaralé, stejně jako nejnovějším pracím, a to bez ohledu na to, zda autory jsou více či méně poučení laici a amatéři, anebo největší autority ve svém oboru. Publikace regionálního amatérského badatele může být přitom mnohdy pro účely stavebněhistorického průzkumu či aspoň pro zpracování jeho archivní části užitečnější než práce odborníka – místní badatel obvykle dokonale zná daný objekt a jeho okolí, danou památkou se mnohdy zabýval již po dlouhá léta, a pokud jde o starší autory, poskytuje nám cenné informace o dřívějším stavu objektu, případně (to se již stává vzácněji) mohl čerpat z pramenů, které jsou dnes ztracené či nezvěstné. Pokud některá z prací přináší obzvlášť užitečné informace, anebo pokud se naopak její pisatel dopustil omylů, jež od něj poté přejímali i další autoři, je potřebné se o této skutečnosti zmínit, ať již přímo v textu, nebo v poznámce, případně v závěrečném seznamu literatury.

Nejdůležitější částí práce zpracovatele archivní části stavebněhistorického průzkumu je ovšem práce s písemnými prameny, uloženými v naprosté většině případů v archivech. Existují archivní fondy, které jsou užitečné buď takřka pro každý zpracovávaný objekt (zde jde hlavně o fondy památkových institucí), anebo aspoň pro všechny objekty jednoho typu (například desky zemské pro každé vrchnostenské sídlo); kromě toho je při zpracovávání stavebních dějin jednotlivých objektů obvykle povinné studium určitého typu archivních fondů (například fond velkostatku pro každé vrchnostenské sídlo, fond města pro každou městskou budovu či fond farnosti pro jednotlivé kostely či fary). Jestliže takovýto archivní fond utrpěl v průběhu dějin značné ztráty (například archivy měst či farností v důsledku požáru radnice či fary anebo fond velkostatku v důsledku častého přecházení nevelkého velkostatku do rukou nových nešlechtických majitelů) a neposkytne nám potřebné informace, je důležité na tuto skutečnost upozornit.

Při studiu písemných pramenů je teoreticky nutno shromáždit všechny informace potřebné pro poznání stavebního vývoje objektu. Zvláště pro období středověku či raného novověku je většinou cenná jakákoliv informace, jež se týká daného objektu či jeho majitelů. V mladším období (leckdy již v baroku, hlavně však v 19. století a dobách ještě mladších) je však mnohdy, zejména u rozsáhlejších archivních fondů, potřebná jistá selekce. Tak v případě účetního materiálu, častokrát velmi rozsáhlého, je třeba soustředit se na průzkum jednak důchodních účtů, jednak účtů stavebních (ty však, zvláště ve starších dobách, nebyvaly soustavně vedeny na rozdíl od důchodních účtů). Teprve v případě, že se tyto účty

nedochovaly, je možno aspoň zčásti je nahradit účty jinými, například skladištními. I při zpracovávání tohoto účetního materiálu je však třeba postupovat s rozvahou – dlouhé soupisy plateb zvláště jednotlivým zedníkům a tesařům, pokud nepřinášejí konkrétní zmínky o tom, na jaké části stavby právě daní řemeslníci pracovali, je třeba pouze sumarizovat.

Vedle písemných pramenů je třeba vyhledávat a kriticky posuzovat neméně významné historické mapové, plánové a obrazové (ikonografické) prameny, jejichž obrazová podoba často dokáže nahradit chybějící doklad písemné povahy. Tyto obrazové prameny jsou mnohdy oddělené od fondu týkajícího se vlastního zkoumaného objektu, v archivech často tvoří samostatné fondy a sbírky. Z historických map jsou nejhojněji využívány mapy tzv. I. (Josefského) vojenského mapování z let 1764–1768. Jeho studium je vhodné zvláště v případě průzkumu areálů nebo větších urbanistických celků. Podobně jako mladší mapy stabilního katastru jsou dnes přístupné na internetu. Mapy stabilního katastru z 20. – 40. let 19. století dokládají podobu zkoumaného objektu ještě před polovinou 19. století, což je rozhodující zlomové období nejen zachycením základní půdorysné podoby objektu, ale také širší urbanistické situace předprůmyslové éry, často s dochovanými zbytky mnohem starších urbanistických vazeb. Způsob zpracování těchto map z nich činí nepominutelnou a mnohdy zásadní plánovou součást průzkumu.

Zajímavým zdrojem mohou být rovněž historické mapy příslušných panství, které často obsahují vyobrazení objektů na mapě zachycených, případně dílčí mapy zachycující jednotlivé parcely ve vazbě na sousedy. Svým měřítkem se tyto mapy již blíží tzv. situačním plánům jednotlivých budov, které jsou významné pro postižení obrysu zkoumané stavby.

Dalším zcela klíčovým zdrojem poznání stavebního vývoje a proměny zkoumaného objektu je historická plánová dokumentace. Jde o souhrn veškerých plánů, ať už stavebních (včetně kupříkladu nerealizovaných variant či návrhů), nebo plánů zachycujících jakékoliv pozdější přestavby nebo stavební úpravy objektu. Plány starší 19. století (pokud se zachovaly), bývají dostupné ve fondech vázících se ke zkoumanému objektu. Mladší plány od poloviny 19. století se pak nacházejí převážně v archivech příslušných stavebních úřadů.

Vzácně se lze setkat rovněž s historickými modely. Kupříkladu pro Prahu bývá často používán známý model části města od Antonína Langweila z let 1826–1834, v současnosti již plně digitalizovaný.

Mimořádný význam pro objasnění proměňujícího se vzhledu zkoumané stavby má historická ikonografie, zastoupená nejčastěji širšími pohledy na město, známými jako "veduty". Obecně však jde o materiály různorodé povahy – kresbu, grafiku, obrazy, historické fotografie apod. Hojně používaným historickým dokladem obrazové povahy je

například známý soubor kreseb některých českých měst od Johanna Willenberga z počátku 17. století nebo některé veduty Hollarovy, Wernerovy apod. Poměrně časté bývá v případě církevních staveb v barokním období jejich zachycení v pozadí obrazů svatých patronů, umístěných v příslušném kostele či kapli (ať již na plátně nebo v rámci freskové výzdoby). Většina souborů je dostupná v edicích, které vycházely již od sklonku 19. století.

Speciálním druhem ikonografického pramene je historická fotodokumentace, která je v některých vzácnějších případech dochována již od poloviny 19. století. Důležité jsou zejména snímky, které zkoumaný objekt zachycují v podobě před případnými pozdějšími přestavbami či úpravami, proto lze za historický považovat i snímek starý třeba pouhé dva roky, zejména pokud zachycuje dnes již neexistující stav.

Teprve dohledáním a kritickým rozbořem všech forem existujících archivních pramenů lze optimálně uzavřít vlastní archivní průzkum. Zpracovatel ovšem často naráží na překážky, které mu zabraňují v tom, aby dosáhl jeho požadované úplnosti. Z těchto překážek je třeba (kromě obvyklé časové tísně, způsobené nutným dodržením termínu zpracování, a také ovšem kromě finančních důvodů) na prvním místě uvést stále se zhoršující podmínky v archivech, ve kterých je v posledních letech předkládáno během jedné badatelské návštěvy pouze omezené množství archiválií, jež musejí být nadto ještě předem zaměstnanci archivu pracně foliovány, což působí větší či menší časovou prodlevu. Může se také stát, že právě v době zpracovávání archivního průzkumu bude archiv, ať už z jakýchkoliv důvodů, pro badatele uzavřen. Další významnou překážkou je pak skutečnost, že stále ještě mnohé archivní fondy nejsou zpracované či řádně zpřístupněné, takže buď nemohou být vůbec zájemcům předkládány ke studiu, anebo – v případě, že k nim existují alespoň orientační inventární soupisy či jiné starší nebo prozatímní pomůcky – předloženy sice být mohou, ale jejich využití badatelem nemůže být tak zevrubné či tak dokonalé jako tehdy, když má badatel k dispozici moderní inventární pomůcky. Proto je v takovýchto případech nutné upozornit na to, v jakém stavu a dostupnosti se archiválie v době zpracovávání archivní rešerše nacházely, a to buď hned v úvodu práce, anebo v soupisu pramenů v závěru elaborátu.

Důležité pasáže pramenů je třeba v úplnosti citovat (v překladu do češtiny); tak tomu je například u mnohých účetních písemností, popisů budov či popisů průběhu stavebních prací. Pokud byly tyto prameny již v literatuře citovány, je užitečné tyto starší citace znovu srovnat s archivními prameny (či s moderními diplomatickými edicemi pramenů) a opravit případné chyby starších přepisovatelů. K překladu je možno připojit buď původní latinský či německý ekvivalent klíčových výrazů, anebo dokonce originální text celých obzvlášť

důležitých partií v původním jazyce. Součástí tohoto zpracování písemných pramenů je jejich zhodnocení, které se odvíjí od toho, zda jde o pramen soudobý, či pozdější, pocházející od angažovaného účastníka, či neúčastného pozorovatele, zda jde o úřední listinu, suchou účetní písemnost, či barvitý vyprávěcí pramen; od těchto skutečností se poté odvíjí spolehlivost toho kterého pramene či jednotlivých údajů, jež jsou v něm obsaženy. Toto stručné zhodnocení pramene zpracovatel také zahrne do výsledného elaborátu.

II.4 Terénní průzkum

II.4.1 Úvod

Základní součástí stavebněhistorického průzkumu je terénní průzkum (také průzkum stavební, tj. průzkum zkoumané stavby). Spolu s historickým průzkumem jde o dva zásadní úkony, které podmiňují další kroky v procesu SHP – objasnění stavebního vývoje objektu, jeho hodnocení a následné návrhy pro péči o objekt. Terénní průzkum je tvořen popisem a rozбором zkoumané stavby, doplněné kresebnou a fotografickou dokumentací, pořizovanou zpracovatelem v průběhu provádění průzkumu. Terénní průzkum má svá specifika. Zpracovatel, což je většinou stavební historik, musí mít alespoň základní znalosti ze širokého spektra různorodých vědních oborů, od technických až po humanitní, což je dáno předmětem jeho zájmu – jde o zkoumání architektury (tedy stavitelství) v historickém kontextu. Vzhledem k rozdílnému charakteru vědních disciplín je zřejmé, že výstupy SHP mají odlišnou podobu, odpovídající erudici, zaměření a zkušenostem stavebního historika.

II.4.2 Úkol zpracovatele terénního průzkumu

Úkolem zpracovatele terénní části průzkumu je objasnění stavebního vývoje zkoumaného objektu, jeho zhodnocení po všech stránkách a také formulace návrhů pro památkovou péči, případně na provedení dalších průzkumů. Především stavební analýza se neobejde bez spolupráce se specialistou na historický/archivní průzkum. Ještě v průběhu provádění průzkumu lze konfrontovat poznatky získané archivním i stavebním průzkumem, což umožňuje zpětnou vazbu pro ověření dalších možností bádání jak v případě archivních pramenů, tak zkoumané stavby při terénním průzkumu.

II.4.3 Nároky kladené na zpracovatele terénního průzkumu

V ideálním případě by měl být badatel zpracovávající stavební část průzkumu absolventem vysokých škol, jejichž předměty mají souvislost s metodou SHP (viz úvod

k metodice). Jako zpracovatel výsledného elaborátu SHP je odpovědný za hodnocení zkoumaného objektu a návrhy pro památkovou péči, měl by být hlouběji obeznámen s obecnou historií, základy pomocným věd historických, dějinami umění, architektury, urbanismu a stavitelství, dějinami památkové péče a v neposlední řadě být alespoň v základu obeznámen s metodami příbuzné disciplíny – archeologie. Protože však nikdo není natolik univerzální, aby obsáhl širokou škálu tolika vědních oborů, je mnohdy nezbytné rozšířit pracovní kolektiv o patřičné specialisty (např. na dějiny techniky u průmyslových staveb, v rámci dějin umění nejen o historika architektury, ale i o odborníky zabývající se sochařstvím malbou, či užítým uměním, archeologa a další). Pokud ani to není možné, pak je žádoucí s nimi hodnotící kapitoly přinejmenším alespoň konzultovat. V každém případě platí, že je zapotřebí se nadále vzdělávat, při práci v terénu neustále „trénovat oči a úsudek“ a posilovat tak schopnost porozumět různým typům historické architektury a novým, neznámým nálezovým situacím.

II.4.4 Přípravná fáze terénního průzkumu

Ještě než stavební historik započne s terénním průzkumem, musí vykonat určitou přípravu, která předchází vlastnímu průzkumu. Objekt nelze zkoumat okamžitě. Především jde o všeobecné a veřejně dostupné informace týkající se identifikace objektu a základní údaje o dějinách a stavebním vývoji stavby, které jsou obvykle obsažené v přehledových encyklopediích. Pokud není k dispozici kvalitní geodetické zaměření, je patrně nejdůležitějším krokem přípravné fáze vyhledání vhodných podkladů pro grafické vyhodnocení stavby.

II.4.4.1 Základní identifikační údaje

Ačkoliv shromáždění veškerých pramenů je již součástí provádění archivního průzkumu, v přípravné fázi ještě před započatím zkoumání musí stavební historik shromáždit základní informace o stavbě. Nemůže čekat, až tuto práci provede specializovaný historik/archivář. Jde o informace textové a obrazové povahy. Základní identifikační údaje jsou veřejně přístupné na webových stránkách Národního památkového ústavu a Českého úřadu zeměměřického a katastrálního. Zpracovatel stavebního průzkumu a garant celého SHP je zjišťuje s ohledem na zpracování úvodní části výsledného elaborátu SHP, kde musí být uvedeny především identifikátory typu: rejstříkové číslo Ústředního seznamu kulturních památek České republiky (ÚSKP), kraj, okres, obec (část obce), číslo popisné, katastrální území, číslo parcelní, majitel objektu, resp. parcely, případně další, např. IDOB_PG

(jedinečný kód, jenž umožňuje jednoznačnou identifikaci objektu v databázi památkového GISu).⁸

II.4.4.2 Orientace v základní literatuře a dohledání předchozích elaborátů SHP

Literaturu v rámci SHP lze rozdělit do dvou skupin; první se váže bezprostředně ke zkoumanému objektu, druhou pak tvoří publikace zabývající se obecnějšími kulturně historickými, uměleckohistorickými, typologickými a jinými souvislostmi, tedy kontextem, v němž se objekt nachází nebo s nímž je spojen. Zpracovatel archivní rešerše musí shromáždit veškerý souhrn literatury týkající se pouze objektu samotného, neboť z ní čerpá údaje doplňující občas chybějící nebo ztracené primární prameny. Literaturu týkající se širšího kontextu zkoumaného objektu by měl shromáždit a kriticky posoudit zpracovatel stavební části průzkumu, neboť je rovněž autorem hodnotící kapitoly. Pro kvalitu badatelské práce je ovšem přínosná vzájemná spolupráce, která eliminuje případné opomenutí některého z publikačních titulů.

Alespoň na počátku průzkumu se však bude práce specializovaného historika a historika architektury do jisté míry překrývat. Stavební historik si musí ještě před započetím terénní práce zjistit základní informace o objektu v relevantní literatuře. Doporučeným vodítkem je postupovat zpětně od nejmladší literatury k nejstarší, což umožní sestavit komplexní přehled literatury zabývající se zkoumaným objektem. Nezřídka zde bývá publikován schematický půdorys stavby a také souhrn literatury, která je dalším vodítkem ke shromáždění pokud možno všech dostupných informací o zkoumaném objektu. V současné době nelze opomenout internetové zdroje. To samé platí o obrazových (ikonografických) podkladech, tj. fotografiích, včetně ortogonálních fotomap a leteckých snímků, které zachycují urbanistickou situaci zkoumaného objektu, často v několika různých časových údobích.

Není to pouze publikovaná literatura, kterou musí zpracovatel projít. První kroky stavebního historika rovněž musí směřovat ke zjištění, zda pro zkoumaný objekt již nebyl zpracován elaborát SHP, většinou nepublikovaný. Tuto informaci obvykle obdrží zároveň se zadáním SHP, avšak není to vždy pravidlem. Přitom starší elaboráty SHP jsou primárním a nejobsáhlejším zdrojem informací o zkoumaném objektu.⁹ Kromě textové části obsahují

⁸ K tomu viz manuál *Prostorová identifikace v památkové péči* na webových stránkách NPÚ. Dostupné z: https://iispp.npu.cz/doc_admin/downloadDocument.htm?docId=64

⁹ Ve starším časovém horizontu je vypracovával SÚRPMO, od 90. let 20. století pak jednotlivá pracoviště NPÚ a privátní zpracovatelé. Starší elaboráty bývají většinou uloženy v archivech územních pracovišť nebo generálního ředitelství NPÚ, v Národním archivu, případně i ve stavebních archivech příslušných městských a

rovněž plánovou přílohu, která se v některých případech stává alespoň v první fázi provádění SHP jediným použitelným plánovým podkladem. Některé elaboráty výjimečně doprovází složka s fotografickou dokumentací, zachycující tehdejší stav objektu a ikonografické prameny.

II.4.4.3 Základní prohlídka zkoumaného objektu

Ještě v přípravné fázi provádění SHP se musí zpracovatel seznámit s objektem, projít všechny jeho části, zjistit jeho současný stavebně-technický stav, přístupnost a také obvykle opomíjená rizika úrazu při provádění průzkumu. Všechny tyto okolnosti ovlivňují hloubku a kvalitu dosaženého poznání stavby. Stav a přístupnost objektu v době provádění průzkumu pak patří k základním údajům, které musí být uvedeny v úvodní kapitole výsledného elaborátu SHP.

II.4.4.4 Zaměření zkoumaného objektu

Nejdůležitějším podkladem, bez něhož nelze stavební část průzkumu realizovat, jsou plány stavby. Doporučeným minimem pro standardní SHP (tj. průzkumu bez hloubkové sondáže) jsou půdorysy všech podlaží v měřítku 1:200. Proto je zcela nezbytné již v přípravné fázi dohledat existující měřické (plánové) podklady, případně je nechat nově vyhotovit. Vedle již zmíněné možnosti převzít plánovou dokumentaci ze staršího elaborátu SHP (nikoliv však grafické vyhodnocení průzkumu) jsou důležitým zdrojem především archivy příslušných pracovišť NPÚ a stavební archivy městských a obecních úřadů. Zatímco starší zaměření jsou pouze "analogová", papírová, mladší z období posledních cca 15-20 let bývají provedena v digitální (vektorové) podobě, obvykle s nosičem přiloženým k papírovému konvolutu. Pokud tomu tak není, v praxi se osvědčilo kontaktovat přímo zpracovatele tohoto zaměření a požádat jej o poskytnutí.

Ohledně zaměření nastává v běžné praxi SHP obvykle několik různých situací. V ideálním případě vzniká profesionální geodetické zaměření přímou součinností se zpracovatelem SHP. Tehdy může zpracovatel zasahovat do průběhu zaměření a případně specifikovat požadavky na podobu výstupů. V současnosti jsou již všechny plány předávány nejen ve vytištěné papírové podobě, ale také ve vektorové digitální formě. Takové výstupy lze snadno editovat a přizpůsobovat potřebám průzkumu. Zaměření, které vzniklo na základě spolupráce zpracovatele SHP a profesionálního geodeta, již většinou není třeba opravovat.

obecních úřadů. Při přejímání informací do zpracovávaného elaborátu musí zpracovatel zachovat etiku vědecké činnosti a při čerpání údajů pramen řádně ocitovat.

Ve všech ostatních (a častějších) případech, se kterými se zpracovatel SHP setká v praxi, je kontrola a korekce zaměření zcela nezbytná, a to i v případě, kdy jej zpracovatel SHP obdrží již hotové v digitální podobě. V přípravné fázi je vždy nutné takové zaměření kriticky posoudit, zda odpovídá skutečnému stavu objektu. Další možností je, že ke zkoumanému objektu se dochovalo starší geodetické zaměření pouze v papírové podobě. Zpracovatel SHP musí opět ověřit jeho správnost, a pokud je v pořádku, převede jej do digitální podoby. V případě zjištění chyb je zapotřebí výkres revidovat oměřením v průběhu terénního průzkumu.

Krajním, nikoliv však ojedinělým případem je absence jakéhokoli plánu zkoumaného objektu, včetně historického. Pokud okolnosti průzkumu neumožní dodatečné zhotovení profesionálního zaměření ještě v průběhu průzkumu, může si jej stavební historik zpracovat sám, v základní podobě tzv. oměrnou metodou (za pomoci ručních měřících pomůcek).¹⁰ Výsledek bývá uspokojivý pouze u objektů, které nejsou příliš rozsáhlé, půdorysně a hmotově členité ani příliš deformované. Jde zejména o novodobou a moderní architekturu. V případě historické architektury převažují stavby značně nepravidelné, takže plánová dokumentace získaná oměrnou metodou je obvykle zatížena chybami a nepřesnostmi.

Na první pohled se může jevit jako paradoxní tvrzení, že optimální situaci pro výslednou kvalitu průzkumu představuje případ, kdy si stavební historik zhotoví plán sám, ručním oměřením zkoumaného objektu, případně když je v průběhu průzkumu nucen výrazněji korigovat nějaký starší podklad. I když jde o časově značně náročnou práci, jednoznačným pozitivem je mnohem pečlivější a podrobnější poznání stavby a všech konstrukčních souvislostí z ní vyplývající, než v případě, kdy je zaměření po ruce již před započítím průzkumu.

II.4.5 Popis zkoumaného objektu

II.4.5.1 Obecné zásady

Popis objektu je možné provést jen na základě důkladného terénního průzkumu. Nelze vycházet ad hoc z fotografií. Při terénním průzkumu je nezbytné zaznamenat všechna podstatná zjištění. Základem je písemný záznam, kombinovaný s terénními nákresey do používaných plánů i na samostatné listy papíru (čistého, milimetrového ad.). Zároveň je potřeba zvážit, zda je slovní opis schopen obsáhnout složitost konkrétní nálezové situace.

¹⁰ K měřické dokumentaci pro účely SHP podrobně VESELÝ 2011, s. 52–58.

V některých případech nepostačuje ani sebestřednější a vytříbenější formulace. Proto je třeba zvážit, které informace může pojmout písemný záznam a pro které je vhodnější doplnit jej zaměřením, schematickou kresbou či fotografií. Např. popis složitější profilace římsy či krovu (byť velice podrobný) nepřinese tolik informací jako případně i neumělý, ale tvarově věrný náčrtek, případně doplněný fotografickým snímkem. Fotografická dokumentace stavu objektu v momentu provádění průzkumu je nedílnou součástí postupu při stavebním průzkumu.

Postup při popisu zkoumaného objektu by měl být systematický a měl by zohledňovat strukturu příslušné kapitoly III.3.5 *Popis/Rozbor* ve výsledném elaborátu SHP. Požadovaným základním minimem je užití strukturovaného popisu zkoumaného objektu, což je nezbytné zejména v případě rozsáhlých objektů nebo větších celků. Při rozboru jednotlivých částí zkoumaného objektu je žádoucí rozlišovat jednoznačné poznatky od hypotéz, případně pouze tušených nálezů (např. doložitelná či jen předpokládaná existence skrytých stropů, otvorů a jiných nálezových situací a konstrukčních souvislostí).

Popis exteriéru je o něco jednodušší než v případě vnitřku zkoumaného objektu, protože se vesměs jedná o dvourozměrné plochy. I zde však musí vycházet z nějakého základního pravidla, kterým je postup od celku k detailu. V interiéru počet nálezových situací zpravidla násobně přibývá, což podmiňuje uplatnění strukturovaného popisu. Každou zkoumanou prostor (až do úrovně podkroví) lze chápat jako kvádr tvořený stěnami, stropem a podlahou. Výplní takové imaginární jednotky je vnitřní výbava či vložené prvky. Zejména prvky pevně spojené s konstrukcí jsou nedílnou součástí průzkumu (viz dále). Popis se následně realizuje většinou ve směru hodinových ručiček, tedy od severní stěny přes východní, jižní až k západní, následovaný rozbořem stropu, podlah (včetně výzdoby, přepisu epigrafických děl dle platné metodiky) a nakonec zmíněných vložených prvků (topenišť, přiček, technologických zařízení apod.). Striktně není vyžadován tento konkrétní postup, zvolená varianta však musí mít logickou strukturu a popis musí být srozumitelný.

Zvolený způsob popisu by měl být popsán v rámci úvodu ke kapitole Popis objektu (viz III.3.5). Metoda strukturovaného popisu vyhovuje převážné části typologického rejstříku historické i moderní architektury a je s výhodou uplatnitelná zejména u objektů s větším množstvím aditivně řazených prostor v oddělených podlažích, jako jsou zámky, hrady, ale i novodobých činžovních domů, může však činit obtíže u některých specifických architektonických typů či v případech složitě vrstvených objektů spojených se změnou jejich funkce. Jde zejména o kostely, tvořených mnohdy jen jednou či dvěma "místnostmi", u nichž konstrukce plynule prostupují jednotlivá podlaží, případně technické památky, sestávající

např. jen z jedné výrobní haly jako schrány pro technologické zařízení. Druhý případ může nastat, jestliže v minulosti došlo k radikální funkční proměně a přestavbě zkoumaného objektu (např. při změně funkce určitého objektu na zcela jinou, doprovázenou radikální přestavbou, se zachováním podstatných částí konstrukcí starší stavby – ty mohou plynule procházet několika podlažími mladší vestavby).

Vzhledem k požadavku na strukturovanou formu popisu je nutné ještě před započítím terénního průzkumu očíslovat v používaných plánech všechny místnosti v jednotlivých podlažích. V případě průzkumu rozsáhlejších areálů s oddělenými objekty je vhodné označit jednotlivé budovy a ty pak číslovat samostatně. Při slovním záznamu je nezbytné používat orientaci podle světových stran. Při záznamu kombinovaném se zákresem (zaměřením) je příslušná orientace určena grafickým symbolem (např. šipka označují sever).

Při popisu zkoumaného objektu si všímáme zejména těch míst, u nichž se vyskytují nějaké nepravidelnosti (anomálie) od převládajícího způsobu řešení, ať už se jedná o půdorys, hmotové řešení, materiálovou skladbu, vztah konstrukcí, jejich charakter či odchylky v utváření jednotlivých prvků a detailů. Mohou být zjevné nebo skryté, v každém případě by je měl stavební historik při terénním průzkumu aktivně vyhledávat, závažnější nálezové situace by měl zároveň dokumentovat. Z toho důvodu zaměřujeme svou pozornost na průzkum a dokumentaci těch částí objektu, které jsou silně narušené, poškozené nebo dokonce již zanikají. Především zde může stavební historik sledovat vztah konstrukcí a prvků různých stavebních fází, aniž by musel provádět hloubkovou sondáž. Pozornost je třeba věnovat rovněž těm částem zkoumaného objektu, které v důsledku plánované rekonstrukce či z jakýchkoliv jiných důvodů zaniknou nebo se zásadně promění.

V závislosti na typu objektu je vhodné uvést alespoň základní popis výzdoby stěn, stropů a podlah. V některých případech rozšířit rozbor o další prvky, které výraz stavby spoluurčují, případně ve výsledném působení nad stavbou samotnou dokonce převažují, či jsou od ní neoddělitelné (malby, sochařská výzdoba, nábytek apod.). Jedná se např. o interiéry sakrální interiéry, interiéry výstavních sídel vybavené současně se stavbou apod. V takovýchto případech postačuje jejich výčet a rámcová charakteristika, ovšem včetně transliterace všech nápisů dle příslušné metodiky vydané NPÚ.¹¹ V optimálním případě by pak byl jejich podrobný popis (např. aby nebyly restaurovány bez ohledu na vývoj stavby). Tyto prvky mohou být někdy v celkovém pohledu významnější, než vlastní stavba, proto je

¹¹ ROHÁČEK 2007.

musí mít zpracovatel SHP na zřeteli. V takových případech již průzkum částečně přesahuje rámec standardního SHP.

Rozšíření běžného rozboru vychází nejen z charakteru zkoumaného objektu, ale zároveň z možností zpracovatele. Zde může jít o posouzení značně odlišných atributů stavby (od technologického zázemí moderní budovy po ikonografický rozbor určující vývoj podoby historického interiéru – kupř. šlechtických sídel, u nichž je často doložena starší podoba vyobrazeními či fotografiemi. Detailní zpracování této složky mnohdy přesahuje rámec standardního SHP. V takovém případě lze realizovat potřebné doplnění formou samostatné části (kapitoly) rozboru či rozšířením popisu daného prostoru.

II.4.5.2 Postup při popisu

Popis vždy vychází z charakteru konkrétního zkoumaného objektu. Následující text akcentuje to, čemu by měl badatel prvořadě věnovat pozornost. Začíná se popisem celkové urbanistické situace, po němž následuje základní charakteristika objektu s ohledem na hmotové a půdorysné řešení, poté doprovázená rozbohem architektonické kompozice.

Následuje popis exteriéru. Postupuje od jednotlivých fasád, vždy od vnějších fasád k vnitřním (pokud má objekt takové dispoziční řešení), počínaje významově hlavním průčelím. Vždy se postupuje od celku k detailu, tedy od celkového kompozičního řešení plochy průčelí až po dílčí členění jednotlivých podlaží, jednotlivých oken až po detaily. Popis exteriéru končí střechami.

Následuje popis interiéru, při němž se postupuje od spodních podlaží směrem vzhůru. Pro vyhodnocení vývoje objektu je většinou nejvýznamnější přízemí, proto je vhodné jeho popis předřadit sklepům a následně jednotlivým patřům. V každém podlaží se při popisu postupuje od půdorysné dispozice přes komunikační schéma až po jednotlivé místnosti.

Na závěr může být uveden informativní přehled a charakteristika dalších objektů či jejich prvků, pokud mají určitou významovou vazbu ke zkoumanému objektu a nejsou předmětem daného SHP.

Doporučená skladba popisu má následující podobu:

- Urbanistická situace
- Základní charakteristika objektu
- Exteriér
 - Průčelí (hlavní vnější, ostatní vnější, hlavní dvorní, ostatní dvorní)
 - Střechy a součásti střešních konstrukcí
- Interiér

Přízemí
Sklepy
Patra
Podkroví a krovy

- Charakteristika jiných objektů

Následující text je návodem, jak postupovat při popisu zkoumaného objektu a které nejpodstatnější souvislosti a nálezové situace sledovat. Postup je volen s ohledem na výše uvedený itinerář:

Urbanistická situace

Jak již bylo řečeno, vlastní rozbor začíná sledováním vztahů zkoumané stavby k okolí, a to i v případě, že se zcela nekryje s určitým rozsáhlejším areálem nebo pokud má tento areál výrazné vazby na další objekty. Pro řadu jinak obtížně vysvětlitelných řešení jsou rozhodující.

Konkrétní podoba stavby mnohdy souvisí se vztahy ke komponované krajině, parku, k hospodářským objektům, navazujícím monumentálním dílům, souvisí s okolním systémem cest, urbanismem, což se projevuje ve struktuře hranic pozemků, parcelací intravilánu, vztahu k vodotečím nebo vodním nádržím aj.

Nejde pouze o polohopis, ale také o výškopis okolního terénu a zasazení zkoumaného objektu v něm. Je potřebné všimnout si terénních anomálií, zvláště ve vazbě na zkoumaný objekt, které mohou indikovat výraznější úpravy terénu kolem objektu, případně dokonce i v něm. Pro pozdější interpretaci je mnohdy zcela zásadní zachycení a interpretace souvislostí mezi různými výše zmíněnými aspekty.

V kombinaci s historickými plánovými a ikonografickými prameny lze někdy objasnit vnější komunikační schéma, spojené s provozním řešením, a to u různých architektonických typů. Pochopení pozice objektu v kontextu přediva okolí naopak umožní objasnit některé otázky související s vnitřní dispozicí zkoumaného objektu, i když ta se mohla v průběhu jeho vývoje dosti podstatně proměnit.

Základní charakteristika objektu

Měla by postihnout hmotové a půdorysné řešení objektu, hlavní konstrukce, konstrukce v jednotlivých podlažích, architektonickou kompozici, komunikační schéma, technologická zařízení, případně jejich pracovní tok. Kompozice hmot, jejichž nedílnou

součástí jsou rovněž střechy, může být charakterizována jako sevřená nebo rozvolněná, což může být odrazem stylových aspektů nebo funkčního uzpůsobení.

Z hlediska hmotového řešení je třeba hledat spojitosti s celkovou výtvarnou koncepcí, například u zámeckých staveb je to důraz na symetrické řešení, s vazbou na již zmíněné komunikační osy, vztah k parku a zahradě apod. Všechny odchylky od symetrie dispozice, odchylky ve schématu vnějších komunikací, které jsou při průzkumu zjištěny, napomáhají rozkrýt celkový stavební vývoj objektu, který mohl být založen do starší situace apod.

V případě sevřené urbanistické situace je u městských domů často již předem dané typové řešení dispozice a objemu, které musí splnit požadavky na provoz a obytný komfort domu. Jakákoli nepravidelnost nebo atypické násilné řešení signalizuje možnost složitějšího stavebního vývoje.

Jiné aspekty je nutné sledovat například u sakrálních památek, opět s vazbou na sakrální, liturgickou funkci. Hmoty a dispozice kostelů ve městech občas vykazují nepravidelnosti, které mohou být výsledkem založení do starší městské parcelace, případně rozšíření staršího kostela do již vytýčeného městského organismu. Typická je především snaha zachovat kolem kostela alespoň minimálně průjezdnou komunikaci. Specifickými příklady jsou pak městské či klášterní kostely spojené s městským opevněním, kde je nezbytné sledovat podstatně širší kontext zkoumané stavby se zřetelem na podobu a stáří opevnění.

U technických památek je primární technologická posloupnost či tzv. výrobní tok, jemuž se přizpůsobuje celkové dispoziční řešení, často zřetelně rozdělené na výrobní, skladovací a manipulační část. Pokud se nedochovalo vlastní výrobní zařízení a absentují i historické plány, lze pochopit výrobní schéma na základě spojení či rozdělení vnitřní dispozice a rozvrhu komunikačního schématu; proto je vždy nutné si všimnout jak celku, tak všech dílčích částí ve vzájemné vazbě.

U všech architektonických typů se stavební historik potýká s problémem změn reprezentativní, liturgické či provozní funkce v průběhu času, k čemuž dochází zejména u staveb se složitým vrstevnatým vývojem. Přitom mladší stavba často zcela nebo z větší části převrstvila starší objekt, pro nějž bude sotva možné hledat nejenom rozsah původní dispozice, ale i funkční schéma. Z toho důvodu je nutné sledovat, popsat a interpretovat i zdánlivé nepodstatné anomálie a detaily. Významnou indicií v tomto případě bývá rozbor základních komunikačních schémat. Je však vhodné znovu je zmínit a detailně charakterizovat při popisu interiéru každého podlaží stavby, neboť dispoziční změny často

souvisely i s proměnami funkce stavby, tudíž jde rovněž o potenciální možnost rozlišit různé stavební fáze.

Součástí základní charakteristiky zkoumaného objektu jsou použité hlavní konstrukce a skladba materiálu. Nezbytně nutné je důkladně popsat hlavní konstrukci a dále všechny dílčí konstrukce v jednotlivých podlažích. S tím souvisí i skladba materiálu, která při nedestruktivně vedeném průzkumu bývá často skryta. O to více je třeba pečlivě sledovat všechna místa s poškozeními povrchů, která umožňují nahlédnout a odhalit materiálovou strukturu konstrukcí, ovšem rovněž povrchové úpravy se stratigrafií omítkových vrstev a barevnými nátěry. Použitý materiál zásadním způsobem ovlivňuje celkový architektonický vzhled a limituje možnosti uměleckého ztvárnění.

Exteriér

Popis exteriéru by měl postupovat od hlavního průčelí (v případě uzavřených nebo částečně uzavřených dispozic hlavního vnějšího průčelí) přes boční fasády až po průčelí a fasády vnitřní. Hlavním průčelím je myšlena významově akcentovaná fasáda s hlavním vstupem. Průčelí lze chápat jako dvourozměrnou plochu, jejíž popis by měl mít strukturovanou formu a postupovat od celku k detailu.

Nejprve musíme charakterizovat převládající architektonickou kompozici popisovaného průčelí, dále členění po jednotlivých podlažích, rozvrh a umístění výplňových prvků (vstupů a oken) a nakonec přecházíme k jednotlivým prvkům, posléze rovněž detailům.

Přitom je nutné sledovat odchylky, které by mohly naznačovat složitější stavební proměny v minulosti. Kupříkladu u šířkových průčelí je nutné sledovat bedlivě rozvrh okenních otvorů, přičemž nepravidelnosti v rozestupu oken mohou odrážet dodatečné rozšíření stavby. S tím souvisí případné zalomení linie líce, asymetricky umístěné vstupní portály či okna, stavební spára probíhající omítkou apod.

Různé velikosti okenních otvorů, případně doprovázené odlišným výškovým osazením (asymetricky vůči rozvrhu) jsou rovněž signálem existence starších stavebních fází. Specifickou kapitolu tvoří okna schodiště uvnitř dispozice, ve starších obdobích provedená odlišně od dalších oken průčelí, v mladších obdobích (zejména v baroku) důsledně přizpůsobená symetrickému členění.

V postupu od celku k detailu se při popisu nakonec dostaneme až k jednotlivým oknům, která je zapotřebí sledovat jedno po druhém, od ostění či šambrán až po detaily kování, nátěry a okenní výplně.

Průzkumník nesmí zapomenout na popis vizuálně zjištěných konstrukcí a prvků, například kotvy táhel, včetně všech zdánlivě nepodstatných drobných detailů, jako jsou deformace (vypukliny a vpadliny) na povrchu omítek či místa s chybějící omítkou, která odhalují materiálovou skladbu sledované fasády a rovněž naznačují případnou existenci staršího členění nebo výzdoby.

U střech je třeba popsat základní tvar, v případě objektu složitější hmotové dispozice po jednotlivých částech. Dále popsat typ střešní krytiny a specifikovat její stav. Popsány musí být také vikýře a další útvary nacházející se v rovině střechy nebo střešinou prostupující. Spíše památkový aspekt má informace, zda je hřeben střechy rovný, či zda vykazuje prohnutí, indikující statické poškození krovu.

Samozřejmostí je popis klempířských doplňků, zejména okapů a svodů, včetně jejich technického stavu a charakteristiky funkčnosti. Klempířské doplňky jako kříže a korouhvičky je rovněž třeba řádně popsat, neboť ty jsou někdy opatřeny datem vyraženým nebo prostřiženým v plechu.

Je nutné popsat střešní štíty (pokud již nebyly popsány u fasád), případně existenci vnitřních dělicích protipožárních zdí, jsou-li patrné při pohledu z exteriéru. Nesmíme zapomenout na popis všech komínů a doplnit informaci, zda jsou cihelné či omítané. V případě, že jde o dochované historické komíny, je nezbytné charakterizovat tvar komínových hlav.

Interiér

Při rozboru interiérů zkoumaného objektu se zaměřujeme nejprve na přízemí, pak na sklepy a teprve poté na jednotlivá patra.

Podobně jako u charakteristiky objektu postupuje popis od půdorysné dispozice příslušného podlaží přes komunikační schéma až po popis jednotlivých prostor. Jejich popis musí být rovněž strukturovaný (viz výše).

Protože v případě interiérů dochází k násobně většímu počtu důležitých nálezových situací, je nezbytné od počátku propojovat aspekty uměleckého a technického rázu. V rámci popisované jednotky je třeba si všimnout každého detailu, především různých odchylek a nepravidelností. Ty se mohou nacházet jak na jednotlivých stěnách, tak i na stropě a podlaze.

Zároveň je nutné si tyto odchylky zapamatovat a hledat obdobné situace i v navazujících prostorech téhož patra, případně napříč podlažími zkoumaného objektu. Jen tak lze identifikovat stopy případných stavebních fází, přičemž ty je nutno odlišovat od dílčích stavebních etap v rámci stavebních přestávek).

Zejména při průzkumu poškozených objektů je velmi důležité systematicky vyhledávat a dokumentovat místa s opadanou omítkou, která umožňují náhled na materiálovou skladbu zdiva i finální povrchové úpravy. Za určitých světelných podmínek, šikmého nasvícení stěny, které je možné vyvolat i jednoduchou příruční svítilnou, lze vysledovat nerovnosti, otisky, případně i spáry (svislé a vodorovné), které mohou indikovat dílčí stavební fáze nebo zazdívky starších otvorů.

Popisujeme-li například portál ve zdi, pak je důležité soustředit se nejen na popis samotného prvku se závěrečným konstatováním, že je pozdně gotický, ale rovněž musíme sledovat návaznost prvku na okolní zdivo. Jedině tak lze zjistit, zda je portálek se zdivem současný nebo zda byl osazen druhotně. Na základě portálku následně prokážeme i stáří zdi, ve které se nachází.

V případě podlah je zapotřebí sledovat otisky po vnitřním vybavení, případně mobiliáři. Zejména v koutech místností jsou v podlaze často zachovány dlážděné či jinak upravené plochy než hlavní podlahová krytina, které jednoznačně dokládají polohu a půdorys nedochovaných kamen. Dlažba v podlaze vstupních nik často odráží rozměry původního dveřního vstupu, později rozšířeného. Většinou lze jednoduchým způsobem zjistit vztah parket ke dveřním obloškám či deštění stěn; podle toho, zda jsou obložky podříznuty, nebo přiléhají k povrchu parket.

V případě plochých omítaných stropů je dobré sledovat jejich výškový vztah k okenním záklenkům. Pokud je strop nasazen v blízkosti záklenků, případně do nich zabíhá, lze nad stávajícím stropem očekávat starší a vyšší konstrukci (ať již strop plochý nebo klenbu).

Vždy je třeba hodnotit podíl výtvarné a technické složky, které se podílejí na charakteru sledované konstrukce. Hodnotit určitý architektonický prvek bez všech souvislostí může být zavádějící; kupříkladu figurální nebo vegetabilní hlavice vytvořená z opuky bude mít vždy daleko propracovanější detail než tatáž hlavice vysekaná ze žuly. Materiální, řemeslný a umělecký aspekt je tak třeba sledovat zároveň u všech prvků v celém objektu. Nápadný bývá kvalitativní (a materiálový) rozdíl mezi součástmi jedné a téže konstrukce, například konzoly a z ní vybíhajícího klenebního žebra, což nemusí nutně znamenat rozdílnou stavební fázi, ale jinou provenienci kvalitněji zpracovaného prvku. Záleží na sesazení obou částí a dalších návaznostech na okolní zdivo. Nezbytný je popis výzdoby a následné zhodnocení, zda je současná se stavbou, nebo s její druhotnou úpravou apod., nebo alespoň konstatování, že to nelze bez sondážního průzkumu a zjištění následnosti omítkových vrstev zjistit; dtto nápisy – které přepsat dle výše zmíněné metodiky

NPÚ.¹² Příkladem může být datace výstavby kleneb na základě ex post provedených nápisů. Zcela zásadní význam má rovněž sledování rozmístění a podoby kamenických značek, které by měly být dokumentovány.

Mnohé významné nálezové situace a důležité detaily nalezneme na skrytých či odlehlých místech objektu, zejména v podkroví mladších přístavků, ale také na bočních fasádách při nich, neboť od jisté doby neplnily žádnou reprezentativní funkci a tudíž nepodlehly mladším stavebním úpravám při změně stylových a dobově módních nároků (boční fasády jsou často zajímavější zachováním starších forem členění, zatímco hlavní průčelí prošla mnoha stavebními úpravami). Právě úseky, v nichž se petrifikovalo starší členění nebo i výzdoba, umožňují sestavit přesnější obraz o podobě a proměnách zkoumaného objektu v čase.

Součástí popisů musí být rovněž vybavení staveb. Součástí rozboru musí být bezpodmínečně prvky pevně spojené s konstrukcí zkoumaného objektu. V první řadě je třeba sledovat otopná zařízení, vybavení kuchyní, záchodů, prádelen a jejich stop. K těmto starším částem vybavy budov přistupují u novodobé architektury nově výtahy, rozvody energií a jiná zařízení, které je možno shrnout pod označení technické zařízení budov.

Především v posledních letech se klade čím dál tím větší důraz na průzkum a dokumentaci mobiliáře. Například pro posouzení kvalit zámeckého sálu je velmi významné dřevěné obložení, raritní falešná dřevěná kamna, sloužící jako skříň, soubor jednotně rámovaných obrazů či pro daný prostor přímo navržené židle.

Zcela specifická je situace u sakrálních staveb. Zde je otázka případného rozšíření o movitý mobiliář zcela zásadní. Stávající situace je rozhodně neuspokojivá a někdy přímo zavádějící. Např. v případě kostela podle úzu bývalého SÚRPMO bylo do popisu zahrnuto vše, co je pevně spojené s konstrukcemi – popisovala se tedy freska, křtitelnice a kazatelna, již však ne oltáře, lavice a další prvky s architekturou nedílně propojené a určující kvalitu celku. Mnohdy umožňují datovat samotnou stavbu či její mladší úpravu. V případě nálezů nápisů či textů je nutno tento nálezkou konzultovat se zpracovatelem archivní rešerše. Nejde však jen o kvalitu, ale rovněž liturgickou funkci, kterou nelze pochopit bez důsledného popisu a následné interpretace veškerého mobiliáře. Mobiliář zpravidla tvoří nedílnou součást celkové hodnoty interiéru. Co znamená pro interiér kostela soubor oltářů navržených někdy autorem architektonického řešení, není třeba připomínat.

¹² ROHÁČEK 2007.

Obdobné situace často nacházíme v podkroví, které zakončuje zděnou část stavby pod střechou. Právě vazba krovu na korunu zdiva často umožňuje identifikovat několik stavebních fází v relativně chronologickém vztahu, který může být díky moderním přírodovědným metodám jako dendrochronologie pevně ukotven absolutním datováním dřevěné konstrukce krovu (nebo stropních trámů, lešeňových trámů, táhel aj.).

Mimořádně zajímavou situaci nabízejí půdní zásypy nad klenbami, ale také nad stropy. Dodnes bývá v zásypu zachována celá stratigrafie historické střešní krytiny, často doprovázená i zbytky otopných zařízení (kachlovými kamny).

Pokud mladší stavební úpravy zcela nesetřely vzhled historických zděných i dřevěných konstrukcí, nezřídka zde bývají dochovány relikty v minulosti odbouraných podlaží, o něž byl objekt snižen.

Samostatnou kapitolu tvoří po mnoha letech intenzivního zájmu ze strany stavebních historiků konstrukce krovů. U nich je potřeba sledovat homogenitu konstrukce, případně nové úpravy a výměny prvků. Rozbor probíhá podobně jako v případě fasád či jednotlivých místností – postupuje se od celku k detailu. Je třeba charakterizovat, o jakou základní soustavu jde, kolik je plných vazeb a kolik mezilehlých, jaké spoje jsou užity pro uchycení jednotlivých prvků, jak jsou vazby a jednotlivé prvky číslovány, zda toto číslování odpovídá rozvrhu vazeb, jakým způsobem jsou prvky opracovány, zda se v konstrukci nevyskytují pilou řezané prvky apod. Specifikem je sledování případných drážek na vazných trámech, doklad toho, že zároveň sloužily jako stropní trámy. Výjimečnou situací bývají případy vrstvení krovových konstrukcí různého stáří, kdy mladší krov byl vystavěn na starším. Tato situace bývá doprovázena vysokou střechou mansardového tvaru.

Charakteristika dalších objektů

Na závěr může být uveden informativní přehled a charakteristika dalších objektů či jejich prvků, pokud mají určitou významovou vazbu ke zkoumanému objektu a nejsou předmětem daného SHP. Jde především o situace, kdy se zkoumaná stavba nachází v rámci rozsáhlejšího areálu, sestávajícího z více objektů. V některých případech je významné poznání sousedních objektů, které mohou přispět k poznání stavebního vývoje zkoumané stavby. Typickým příkladem je např. průzkum kostela, jenž se nachází v areálu hřbitova, nezřídka doprovázený dalšími stavbami, jako je márnice nebo dokonce fara. Zde je velmi vhodné popsat a rozebrat i další budovy související s kostelem. Terénní situace a jasně vymezený, od zbytku intravilánu oddělený komplex s kostelem středověkého původu může

vést stavebního historika až k otázce, zda budova fary neobsahuje starší jádro panského sídla.

Obdobný případ nastává rovněž v případě technických staveb, pokud se zadání SHP týká pouze jednoho z více objektů rozsáhlejšího areálu, u něhož je zkoumaný objekt součástí komplexního technologického řešení.

Další typickou situací jsou zámky, nacházející se často ve složitém předivu urbanistické a krajinné kompozice. Přestože se zadání průzkumu týká výhradně zámeckého objektu, nesmí zpracovatel opomenout při terénním průzkumu spojeném s popisem ani na další budovy areálu, včetně zachycení základních kompozičních a komunikačních vztahů.

II.5 Dokumentace objektu a další průzkumy

II.5.1 Způsoby dokumentace objektu

Dokumentací stavby se rozumí několik typů záznamů stavu zkoumaného objektu v době provádění SHP. Obecně platí, že podoba a rozsah dokumentace vyplývá z charakteru zkoumaného objektu. Provádění dokumentace při průzkumu má pro SHP zcela základní význam. Vychází z přístupu zpracovatele SHP, charakteru objektu, možné míry jeho zkoumání i rozsahu nových nálezů. Je tedy na rozhodnutí zpracovatele SHP, které jeho části (konstrukce, prvky, detaily) budou dokumentovány pouze slovně, které kresebně a které fotograficky (běžně se používá kombinace všech tří způsobů). Rozhodnutí zpravidla nepadne hned na počátku průzkumu, ale až v jeho průběhu, kdy se zpracovatel důkladněji seznámí se zkoumaným objektem, četností a významem nálezových situací, uměleckých či jinak hodnotných prvků.

Z výše uvedeného vyplývá značný počet možných forem zpracování terénního záznamu konkrétních nálezů – od zběžných skic, či zběžného zakreslení do fotografií až po detailní zaměření.

Volba typu dokumentace a dokumentované situace by neměla vycházet jen z hlediska důležitosti pro vyhodnocení stavebního vývoje objektu (tj. dokumentace pro kapitolu Stavební historie - III.3.7) nebo stáří a nesporné umělecké kvality (tj. doklad pro kapitolu Hodnocení objektu – III.3.8), nýbrž by se měla zaměřit na dokumentaci hodnotných prvků a detailů pro praktickou část elaborátu SHP (kapitola Náměty pro potřeby památkové péče - III.3.9). V tomto ohledu však nelze opomenout rovněž prvky méně významné, které budou ohroženy novými zásahy, či již dosáhly (často spíše přesáhly) meze své životnosti. Zde záleží na zodpovědnosti a zkušenostech zpracovatele, jenž podle svého uvážení vybere a

provede dokumentaci konkrétní jednotlivosti. Např. oměření typické části krovu (většinou plné vazby), či alespoň vhodně zvolené schéma je dnes již takřka nutností.

Prvním typem dokumentačního záznamu je **kresebná dokumentace**, zahrnující různé formy grafických výstupů, které mohou zahrnovat celek i dílčí části stavby (od konstrukcí po detaily). Druhým měřická dokumentace (od jednoduchého ručního oměření až po prostorové zaměření s výstupem představeným vizualizovaným modelem). Třetí představuje **fotografická dokumentace**. Kombinace přesného zaměření a fotografie představuje **fotogrammetrie**. 3-D laserové skenování pomocí tzv. mračen bodů může vytvářet prostorové virtuální modely. Dnešní laserové 3-D skenery umožňují přiřadit kterémukoli bodu barevné informace jako u fotografického snímku (v podstatě jde o prostorovou fotogrammetrii).

Kresebná dokumentace¹³

Při terénní práci většinou vznikají předběžné skici, které jsou později upravovány do podoby, která je součástí grafické přílohy výsledného elaborátu SHP (v některých případech dochází k začlenění terénních skic přímo do přílohy elaborátu).

Kresebný záznam může zpracovatel zhotovit bez měřítka nebo v měřítku.

Kresba bez měřítka představuje v jednodušším případě čárové schéma určité části objektu, většinou v podobě rovinných průmětů (půdorysů nebo pohledů). Cílem je zachytit konstrukční souvislosti nebo vzhled určitého prvku (např. řez plnou vazbou krovu, pohled na fasádu, tvar římsy nebo architektonického prvku aj.). Ve složitějších případech jde o kresbu zachycující prostorové souvislosti v axonometrické nebo perspektivní formě (kupř. prostorový vztah konstrukcí nebo významný architektonický prvek).

Kresba v měřítku se vesměs používá pro zachycení důležitých nálezových situací. Pomůckou je milimetrový papír (pro měřítka ve velikosti od 1:20 až po 1:5) či průhledná fólie pro překreslení skutečné velikosti zaměřovaného prvku (měřítko 1:1).

Kresbu v měřítku usnadňují jednoduché měřické pomůcky jako pásma, metr svinovací/skládací, vodováha pro vytýčení vodorovné přímky a tzv. cvrnkací šňůra pro její vyznačení, olovnice pro vytýčení svislice, pentagon pro vytýčení přímky a pravého úhlu aj. Elektronické měřicí nebo vytyčovací přístroje nejčastěji používané v praxi představují

¹³ VESELÝ 2011, s. 46–56. Podrobně k možnostem dokumentace rovněž metodika OPD (BLÁHA et. al. 2005).

laserový měřič délek, laserové ruční či samostavitelné křížové lasery, digitální sklonoměry, úhломěry a další.

Měřická dokumentace

Cílem měřické dokumentace je vyhotovení zobrazení zkoumané stavby, které odpovídá skutečnosti. Podle použitých metod a přístrojů jsou výstupem dvojrozměrné plány v jistém měřítku (řezy vodorovné, svislé, pohledy na fasády) nebo trojrozměrné virtuální modely.

V zásadě lze rozdělit měřickou dokumentaci na dvě složky - jednoduchou, prováděnou ručně (tzv. oměření), kterou si často zhotovuje zpracovatel SHP a profesionální, kterou zhotovuje geodet.

Vzhledem k již zmíněným nepravidelnostem historické architektury by měl komplexní zaměření zkoumané stavby provádět specialista, profesionální geodet. Rovněž bylo zmíněno, že ideální situaci představuje zaměření prováděné podle požadavků stavebního historika, případně za jeho součinnosti. V rámci prováděcí fáze SHP obvykle využívá pouze oměrnou ruční metodu, kterou lze s výhodou využít pro zaměření polodetailů a detailů (kompletní zaměření stavby nebo rozměrově a půdorysně větší části je však na profesionálovi). Metoda ručního oměření v podstatě splývá s terénní kresbou provedenou v měřítku.

Při provádění průzkumu se oměření používá zejména v případě závažných nálezových situací, především v místech s odhalenou složitější stratigafií zdiva nebo omítek, u zvláště hodnotných konstrukcí jako jsou trámové záklopové stropy, zdiv s fragmenty nebo otisky po dřevěných konstrukcích a mnoha dalších. Měřickou dokumentaci lze využít i v případě umělecky náročné výzdoby, kde je však nutno doplnit zaměření o fotografie.

Fotografická dokumentace¹⁴

Fotodokumentace je nezbytnou součástí prováděcí fáze SHP a také součástí výsledného elaborátu. Obecně je používána u všech typů průzkumů historické architektury. Škála možností fotografie je široká - černobílý nebo barevný snímek záběr může zachytit celek, polodetail i detail, a to až do velikosti měřítka 1:1 (případně i větší - mikrosnímky).

¹⁴ K cílům a základním postupům pořizování fotografické dokumentace při průzkumech RAZÍM 2011c, s. 49–51.

Kvalita snímku a jeho vypovídací schopnost je úměrná řadě faktorů; kvalitě fotoaparátu a jeho optiky, schopnostem fotografujícího a především světelným podmínkám v době pořízení snímku (světlo denní - s celou řadou možností odvíjejících se podle denní a roční doby záběru, úhlu záběru ad.; umělé – blesky, nasvícení reflektorem nebo halogenem ad.).

Obecný problém představuje dynamický rozsah používaného digitálního fotoaparátu, zejména v případě fotografování architektury za často silně kontrastních světelných podmínek. Další problém představuje šum, často digitálně vyhlazovaný softwarem daného fotoaparátu, efekt moiré, kácení perspektivy, clonící vegetace, ostření za sníženého světla, otázka formátů ukládaných dat, ale především různé optické vady objektivů, zejména s proměnlivým ohniskem (tzv. zoom). Obecně platí, že objektivy s pevným ohniskem mají optické vady značně potlačeny. Tato problematika je blíže řešena v nové metodice zabývající se digitální fotografií pro potřeby památkové péče.¹⁵

Fotografování v průběhu provádění SHP je jednou ze základních činností stavebního historika. V dnešní době se fotografuje takřka výhradně digitálními přístroji, což umožňuje prakticky bez dalších nákladů pořídit jakékoli množství potřebných snímků. Nutností je dnes doplnit snímek základními měřickými pomůckami (dělená výtyčka, geodetická lať, centimetrové měřítko u detailních snímků), barevný standard nebo označení místa záběru, čísla snímku a další informace.

S tím souvisí rovněž postup při fotografování. V případě SHP je nutno fotograficky zdokumentovat zkoumaný objekt jako celek, což se neobejde bez jasně určeného postupu, který je obdobný jako při popisu objektu (urbanistická situace, exteriér podle fasád, interiér po místnostech v jednotlivých podlažích). Opět se postupuje od celku k detailu, v případě místností v pořadí, jakém byl zvolen popis. Minimem pro jednu každou místnost je pořízení nejméně čtyř snímků, mimoto v případě závažných nálezových situací či hodnotných prvků doplněné dalšími detailními snímky.

Vzhledem k velkému množství pořizovaných záběrů je vhodné jednotlivé snímky ihned lokalizovat do plánů zkoumané stavby, i když řada dalších informací je v rámci digitální fotografie uložena zároveň se snímkem (tzv. metadata - čas, expozice, druh fotoaparátu, objektivu, nastavení ad.).

¹⁵ Ladislav Bezděk – Martin Frouz, *Metodika digitální a digitalizované fotografie pro vědecké účely v praxi památkové péče* (v tisku). Metodika se týká nejen postupů digitálního fotografování, ale také zásad digitalizace analogových fondů.

II.5.2 Doplnující průzkumy

Doplnující průzkumy

V rámci provádění SHP mohou být uplatněny další druhy průzkumů. Všechny doplňující průzkumy mohou být provedeny samostatně, nezávisle na SHP. V rámci kontextu zkoumání konkrétní stavby a jejího maximálního poznání je však žádoucí, aby vznikaly ve vazbě na SHP. Z časového hlediska mohou SHP předcházet nebo následovat. Potřeby provedení těchto průzkumů se většinou řídí praktickými potřebami památkové péče. Odhlédnuto od účelového aspektu tvoří výstupy všech doplňujících průzkumů spolu s výsledky SHP nejúplnější soubor vědeckých poznatků o zkoumané stavbě. Ideální, avšak v praxi neuskutečnitelnou situací by mělo být komplexní poznání každé zkoumané stavby. V praxi závisí rozsah provedených průzkumů především na požadavcích a dohledu orgánů památkové péče, množství finančních prostředků a času potřebného na jejich uskutečnění.

Doplnující průzkumy lze rozdělit v zásadě do dvou oblastí - spolu se SHP na **průzkumy historických staveb**, které jsou v hierarchii zkoumání podřazené SHP, a na průzkumy vycházející z metod přírodních a technických věd (tzv. **archeoprůzkumy**).

Průzkumy historických staveb:

- Plošný průzkum / urbanistický, krajinný (PP)
- Stavebněhistorický průzkum (SHP)
- Operativní průzkum a dokumentace (OPD)
- Archeologický výzkum (AV)
- Uměleckohistorická analýza (UHA)
- Restaurátorský průzkum (RP)
- Stavebně-technický průzkum (STP)
- Inventarizační a pasportizační průzkum (IP)

Archeometrické metody:

- Dendrochronologie
- Petrografie
- Chemicko-technologický průzkum
- Termovize
- Endoskopie
- Trasologie
- Geofyzikální průzkum

RTG

Letecký průzkum a snímkování

Termoluminiscence

Radiokarbonové datování

a jiné

Vyjmenované **průzkumy historických staveb** jsou (až na stavebně-technický průzkum) založeny na metodách humanitních disciplin, s více či méně výraznými přesahy do oblasti technických a přírodních věd. Všechny mají svou vlastní metodiku, přičemž pole jejich zájmu se dotýká či dokonce zčásti překrývá s oblastí SHP. Výsledky mají podstatný, někdy zcela zásadní vliv na kvalitu výsledku SHP.

Archeometrické metody vycházejí z přírodovědných a technických metod, používaných při průzkumech historických staveb. Jejich výsledky často významně doplňují a upřesňují závěry SHP. Patrně nejvýznamnější postavení má dendrochronologická analýza, umožňující absolutní datování dřevěných prvků stavby (jde o ověřenou a často používanou metodu, bez níž se již dnešní SHP v podstatě neobejde).

K dalším běžně užívaným metodám v rámci SHP náleží trasologie, zabývající se studiem povrchových stop po opracování prvků ze dřeva či kamene.

Pokud proběhl restaurátorský průzkum, často bývají v jeho rámci odebírány vzorky pro chemicko-technologické analýzy. Umožní detailně sledovat daný materiál na zkoumaném objektu, jeho kvalitativní a kvantitativní vlastnosti. Rozbory materiálů, např. pojiv zdiva umožňují dané zdivo datovat. Přinejmenším se získá řada referenčních vzorků pro další detailní zkoumání objektu

Výsledky ostatních metod již nepřinášejí takové výsledky, aby je bylo možné využívat v běžné praxi průzkumu historické architektury, případně je jejich použití limitováno vysokými náklady na přístrojové vybavení a náročností rozboru výsledků. Výjimkou je petrografie, která hraje obzvlášť důležitou roli při analýze zdrojů kamenného zdiva v okolí zkoumané stavby.

Průzkumy historických staveb (mimo SHP):

Plošný průzkum

Slouží k získání informací o kulturním dědictví v určitém územním celku různého rozsahu (region, sídelní soubor, město, vesnice aj.), případně se takový průzkum může týkat

jednoho druhu stavby. SHP může s výhodou využít právě poznatků o určitém druhu stavby ve větším územním rozsahu. Při průzkumu jednoho konkrétního objektu v rámci zpracovaného území má zpracovatel SHP usnadněnou práci v oblasti zasazení sledovaného kontextu do širších urbanistických/územních vztahů.

Operativní průzkum a dokumentace

Je formou průzkumu využívanou pro rychlý průzkum, rozpoznání a dokumentaci nových poznatků o stavbě nebo její části. OPD často navazuje (nebo předchází) SHP. Bývá prováděno zejména v případech akutní potřeby zaznamenat co nejrychleji nálezové situace odhalené při stavebních úpravách, případně při samovolné destrukci chátrající stavby. Význam pro SHP je mimořádný; OPD přináší nové poznatky, které by měly být zapracovány do finální podoby elaborátu SHP v průběhu třetí fáze průzkumu.

Archeologický výzkum

Předmět a cíle SHP a archeologie je v podstatě shodný, obě metody od sebe pouze formálně dělí úroveň terénu (co je pod zemí, zkoumá archeologie, co vystupuje nad, stavební historie). Přísně vzato stavební konstrukce plynule přecházejí z úrovně pod terénem do vyšších podlaží, takže jde pouze o umělé dělení (zejména v anglosaských zemích je archeologie totožná se stavebním průzkumem, což se projevuje také názvem – „building archeology“). Vzájemná spolupráce obou metod je nanejvýš žádoucí, neboť se získá podstatně více informací o založení a vývoji stavby, případně o jejích předchůdcích. Výsledek obohacuje naše poznání historické architektury. Pokud je prováděn archeologický výzkum v rámci nějaké stavby, měl by se na něm podílet stavební historik, a obráceně, při průzkumech spodních podlaží staveb (suterénů a přízemí) by měl asistovat archeolog, zejména pokud dochází k obnažování základového zdiva nebo obecně zdiva pod úrovní stávajícího terénu (ale také podlah, zásypů, včetně zásypů kleneb aj. situací). Postupy obou metod jsou vesměs obdobné, stejné platí o výstupech.

Uměleckohistorická analýza

Uměleckohistorický rozbor hraje mimořádnou úlohu v rámci provádění SHP. Pro dějiny umění představuje SHP v podstatě pomocnou vědu historickou, která dodává zásadní informace důležité pro syntetické závěry. Umělecký historik specializující se na architekturu nikdy nesleduje vybranou stavbu v celku jejího stavebního vývoje nebo celku hmotného pramene, nýbrž se vždy soustřeďuje na určitý časový úsek nebo konkrétní část stavby (např.

na architektonické tvarosloví, malbu, mobiliář atp.). Naopak stavební historik zkoumá stavbu nutně jako celek – v nejlepším slova smyslu je diletant, který by měl mít základní znalosti ke všem uměleckým druhům. Vztah je dialektický, neboť část stavebních historiků jsou erudovaní dějepisci umění. Pro SHP mají mimořádný význam analýzy zaměřené právě na konkrétní umělecký druh nebo specifický detail ve stavbě obsažený nebo s ní volně spojený.

Restaurátorský průzkum

Základem restaurátorského průzkumu je průzkum a zjišťování charakteru hmotné podstaty nějakého uměleckého díla, včetně děl stavebních. V případě architektury se týká průzkum jen vybraných částí stavby, málokdy je možnost prozkoumat stavbu jako celek. RP se v rámci architektury většinou soustřeďuje na zjištění stratigrafie omítkových vrstev a potenciální výmalbu či relikty štukové výzdoby. RP je často využíván v rámci SHP, protože umožňuje hlubšímu poznání stavby (a to doslova – jde o poznání materiálové skladby a charakteru jednotlivých vrstev). Přínos je oboustranný, neboť stavební historik často usměrní rozsah restaurátorské sondáže a poukáže na klíčová místa objektu s největším potenciálem nálezových situací, o kterých nemusí mít restaurátor ponětí (neorientuje se v kontextu a stavebním vývoji objektu).

Stavebně-technický průzkum

Cílem STP je poznání konstrukční podstaty a technického stavu objektu pro účely její obnovy nebo rekonstrukce. Protože jako inženýrská disciplína sleduje především charakter a stav konstrukcí, má značný význam pro SHP. Pokud SHP a STP probíhají současně, má pro stavebního historika mimořádný význam destruktivní fáze SHP, která mu umožňuje nahlédnout do materiálové struktury stavby. Naopak, stavební historik podobně jako v případě restaurování ovlivňuje rozsah případné sondáže a často dokáže minimalizovat škody, které jsou s ní spojené.

Inventarizační a pasportizační průzkum

Inventarizace a pasportizace představuje podrobnou a strukturovanou formu rozboru stavby nebo její části. Inventarizace se týká součástí stavby (obvykle výbavy jako jsou výplňové prvky – okna, dveře), pasportizace je komplexním přístupem, který se vztahuje na celek stavby. S SHP souvisí především po stránce popisu (záznamu) stavby. Dá se říci, že kapitola popisu a námětů pro památkovou péči v rámci elaborátu SHP jsou součástí obou

inventarizačních metod. Záznam u nich je však obvykle podstatně detailnější a komplexnější než u SHP. Výsledky inventarizace nebo pasportizace by měly tvořit součást výstupu SHP, případně na něj navazovat. Obráceně, hodnotící kapitoly s výhodou využijí systematicky a komplexně pojaté výsledky metod inventarizace (jde o převzetí pozitivistických údajů).

Archeometrické metody:

Dendrochronologie¹⁶

Letokruhová analýza dřeva je metoda datování dřevěných prvků, založená na měření specifických šířek letokruhů na příčném či podélném řezu nebo radiálním vývrtu. Jde o metodu umožňující absolutní datování, tj. přesně na rok určit dobu skácení stromu, většinou po následném opracování použitého ve hmotě stavby. Pro účely SHP jde o neocenitelnou metodu, která umožňuje určovat stáří různých dřevěných konstrukcí spojených se zkoumanou stavbou.

V případě architektury jde především o historické krovy, jichž se dodnes dochovalo obrovské množství, v časovém rozpětí od středověku až do 20. století. Nejsou to však jen krovy, ale také stropní konstrukce (trámy stropů s prkenným záklopem i omítaných), lešeňové trámký, dřevěná táhla ve zdech a klenbách či různé fragmenty provizorních konstrukcí, které plnily svůj účel v průběhu výstavby (přestavby) daného objektu. Za určitých podmínek, především při dostatečném počtu letokruhů a přítomnosti posledního, tzv. podkorního letokruhu, lze datovat rovněž dřevěné okenní a dveřní výplně, podlahy (parketové i prkenné, včetně podlahových polštářů). Datovat lze dokonce i dřevěná sochařská díla a nábytek.

Dnes je tato metoda široce rozšířená a využívána zejména v oblasti SHP, neboť v případě historické architektury často nahrazuje letopočty a další časové údaje chybějících písemných pramenů. O spolehlivosti výsledků svědčí nejen jeden příklad SHP objektů, pro něž jsou k dispozici archivní prameny, dendrochronologie, případně rovněž letopočty zaznamenané na epigrafických památkách.

Stavební historik si však musí být vědom možností a limitů této metody absolutního datování. Data lze získat jen v případě některých druhů dřevin (dub, smrk, jedle, borovice, výjimečně buk, modřín). Přesné datum pokácení stromu je možné určit pouze u prvku, u něhož se dochoval podkorní letokruh. Stáří stavebních konstrukcí, v nichž se nachází datovaný dřevěný prvek, se nemusí vždy shodovat s dobou pokácení stromu. Většinou byl

¹⁶ K dendrochronologii jako doplňkové metodě průzkumů historických staveb BLÁHA 2011, s. 77–78. Zde i základní přehled literatury. Další podrobné informace dostupné z: www.dendrochronologie.cz

strom pokácen, opracován a použit do stavby ve stejném roce. V některých obdobích, zejména na přelomu 14./15. a 18./19. století, toto pravidlo neplatí. V důsledku intenzivní stavební činnosti ve velkých městech, bylo dřevo káceno s až několikaletým předstihem tzv. "na skládku", přičemž se s ním rovněž čile obchodovalo.

Patrně největší pozornost musí být věnována konstrukčním souvislostem, v nichž se datovaný prvek nachází. Ne vždy je in situ, čímž se značně oslabuje smysl datování konstrukce, se kterým je spojen (např. trámek v druhotné zadrživce apod.). Pokud se dřevěná konstrukce skládá z více prvků, je vždy vhodné odebrat více vzorků na analýzu a důsledně sledovat, zda nejde o mladší, druhotně vyměněné prvky.

Petrografie

Úkolem petrografie je definovat druhy hornin (kamenů) vyskytujících se ve zděných konstrukcích zkoumaného objektu a pokusit se zjistit jejich zdroj. Výsledky petrografického průzkumu mohou přispět k rozpoznání jednotlivých stavebních fází, případně rozhraní mezi nimi. Dále jsou to údaje o opracování hornin, místa výskytu zdroje a tím i určení dovozové vzdálenosti. Tato analýza umožňuje rozpoznat práci kameníků a zedníků, stejně jako možnosti stavebníka.

Chemicko-technologický průzkum

Předmětem různorodých laboratorních chemických analýz je chemické složení, struktura, optické, fyzikálně-mechanické a jiné vlastnosti různých materiálů odebraných ze zkoumané stavby (zdivo, malta, omítky ad.). Analýzy různých vzorků umožňuje především jejich vzájemné porovnávání, což umožňuje odlišit jednotlivé stavební fáze (mikrofáze), případně je dokonce datovat. Význam je pro SHP mimořádný, vždy je však zapotřebí, aby si stavební historik ujasnil, jaké otázky klást a co lze očekávat od výsledků.

Termovize

Termovize (termosnímek) je bezdotyková metoda měření intenzity IR záření na povrchu předmětů. Výsledkem je termogram, digitální obraz teplotního pole. Teplota povrchu jako je např. fasáda domu, není všude stejná, ale rozdílná v závislosti na charakteru zdiva, složeného z různých materiálů. Po expozici snímku následuje jeho softwarové zpracování, kdy se různě teplá místa znázorní v barevné škále. Na snímku se pak může objevit obraz různorodé materiálové skladby dané snímané konstrukce (jiný teplotní režim má dřevo, kámen, cihla, kov, dutina atd.). Obraz je tím účinnější, čím je vyšší teplotní

citlivost kamery (pro praktické potřeby průzkumů staveb je nutná citlivost vyšší než 0.02°C , což umožňují pouze přístroje s chlazeným IR čidlem). Z důvodu mnoha různých vedlejších efektů ovlivňující termiku plochy (vnější a vnitřní vlivy), složitosti vyhodnocování termogramu a pořizovacích nákladů se tato metoda v SHP běžně nevyužívá.

Endoskopie

Metoda pro vyšetřování nepřístupných dutin v nebo mezi konstrukcemi zkoumané stavby. Jde o optický endoskop s ohebným kabelem tvořeným svazkem optických vláken. Na konci je zdroj a zároveň monitor, případně umožňující záznam. Kabel může být až několik metrů dlouhý, záleží na intenzitě zdroje záření. Spíše než pro účely SHP se využívá v rámci STP nebo RP. Obvyklým příkladem využití je sledování prostoru nad sníženým stropním podhledem.

Trasologie

Je metoda zkoumající různé pracovní stopy na povrchu historických konstrukcí (obdoba mechanoskopie, užívané v kriminalistice). Jde o otisky, vrypy, zářezy, záseky, značky a kresby, stejně jako stopy po opotřebení či narušení materiálu. Z hlediska využití v průzkumech historických staveb je nejdůležitější rozeznání fází a postupů při výrobních a stavebních procesech. Pro účely SHP je smysl zabývat se především stopami použitých při výrobě a opracování kamene, dřeva, kovu nebo omítek, dále záměrnými stopami (značky, graffiti), doklady po manipulaci se stavebním materiálem (např. krepny v kvádrech – jeřábem zdvihané břemeno, kolíky a houžve ve dřevě – vory, doprava dřeva). Dokumentace může probíhat různými způsoby – od ručního nákresu přes otisk, odlitek, frotáž až po 3-D skener a mikroskenování.

Geofyzikální průzkum

Různé metody geofyzikálního průzkumu mají stejný základ – prostorové mapování určitých fyzikálních veličin. Jde o nedestruktivní metody sledující anomálie pod terénem sledovaného objektu (exteriéru – např. nádvoří; interiéru – např. podlahy místností). Tyto metody jsou užívány především v archeologii, podstatně méně pak v SHP. Využitelné jsou výsledky především u zaniklých staveb nebo jejich součástí (zavezené příkopy, zbytky základového zdiva, výrobní zařízení, odpadní jámy atp.). Hlavním předpokladem jsou fyzikální rozdíly mezi sledovanými strukturami (zemina x zdivo atp.). Z hlediska metod se nejvíce užívají magnetometrie a georadarový průzkum (dalšími jsou gravimetrie, termická

měření, radionuklidové metody, karotážní metody, které se však běžně nevyužívají ani v archeologii). První metoda je sice vysoce citlivá, ale také citlivá na rušivé všudypřítomné kovové fragmenty. Výstupem je barevný plán (podobně jako u termovize), který je vizualizací vyhodnocených výsledků. Georadarový přístroj pracuje na opakovaném vysílání elektromagnetických impulsů vysoké frekvence (25 – 1000 MHz) anténním systémem do zemního podloží. Odražený signál proniká zpět k povrchu země. Časová prodleva mezi vysílaným a přijatým vlněním je závislá na permitivitě prostředí a liší se podle materiálu. Metoda je dnes velmi oblíbená zejména v archeologii, neboť nevyžaduje zvláštní podmínky. Vyhodnocení signálu ovšem musí provádět specialista. Metodu lze využít i pro SHP (např. při průzkumu ploch nádvoří rozsáhlejších areálů, ale také ploch v interiérech staveb, třeba kostelů).

RTG

Lehké a přenosné pulzní rentgenové přístroje napájené jen baterií, umožňující za bezpečných podmínek nedestruktivně proniknout materiálovou skladbou zejména povrchů zkoumaného objektu. Využívá principu rozdílné denzity použitých stavebních materiálů (včetně omítek a štuky). Pořizovací náklady jsou však stále vysoké, včetně provozních nákladů na fosforové desky. Přístroj se používá výhradně pro restaurátorské průzkumy.

Termoluminiscence

Přírodovědná metoda datující stáří páleného materiálu (keramika, cihly, střešní krytina, dlažba, roury ad.). V zahraničí se již delší dobu úspěšně datuje zdivo cihelné architektury. Problémy činí snadná kontaminace prvku, sekundární působení ohně, což znehodnocuje výsledky měření a především nutnost odebírat zdivo z dostatečné hloubky od kontaminovaného povrchu (cca 40 a více cm). U nás se tato metoda stabilně nepoužívá, i když pokusy již byly učiněny.

Radiokarbonové datování

Fyzikálně-chemická metoda pro určování stáří zbytků biologického materiálu. Metoda je založena na výpočtu rozpadu radioaktivního uhlíku C^{14} . Výstupní data mají velmi široké rozmezí datace (běžně až dvě století), takže se využívá především v oblasti pravěké archeologie. Pro SHP je nevyužitelná.

Letecký průzkum a snímkování

V archeologii oblíbená a často využívaná nedestruktivní metoda průzkumu zaniklých staveb a jiných objektů v terénu prostřednictvím letadla. Efekt vzdáleného místa pozorovatele a specifické vegetační příznaky (nad zdivem je tráva řidší apod.) umožňují odhalit dávno zaniklé objekty. Využitelné zejména u velkých, stromy neporostlých ploch (ideálním příkladem jsou pole situovaná v nížinách). V rámci průzkumů historických staveb je metoda využitelná při plošných průzkumech nebo průzkumech zahrnující větší areály.

II.6 Navazující fáze SHP**II.6.1 Druhá fáze SHP – doplňující průzkumy a dokumentace během stavebních prací (OPD, RP, AV)**

Druhá fáze SHP probíhá až v rámci stavebních prací, kdy je naprosto nezbytné, aby byl objekt dále sledován z hlediska prohloubení znalostí a ověření vyslovených teorií i námětů. Zjištění přináší jiné druhy průzkumů (OPD, RP, AV). Prvořadou úlohu pro poznání nadzemní části stavby má však OPD, neboť záchranný archeologický výzkum a dodatečný restaurátorský průzkum se nemusejí uskutečnit (např. pokud proběhly v předstihu).

Z hlediska proměn objektu (jeho podoby, technických řešení apod.) významné skutečnosti budou zaznamenávány prostřednictvím nálezových zpráv OPD.¹⁷

Provázání se vstupním elaborátem standardního SHP je nezbytné, jedná se o kritickou reakci na jeho závěry a snahu zodpovědět zde otevřené otázky. Optimální je zpracovávání standardního SHP i nálezových situací zjištěných během stavebních prací jednou osobou (kolektivem). Toto provázání je vhodné zejména v případech, kdy je v zadání SHP uveden požadavek na provedení ověřovacích sond. Požadavek na provedení sond rozšiřujících zásahy vzniklé stavební činností může rovněž vyvstat až v rámci dokumentace nálezů. V tomto případě je nezbytné schválení sondážního průzkumu výše uvedeným odborným pracovníkem památkové péče.

¹⁷ BLÁHA et al. 2005. Systém hlášení jednotlivých akcí a výstupů OPD v podobě nálezových zpráv: www.npu.cz/cs/vysledky-vyhledavani/?q=metodika+OPD

II.6.2 Třetí fáze SHP - závěrečné vyhodnocení

Stavebněhistorický průzkum se skládá z úvodního elaborátu standardního nedestruktivního SHP; souboru samostatně zpracovaných dokumentací nálezů provedených formou OPD a závěrečné zprávy. V ní musí být do celkového obrazu (modelu) zapracovány veškeré zjištěné skutečnosti.

Konkrétní situace a míra přísunu nových informací zjištěných v rámci stavební činnosti se odrazí v podobě této etapy. Ve většině případů lze předpokládat závěrečnou zprávu. Někdy ale nová zjištění mohou dosáhnout takové závažnosti, že bude nutné zvolit podstatně rozsáhlejší formu. Její podobu ale vždy určí zcela konkrétní situace.

Nutno zdůraznit, že z hlediska vědeckého poznání nemůže být SHP v podstatě nikdy ukončeno. Lokálním zásahem, který může proběhnout kdykoli v kterékoli části objektu, mohou být získány nové zásadní informace. I u zcela zaniklých, případně přestavbami proměněných objektů lze na základě posunu poznání dříve nalezené a odpovídajícím způsobem zdokumentované situace nově interpretovat.

III. STRUKTURA A ZPRACOVÁNÍ ELABORÁTU SHP

III.1 Úvod

Zatímco předchozí kapitoly měly doporučující charakter, pak obsah výsledného elaborátu standardního SHP má jednoznačně předepsanou formu. Tento požadavek je určen s ohledem na potřeby památkové péče, především potenciální kontrolovatelnost předávaných výstupů. Dodržena musí být struktura dělící výsledný elaborát do 13 kapitol (struktura níže). Vnitřní struktura jednotlivých kapitol a řazení obrazových příloh však může být přizpůsobena typu a konkrétní situaci zkoumaného objektu.

III.2 Struktura elaborátu

	TITULNÍ LIST
kapitola I.	ÚVOD
kapitola II.	ANOTACE
kapitola III.	HISTORICKÝ/ARCHIVNÍ PRŮZKUM
kapitola IV.	POPIS/ROZBOR
kapitola V.	DOPLŇUJÍCÍ PRŮZKUMY
kapitola VI.	STAVEBNÍ HISTORIE
kapitola VII.	HODNOCENÍ
kapitola VIII.	NÁMĚTY PRO POTŘEBY PAMÁTKOVÉ PÉČE
	HODNOTNÉ PRVKY A DETAILS
	ZÁVADY
	NÁMĚTY PRO PÉČI O OBJEKT
kapitola IX.	NÁMĚTY NA DALŠÍ PRŮZKUMY
kapitola X.	HISTORICKÁ DOKUMENTACE
kapitola XI.	DOKUMENTACE SOUČASNÉHO STAVU
kapitola XII.	GRAFICKÉ VYHODNOCENÍ PRŮZKUMU

III.3 Obsah a zpracování jednotlivých kapitol

III.3.1 Titulní list s identifikačními údaji

Formalizovaný titulní list v rozsahu 1-2 stran textu obsahuje základní identifikační údaje, vztahující se zejména k přesné lokalizaci zkoumaného objektu, zadavateli a zpracovateli:

- název/specifikace objektu
- kraj a okres
- sídelní útvar (obec/část obce)
- jméno ulice
- popisné a orientační číslo

údaje dostupné z: <http://nahlizenidokn.cuzk.cz/>

- katastrální území
- číslo(a) parcely (parcel)

údaje dostupné z: <http://nahlizenidokn.cuzk.cz/>

- rejstříkové číslo ÚSKP (v případě že jde o kulturní památku zapsanou v Ústředním seznamu kulturních památek České republiky - pokud není, uvést tuto skutečnost)

údaje dostupné z: <http://monumnet.npu.cz/pamfond/hledani.php/>

- investor (objednavatel) SHP
- zpracovatelé (dle příslušné části SHP)
- doba zpracování (od - do)

Výše uvedené skutečnosti jednoznačně identifikují zkoumanou památku i charakter průzkumu a slouží rovněž jako vstupní informace pro další formy zpracování.

III.3.2 kapitola I. - Úvod

Úvodní kapitola má obecně informativní charakter. Jejím obsahem jsou vstupní informace, které zpracovatel považuje za důležité zejména vzhledem k formě a rozsahu zpracovaného průzkumu. Obsahuje doplňkové informace vztahované ke konkrétnímu typu SHP a jeho specifikám včetně zadání schváleného příslušným pracovníkem státní památkové péče.

Jde zejména o:

- důvod zpracování SHP

- přesné zadání ze strany památkové péče (pokud existuje, pak uvést úplný odkaz na závazné stanovisko)
- stav objektu v době průzkumu
- přístupnost objektu v době průzkumu
- poznámky k podobě konkrétního elaborátu SHP
- použité plánové podklady (zaměření), popřípadě rozsah a formu jejich doplnění, zpřesnění či rozšíření

V závěrečné části úvodu je nezbytně nutné uvést klausule, že:

- výsledky SHP nenahrazují závazná vyjádření příslušných orgánů státní památkové péče podle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění
- předložený elaborát podléhá příslušným autorským právům, chránícím duševní vlastnictví autorů

Na rozdíl od titulního listu jsou zde zachycena specifika konkrétního průzkumu, jejichž uvedení podstatným způsobem osvětlí formu, rozsah i hloubku poznání příslušného elaborátu. Každý průzkum musí vždy vycházet z charakteru díla zkoumaného za určitých konkrétních podmínek. Protože je tento požadavek na přizpůsobení průzkumu specifickým podmínkám (realitu nelze nikdy stěsnat do jednoznačně definovaných kolonek), může se v konkrétní podobě průzkum ve své skladbě pozměnit. Právě tyto změny (které jsou žádoucí pro přehlednost i přesvědčivost průzkumu) je potřebné na tomto místě uvést a zdůvodnit.

Podstatný vliv na výsledky SHP má například to, zda je průzkum prováděn v obývaném objektu, vyklizené stavbě nebo dokonce v objektu poškozeném či zanikajícím. Na výsledky a podobu průzkumu má značný vliv délka jeho provádění - zejména při dlouhodobém sledování objektu nebo při etapizaci SHP doplněného o výsledky OPD z průběhu obnovy či přestavby objektu jsou výsledky často komplexnější a forma elaborátu podstatně odlišná od jednorázové a rychlé realizace standardního SHP.

Pro zpracovatele SHP má tato kapitola zásadní význam při zdůvodnění zvoleného přístupu. Nejsou-li uvedeny specifické vnější okolnosti, může být určitá část SHP či zvolený přístup kritizován zejména nedostatečně informovaným posuzovatelem; zdůvodnění je proto nanejvýše žádoucí.

Závěrečná klausule je obecně platná a nemá bezprostřední vliv na případný nový zákon, respektive jeho novelu. V případě legislativní úpravy bude pouze upraven odkaz na příslušné paragrafy.

III.3.3 kapitola II. - Anotace

Krátkou anotaci v rozsahu cca 1, maximálně však 3 stran textu, zpracovává zodpovědný autor průzkumu. Kapitola je zařazena s vědomím, že může být využívána v systému památkové péče, vysokoškolské výuky, vědeckých institucí i vzájemné informovanosti všech zainteresovaných stran. Poskytuje první informaci o SHP. Vlastní formulaci předejde autor případným významovým a hodnotícím posunům v rámci dalšího zpracování. Musí obsahovat výběr ze základních dat SHP (viz titulní list a úvod) a následně výčet zásadních poznatků i doporučení, ke kterým v rámci SHP došlo, týkajících se zejména hodnocení objektu po stránce kulturně-historické a památkové (viz kapitola Hodnocení objektu). S tím souvisí rovněž uvedení základních informací o klíčových doporučeních pro další péči o objekt, včetně doporučení na jeho případné další zkoumání (viz kapitoly Náměty z hlediska památkové péče a Náměty na další průzkumy).

III.3.4 kapitola III. – Historický/Archivní průzkum

Archivní část stavebněhistorického průzkumu se skládá ze čtyř částí: vlastního textu archivního průzkumu, seznamu všech známých pramenů a literatury týkající se zkoumaného objektu, seznamu historických map a plánů a seznamu ikonografie.

III.3.4.1 Historický/Archivní průzkum

Text archivní části stavebněhistorického průzkumu postupuje vždy chronologicky. Na samotný začátek je někdy vhodné předřadit před vlastní dějiny objektu stručnou pasáž věnující se důležitým momentům historie celé lokality, v níž se daný objekt nachází. Pozornost se po celou dobu zpracovávání textu soustřeďuje na stavební vývoj objektu, přičemž však zpracovatel stále sleduje i historické souvislosti (osudy majitelů vrchnostenského sídla, válečné události, jež probíhaly v okolí a jež dotyčný objekt poškodily, osudy církevního řádu, jemuž náležel studovaný klášter, vznik a další vývoj poutního místa atd.) a tam, kde je to potřebné, doplní popis stavebního vývoje objektu o pasáže, které tento historický kontext blíže osvětlí. Pokud na místě zkoumaného objektu stála původně jiná stavba (barokní zámek vybudovaný na místě středověké tvrze, neoslohová novostavba kostela vzniklá na místě zaniklého středověkého předchůdce), je třeba to v úvodu textu zmínit, případně připojit stručnou pasáž o osudech této stavby. Pro určité pasáže textu může být vhodné pojmout text nikoli jako souvislou naraci, nýbrž jako chronologicky uspořádané postupné uvádění archivních zpráv (či zpráv z dobové literatury) k jednotlivým rokům.

III.3.4.2 Seznam pramenů a literatury

Za takto zpracovaný text je nutno vždy připojit soupis pramenů, plánů a literatury. Prameny jsou uváděny podle místa svého uložení; jak už jsme uvedli výše, pokud některý archiv byl v době zpracovávání průzkumu uzavřen či pokud některý archivní fond nemohl být prostudován, je možno tuto informaci uvést na tomto místě.

Soupis obsahuje veškerou literaturu zabývající se daným objektem, i když při zpracování textu nebylo použito některých položek soupisu. Soupis má totiž tomu, kdo jej používá, poskytnout úplný přehled literatury o daném objektu. Soupis literatury neobsahuje tituly nezabývající se zkoumaným objektem, které zpracovatel použije pro hodnocení kontextu dějin stavby a jejího zhodnocení. Tyto jsou průběžně uváděny pouze v poznámkovém aparátu k dané kapitole SHP.

III.3.4.3 Seznam historických map a plánů

Po soupisu pramenů následuje soupis historické mapové a plánové dokumentace s údaji o místě jejich uložení. Soupis plánů je možno (v závislosti na množství a dochování plánů) uspořádat buď podle jednotlivých archivů, anebo chronologicky; tato druhá eventualita je vhodnější zvláště tam, kde jsou plány z jedné stavební akce uloženy ve více fondech. Soupisy obrazové a plánové dokumentace mají obsahovat veškerý materiál, i když v případě větších komplexů těchto pramenů, zvláště z nejnovější doby, je možno uvádět je nikoli po jednotlivinách, nýbrž souhrnně, po větších celcích. Nelze opomenout starší elaboráty SHP, které jsou dnes historickým pramenem, což platí i pro nejnovější informace o zkoumané stavbě.

III.3.4.4 Seznam ikonografie

Po soupisu historické mapové a plánové dokumentace následuje soupis historické obrazové dokumentace (stará vyobrazení, fotografie) s údaji o místě jejich uložení. Soupis ikonografie je obvykle nejvhodnější uspořádat chronologicky.

III.3.5 kapitola IV. – Popis/rozbor

Obecně

Tato kapitola je významovým protějškem předchozí, třetí kapitoly. Obvykle je považována za jednu z nejobektivnějších v rámci elaborátu SHP. Shromažďuje informace získané průzkumem objektu, chápaného jako svébytný hmotný pramen.

Jejím cílem je úplná deskripce objektu, de facto jakási komplexní nálezová zpráva o něm ve chvíli, kdy byl průzkum proveden. Zpracovatel stavební části průzkumu proto musí zachytit vše, co lze v daný okamžik rozpoznat, popsat, interpretovat a podchytit různými druhy dokumentačních metod. Jde o absolutní požadavek, jemuž se lze přiblížit pouze limitně – žádný průzkum nikdy nevytěží 100% informací o objektu.

Obsahem kapitoly je podrobný popis objektu, s odkazy nebo provázáním na provedenou dokumentaci. Interpretace nálezových situací ve smyslu analýzy stavebního vývoje a obecnějších úvah a analogií, spojených s hodnocením objektu, již náleží následujícím kapitolám elaborátu (viz III.3.7, III.3.8). Vzhledem k rozsahu obsažených informací patří kapitola k nejrozsáhlejší v textové části výsledného elaborátu. Právě až při popisu zpracovatel někdy zjistí, co mu uniklo přímo na místě při terénním průzkumu.

Mnohdy značný rozsah někdy odrazuje od podrobnějšího studia při následném používání výstupu SHP. Případní kritici si však neuvědomují, že jediné při soustavné pozornosti věnované všem částem celku a při hledání odpovídajících formulací pro textovou část SHP vyvstávají mnohé souvislosti, které jinak unikají, a pro obecnější závěry jsou zcela nepostradatelné.

Skladba popisu

Před textem vlastního popisu by měly být uvedeny vstupní informace, v nichž autor průzkumu upozorní na všechny okolnosti, které nějakým způsobem ovlivnily míru poznání objektu, stejně jako zvolenou strukturu a obsah kapitoly. Měly by se zde objevit stručné informace o plánových podkladech, zvoleném systému popisu a struktury kapitoly, upozornění na terminologické zvláštnosti či odchylky apod.

Sled jednotlivých částí rozboru, jak je uveden v následujícím přehledu, je pouze doporučen, vychází však z praxe. Struktura popisu je volena s ohledem na univerzální použití pro širokou typologickou škálu nemovitých památek (od hradů, zámků, klášterů, kostelů přes měšťanské domy, činžovní domy, paláce, vily, opevnění, drobnou architekturu až po technické stavby a zahrady a parky ad.), v jednotlivých případech se však bude lišit důrazem na specifické vlastnosti příslušného typu památky (např. v případě kostelů bude rozbor zahrnovat i mobiliář, který je součástí liturgické funkce stavby, u technických památek bude zase kladen důraz na popis v budově zachovaného technologického zařízení, případně na jeho relikty či otisky s ním spojené).

III.3.5.1 Urbanistická situace (*objekt ve vztahu k okolí*)

III.3.5.2 Základní charakteristika objektu

- III.3.5.2.1 Hmotová a půdorysná dispozice
- III.3.5.2.2 Hlavní konstrukce, konstrukce v jednotlivých podlažích
- III.3.5.2.3 Architektonická kompozice
- III.3.5.2.4 Základní komunikační schéma (*převládající*)
- III.3.5.2.5 Technologická zařízení (*charakteristika pracovního toku*)

III.3.5.3 Exteriér

- III.3.5.3.1 Průčelí
hlavní vnější, ostatní vnější
hlavní dvorní, ostatní dvorní
- III.3.5.3.2 Střechy a součásti střešních konstrukcí
štíty, komíny, klempířské doplňky

III.3.5.4 Interiér

- III.3.5.4.1 Přízemí
půdorysná dispozice
komunikační schéma
jednotlivé prostory (*dispozice, popis stěn ve směru hodinových*
ručiček, strop či klenba, podlaha, vložené
konstrukce a zařízení)
- III.3.5.4.2 Sklepy
dtto přízemí
- III.3.5.4.3 Patra
dtto přízemí
- III.3.5.4.4 Podkroví
(ukončení vertikálních konstrukcí a vazby s horizontálními
konstrukcemi, komíny, štíty)
- III.3.5.4.5 Krovny (*konstrukce, vazba na obvodové zdivo či jiné zděné konstrukce*)

III.3.5.5 **Charakteristika jiných objektů** *(charakteristika dalších objektů, pokud mají určitou významovou vazbu ke zkoumanému objektu a nejsou předmětem daného SHP)*

Číslování plánů

Pro snadnou orientaci v textu a práci s obrazovými přílohami je nezbytné nejprve očíslovat jednotlivé místnosti zkoumaného objektu po jednotlivých podlažích do používaných půdorysných plánů. V případě průzkumu rozsáhlejších areálů s oddělenými objekty je vhodné označit jednotlivé budovy a ty pak číslovat samostatně. Vlastní číslování místností zkoumaného objektu může být uskutečněno buď aditivně (1 - X), nebo může zohledňovat vyšší logické celky, vycházející z rozpoznání historického členění (např. barokní zámecký sál předělený řadou novodobých příček do menších prostorů může mít jediné číslo, nicméně by se měla zohlednit identifikace každé jednotlivé prostory - 1a, 1b apod.). Kromě konstrukčně jasně definovaných prostor by se měly číslovat rovněž krov, nejlépe po křídlech, zejména v případě použití tabulkové formy rozboru (v případě plynulého textu to však není nezbytné, lze uplatnit popis krov jižního křídla apod.). V některých případech by čísla mohla znejasňovat plány se základním vyhodnocením SHP (plány stavebního vývoje a památkového hodnocení), proto je vhodné vložit číslování do úvodního konvolutu čistých nevybarvených plánů, zachycujících současnou situaci zkoumaného objektu (k tomu viz kapitola Grafické vyhodnocení - III.3.13).

Orientace při popisu

Shodně s postupem popisování při terénním průzkumu se nesmí v textu užívat termínů „vlevo, vpravo, před námi, za námi“ apod., závislých na stanovišti pozorovatele, jenž byl běžně užíván zejména ve starších pasportech SÚRPMO. Striktně by se měl používat popis objektu podle orientace ke světovým stranám (např. západní křídlo, severní krajní místnost, jižní stěna apod.).

V případě pootočení objektu jako úzus platí, že v rámci popisu je jeho orientace přizpůsobena nejbližší světové straně (tj. úhel menší 45°) – např. u kostela je presbytář často mírně pootočen ve směru k severo- či jihovýchodu, popisován je však tak, jako by byl orientován přesně k východu.

V případě natočení delšími osami přesně v úhlu 45° ke světovým stranám lze takovou orientaci zachovat i při popisu, což však klade zvýšené nároky jak na dodržení stranového úzu, tak i na orientaci pro uživatele elaborátu.

Strukturovaný popis

Při popisu objektu v terénu, skladba textové části popisu se musí řídit jednotným, předem stanoveným způsobem, což je nevyhnutné při popisu velkých celků či rozsáhlých objektů. Jde o tzv. strukturovaný popis, jehož zásady byly nastíněny v kapitole II.4.5 *Popis zkoumaného objektu*.

Zopakujme, že základním pravidlem je při popisu exteriéru postup od celku k detailu (tj. pojetí fasády jako dvourozměrné plochy), v interiéru je každá prostora chápána schematicky jako kvádr, u něhož jsou postupně popisovány všechny jeho stěny (tj. strop, podlaha a postupně všechny stěny místnosti). Výplň takové imaginární jednotky lze chápat jako vnitřní výbavu či vložené prvky, která se popisuje nakonec nebo ve spojení s příslušnou stěnou místnosti.

Podobně jako v případě prováděcí části průzkumu, není tento způsob vždy striktně vyžadován, nýbrž závisí na typu zkoumané stavby a jejím individuálním charakteru. Popis je proto možno modifikovat, vždy ale platí premisa, že zvolený způsob musí být logický a musí být dodržen.

Popis veškerých částí objektu je, jak už bylo uvedeno, nezbytně nutný. Zároveň je potřeba zvážit, je-li pouze ve slovní podobě schopen obsáhnout složitost konkrétní nálezové situace nebo text bude vhodně doplněn grafickým záznamem v příloze elaborátu.

V minulosti omezená možnost práce pouze s analogovou formou obrazových příloh (ať už šlo o fotografie či plány) vedla k lineárně řazené dvoudílné podobě výsledných elaborátů SHP, u nichž je textová část předsazena a oddělena od obrazové přílohy. Zpracovatelé byli zároveň nuceni obsáhle a přesně analyzovat popisovanou entitu, ať už šlo o dispoziční charakteristiku, rozbor architektonického členění, popis konkrétní konstrukce, jednotlivého prvku nebo umělecké výzdoby.

Pokud je textová část oddělena od obrazové přílohy, je odkaz v textu na dokumentaci v podstatě nezbytný, protože usnadňuje lépe pochopit složitější části stavby, jednotlivé konstrukce nebo dílčí prvky. V dnešní době při možnostech digitální úpravy textových dokumentů a editace obrazových či plánových příloh takový požadavek již nečiní žádnou obtíž.

Názornější formu prezentace proto představuje sloučení textové části rozboru s obrazovou přílohou, např. komentovaných obrázků vložených do textu. Cílem není zachycení všech skutečností pouze prostřednictvím obrazové formy, nýbrž s výhodou využít její propojení s textem, jehož výsledkem je větší názornost.

Výběr obrázku vloženého do popisné části by se měl odvíjet od závažnosti popisované situace, objasňující stavební historii objektu nebo poukazující na některý z aspektů jeho hodnocení. Kompletní přesunutí obrazové přílohy (tj. nejen fotografií zkoumaného objektu v době provádění průzkumu, ale také plánů a historické ikonografie) však není účelné (ani možné) z důvodu enormního rozsahu, který by tato část elaborátu získala, čímž by byl popřen původní účel větší názornosti.

Podobu provázání textu s obrázkem je možné řešit různými způsoby. Lze použít například vložený obrázek přerušující hlavní text v místě, které se týká popisu závažné nálezkové situace nebo obrázek doplnit o samostatný rozšiřující text popisu, případně zvolit grafickou úpravu užívanou v knihách s paralelním překladem - tedy s textem na jedné straně a obrázkem na protilehlé, včetně samostatného komentáře.

Strukturovaný popis v tradiční textové podobě kapitoly popisu objektu někdy přerůstá do formy tabulkového zpracování, která předem definuje a zároveň tak i vyžaduje shodný postup při sledování jednotlivých označených částí stavby (v exteriéru průčelí či v interiéru jednotlivých prostorů) a zamezuje jejich opomenutí (při průzkumu mnohdy pouze zdánlivě nedůležitých).

Tabulková či formulářová forma má nespornou výhodu při rozboru konkrétní dokumentační jednotky, ať již jde o fasády exteriéru nebo místnosti uvnitř zkoumaného objektu. V zásadě, pokud to situace vyžaduje, můžeme za dokumentační jednotku označit libovolnou část zkoumaného objektu např. konstrukci krovu či součást vloženého zařízení. Tento způsob současně umožňuje přiřazení informací o jejich stáří a závadách, klasifikaci hodnot, doprovázené případně již i náměty k dalšímu zacházení s objektem. Tabulkové zpracování formou evidenčních karet s vazbou na plány je využíváno při inventarizačním a pasportizačním průzkumu.

V německém prostředí je formulářová podoba dokumentace nazývána termínem "*Raumbuch*" nebo též "*Gebäudeatlas*", pro něj neexistuje přesný český ekvivalent (v praxi některých projektantů je používán sdružený termín "*kniha místnosti*"). V Německu je *Raumbuch* preferován jako forma provádění stavebních průzkumů a mnohdy i vyžadován jako výsledný výstup. Jeho podoba však není sjednocena.¹⁸

Charakteristickým znakem formulářového zpracování je důsledné propojení textových a obrazových informací, což je praktické zejména k využití takto zpracovaného

¹⁸ Wolf Schmidt, *Das Raumbuch als Instrument denkmalpflegerischer Bestandsaufnahme und Sanierungsplanung*, München 2002³ (Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, Band 44). Jde o teoretickou práci s praktickými ukázkami formulářového zpracování.

elaborátu SHP v procesu předprojektové přípravy a památkové obnovy objektu. Tabulková forma, v níž je text svázán s obrazem (tj. text spojený s měřickou dokumentací, fotodokumentací či jinými obrazovými zdroji, např. i historickými plány a ikonografií), je přehledná a lze se v ní snadno orientovat, aniž by musel uživatel elaborátu SHP listovat mezi textovou a obrazovou částí.

Formulář či list s přednastavenými okny pro vkládání dat různé povahy se do značné míry kryje s jiným druhem průzkumu historické architektury, inventarizací a pasportizací, které většinou pracují s podrobnější úrovní dokumentačního záznamu než běžný elaborát SHP.¹⁹

V současnosti již existují programy, které umožňují zpracovat Raumbuch v digitální podobě. Výhodou je, že lze podle potřeby libovolně upravit a rozšířit strukturu a vazbu vkládaných dat, ať už je tento požadavek vyvolán charakterem zkoumaného objektu či specifickým požadavkem zadavatele na míru podrobnosti průzkumu. Výsledkem takového přístupu může být v limitním případě požadavku/potřeby detailního měřítka dokumentace dokonce splnutí běžného popisu s výše zmíněnou inventarizací/pasportizací.

Nutnou podmínkou pro vývoj databázového programu je kvalitní digitální zaměření zkoumaného objektu. Pokud lze tuto problematiku sledovat z dostupných internetových zdrojů, v sousedním Německu jsou tyto programy sestavovány na míru podle zadání konkrétního objednavatele/uživatele (často soukromého zpracovatele památkových či stavebních průzkumů).²⁰

Musíme však mít na paměti, že moderní možnosti digitálního zpracování rozboru zkoumaného objektu spojené rovněž s novou formou prezentace elaborátu SHP jsou jen pomocným nástrojem v rámci základní metodické premisy SHP, kdy jsou výsledky archivního bádání konfrontovány a syntetizovány s poznatky stavební části průzkumu. Spíše než o metodický posun jde o zkvalitnění vlastního procesu stavebního průzkumu, neboť formulářový způsob umožňuje, jak již bylo zmíněno, důsledný a úplný rozbor všech částí zkoumaného objektu a současně zlepšuje názornost výsledného výstupu provázáním textu s obrazovými informacemi.

¹⁹ K tomu VÁCLAVÍK 2011, s. 70–72.

²⁰ Obecně k Raumbuchu a možnostem jeho digitálního zpracování spojeného s databází např.:

<http://de.wikipedia.org/wiki/Bauforschung>

<http://www.prodenkmal.de/homepage/index.php/de/dokumentationerfassung/raumbuch>

<http://www.isl-web.de/islRaumbuch.aspx>

<http://www.kubit.de/index.php>

<http://www.eva-krause.com/raumbuch.html#thumb>

<http://www.yumpu.com/de/document/view/3756726/schulen-der-stadt-wien>

http://www.lda-lsa.de/fileadmin/bilder/baudenkmalpflege/Hr_Bestand_Dokum.pdf

Avšak i tento formalizovaný přístup musí zachovávat stanovenou podobu SHP členěného na jednotlivé kapitoly. Formuláře zachycují detailní informace o sledovaném prvku, ať už se týkají jakékoli z výše uvedených stránek. Automaticky z nich nevyplyne potřebný syntetizující přehled stavebních dějin a shrnující hodnocení zkoumané stavby, pro něž jsou určeny samostatné kapitoly v zavedené skladbě elaborátu SHP (III.3.7, III.3.8).

Posloupnost kapitol navíc odráží i metodickou stránku SHP, stejně jako umožňuje následnou kontrolu formální podoby a do jisté míry i obsahové stránky výsledného elaborátu SHP. Znamená to, že pokud bude využito tabulkových listů, v nichž jsou v rámci rozboru rovnou vyjmenovány hodnotné prvky a detaily, musí být seznam či soupis těchto prvků uveden rovněž v příslušné kapitole SHP, třebaže doplněné o vzájemné odkazy.

Formulace textu

Při psaní textu této kapitoly je nezbytné důsledně rozlišovat jednoznačné poznatky od hypotéz, případně pouze tušených nálezů (existence skrytých stropů, otvorů apod.). S tím rovněž souvisí upozornění na náznaky možných skrytých konstrukcí, prvků, stop malířské výzdoby.

Konkrétní výrok přesahující prostý popis musí zpracovatel doprovodit zdůvodněním, co jej k němu vedlo. Slovní formulace proto musí mít náležitou formu. Kupříkladu konstatování, že zeď zkoumaného objektu je středověká, musí doprovázet buď odkaz na její charakter, přítomnost datačně citlivého architektonického prvku in situ, nebo je třeba výrok relativizovat ve smyslu hypotézy.

Jazyková a stylistická stránka textové části odráží způsob uvažování zpracovatele a má zásadní vliv i na způsob čtení a interpretace potenciálního uživatele/čitatele elaborátu.

Dosud není sjednocena terminologie v rámci památkové péče. Obdobná situace je i v případě průzkumů, které se zabývají zkoumáním historických staveb, i když k pokusům o sjednocení a systemizaci opakovaně docházelo a stále dochází. K úplnému terminologickému sjednocení patrně nedojde, neboť jednotlivé druhy průzkumů mají odlišnou metodiku, odvíjející se od různého vědního základu.

Vznikající průzkumy proto budou nadále obsahovat odlišné výrazy a spojení, byť v mnoha případech popisu zkoumaných nálezových situací a jevů se lze opřít o oborové slovníky.

Z oblasti obecných metodických pojmů může být příkladem odlišného významu termín „ikonografie“. V dějinách umění se termín užívá pro označení druhé fáze interpretace významu uměleckého díla, kterým je zjištění konvenčního významu (tj. co dílo zobrazuje).

V oblasti SHP je tohoto termínu běžně užíváno pro označení historického vyobrazení zkoumaného objektu jako pramene vizuální povahy.

Typickým příkladem neustálené terminologie u nálezové situace je možná alternace synonym „spára, trhlina, prasklina, štěrbina“. Při průzkumu často vyvstává potřeba rozlišit rozhraní v konstrukci způsobenou stykem dvou jejích částí různého stáří a rozhraní způsobené technickou poruchou. Pro první případ je možné zvolit například termín spára, pro druhý pak prasklina nebo trhlina. Zpracovatel by měl zvolený způsob používat důsledně v celé textové části a zároveň na něj upozornit na počátku kapitoly.

Při psaní textu je rovněž nutné pečlivě zvážit použití některých termínů. Příkladem může být běžně užívané slovo „původní“, chápáné ve smyslu označení prvku ze starší stavební etapy vývoje zkoumaného objektu v porovnání s prvky mladšími. Tento termín je problematický zejména ve spojení se stylovým/časovým zařazením a při vědomí složitého a vrstveného vývoje zejména historické architektury vede ke zmatku či dezinterpretaci.

Kupříkladu slovní spojení „původní barokní parkety“ při popisu určité místnosti zámku, jenž vznikl přestavbou z renesanční tvrze je zavádějící, neboť ve skutečnosti nejde o původní (tedy nejstarší ve vlastním smyslu slova) renesanční podlahovou krytinu.

Nevhodným způsobem bývá používáno slovo „síla“, ve smyslu mocnosti zdiva nebo vrstvy (zeď je "silná" 1 m apod.). Síla je fyzikální veličina a jako termín by mohla být použita při průzkumu SHP v případě, pokud bychom chtěli popsat fyzikální síly při chování některých zkoumaných konstrukcí. Správné je použít slovo tloušťka nebo šířka zdi.

Ve většině případů, nedostačuje-li slovní popis, je nepochybně lepší využít komentovaný obrázek vložený do textové části. Někdy je však vhodné doplnit konstatační část stylovým, případně časovým přídomek, i když jde o interpretaci. Např. u hrotitého portálu lze použít sousloví „gotický portál“ nebo „portál pozdně barokního členění s prvky klasicismu“, za kterým může následovat podrobnější popis (případně obráceně, jako stručná závěrečná interpretace), nicméně vždy jako nutná zpětná vazba interpretačnímu výroku k popisu.

III.3.6 kapitola V. – Doplnující průzkumy

Výsledky doplňujících průzkumů (jejich výčet a charakteristika viz II.5.2) musí následovat hned za kapitolu s popisem objektu (III.3.5). Důvodem je skutečnost, že jde o objektivní (pozitivistické) informace doplňující poznání zkoumaného objektu. V této kapitole by měly být shromážděny kompletní výsledky každého dílčího průzkumu či specializované metody, tj. výstup ve formě zprávy, odborného posudku atd.

V případě, že je těchto výstupů několik a objem elaborátu by se neúměrně zvětšil, je lze přesunout na konec elaborátu či nechat zcela volně v rámci samostatných příloh. Vhodná varianta výsledné podoby je dána okolnostmi průzkumu a individuálními potřebami zkoumaného objektu.

Zpracovatel má povinnost výsledky každého z průzkumů kriticky zhodnotit ve vztahu k výsledkům SHP. Např. výsledky dendrochronologie musí doprovázet komentář hodnotící výsledky v porovnání s údaji obsaženými v archivních pramenech nebo s poznatky vyplývajícími z terénního průzkumu. Obdobně je třeba přistupovat k dalším specializovaným výstupům.

V komentáři k výsledkům jednotlivých metod je třeba odkázat na příslušné části textu výsledného elaborátu SHP, aby byla zajištěna zpětná vazba a kontrolovatelnost údajů.

III.3.7 kapitola VI. – Stavební historie

Tato kapitola stojí na předělu mezi částí elaborátu SHP založenou zejména na konstatování jednoznačných poznatků (s minimálním podílem interpretace) a navazující částí hodnotící.

Její podstatou jsou v chronologickém sledu řazené, krátce popsané a charakterizované jednotlivé etapy, které byly předchozím průzkumem písemných i hmotných pramenů rozpoznány. Dochází zde poprvé ke kombinaci poznatků naprosto odlišného původu, což je jednou z podstat metody SHP. Průkaznost jednotlivých zjištění umocňuje právě potvrzení vycházející z několika odlišných zdrojů (např. datace vycházející z účtů, zachycená v nápisech na samotné stavbě a vycházející z dendrochronologického datování).

Uvedený postup si již vyžaduje syntetický přístup, v němž se nutně vedle jednoznačných dat nutně objeví i určité spekulativní závěry. Tyto skutečnosti je třeba v textu jasně odlišit. První - zcela nespornou a jednoznačně doloženou informaci - je vhodné zvýraznit. Tvoří totiž tolik potřebné záchytné body, kterých je při zpracovávání průzkumu a jeho vyhodnocení většinou velice málo. Složitější spekulativní úvahy mají místo až v následující hodnotící kapitole.

Datace vycházející ze stylových proměn (slohová analýza) je z hlediska jednoznačnosti daleko problematičtější. Zde je proto nutno uvést nejprve maximální možný rozsah výskytu posuzované části (např. prvku, dispozice, technologie ...) a teprve následovně jej s ohledem na další fakta zúžit.

V rámci této kapitoly je potřebné sledovat nejen stavbu samotnou, ale i její starší, mnohdy zcela zaniklé fáze. Proto je vhodné mezi uváděné skutečnosti zapojit výsledky analýzy historických plánů a ikonografie. Zde se jedná o pohled stavebního historika. Hodnocení historika/archiváře je integrální součástí kapitoly III.3.4.

Text má být v první řadě jasný a přehledný. Jeho cílem je podat plastický obraz proměn objektu s členěním do jasně vymežitelných etap. Formální podoba musí odpovídat zjištěným vývojovým fázím zkoumaného objektu. Proto je doporučeno zpracovat poznatky o jednotlivých fázích formou krátkých bloků. Dalším možným přístupem je chronologické řazení jednotlivých zjištění v podobě kontinuálně řazených bodů.

Základem kapitoly je časová osa. Proto je potřeba veškerá v textu uvedená tvrzení jednoznačně zdůvodnit, včetně upozornění na nejasnost, podmíněnost, či víceznačnost vycházející z jednotlivých zjištění i jejich interpretací. Samozřejmou povinností je odlišovat vlastní zjištění od starších: citovat dříve dosažená zjištění starší literatury i nepublikovaných prací – jako např. zjištění obsažená ve starším SHP zkoumaného objektu – formou poznámkového aparátu. V případě použití údaje zjištěného zpracovatelem archivního průzkumu musí být vždy odkázáno na relevantní stranu či poznámku kapitoly *Archivní průzkum*. Všechna v textu uvedená tvrzení musí být zpětně ověřitelná.

III.3.8 kapitola VII. – Hodnocení objektu

Text této kapitoly by měl definovat hodnotovou stránku a celkový význam zkoumaného objektu, zároveň jasně a zřetelně zdůvodnit potřebu jeho ochrany. Hodnocení musí vycházet ze stavby samotné, a současně z kontextu urbanistického a krajinného zasazení.

Kapitola obsahuje hodnocení objektu z pohledu kulturněhistorického, dějin umění, nebo dějin příslušné technické či řemeslné disciplíny, prostředí ad. Vymezuje význam objektu v rámci památkového fondu a vyjadřuje podstatné a charakteristické kvality, které tvoří celkovou hodnotu objektu z hlediska:

- památkového
- kulturněhistorického
- uměleckohistorického
- estetického
- typologického
- urbanistického, případně jiných.

Skladba kapitoly by měla být taková, aby v případě potřeby mohla být použita i jako samostatná stat', shrnující a zobecňující nejpodstatnější rysy památky. Její podoba u detailně zpracovaného průzkumu mnohdy přesahuje formu standardního SHP a stává se součástí široce koncipovaného vědeckého bádání. Shodně s předchozí kapitolou je samozřejmou povinností odlišovat vlastní zjištění od starších, tedy citovat dříve dosažená zjištění starší literatury i nepublikovaných prací a kapitoly *Historický/Archivní průzkum*.

Charakter hodnocení, vycházející z konkrétního typu památky, se odrazí v titulu kapitoly i jednotlivých podkapitol. Pro název kapitoly samotné však lze užít pouze stručného názvu „Hodnocení“. V úvodu musí být uvedena základní charakteristika objektu, zdůvodnění jeho významu a hodnot tak, aby bylo možné závěry využít i v rámci náročných odborných diskusí (případně sporů) jako významné argumenty pro jeho ochranu či záchranu.

Toto pojetí vyvrací názor, že by u méně významných objektů mohla být tato kapitola vypuštěna. Takový názor patrně vycházel z často užívaného názvu kapitoly *Uměleckohistorické hodnocení*, který skutečně není v některých případech nejvhodnější, zejména pokud se jedná například o objekty se specifickou funkcí. I tehdy je nutné hodnocení zpracovat, byť by mělo mít rozsah jediného odstavce. Důvodem je především to, že zejména u památkově a historicky méně významných objektů je potřeba jednoznačně formulovat jejich hodnotu a smysl, což v těchto případech nemusí být každému zjevné. Toto hodnocení je zde mnohem důležitější, než u památkově významných objektů, jejichž hodnoty jsou na první pohled nesporné.

V rámci této kapitoly či podkapitol lze také řešit případné subtilnější uměleckohistorické otázky. V případech kvalitní a jedinečné architektury je to vysloveně žádoucí. Pak je samozřejmě nezbytné v jejím rámci příslušně citovat i další, zejména uměleckohistorickou či jinou odbornou literaturu, kterou je nutné použít zvláště při zjišťování analogií, časového či autorského zařazení apod.

Jako zcela nový aspekt se prosazuje hodnocení vlivu prostředí na konkrétní památku či soubor památek - to je však oblast, které bude nutno věnovat samostatnou pozornost mimo metodiku SHP.

Níže uvedený výčet jednotlivých hledisek hodnocení nelze chápat hierarchicky, neboť v jednotlivých případech mohou být pohledy na zkoumaný objekt významově odlišné a různorodé. Převládající hodnotící aspekt navíc vyplyne v průběhu či dokonce až na konci průzkumu.

Památkové hodnocení

Tato podkapitola má charakterizovat kvality příslušného objektu z hlediska památkového - tedy s ohledem na vlastní důvody, proč objekt je (případně není) památkově hodnotný, čím je výjimečný a unikátní, do jaké míry je intaktně dochovaný a které jeho konstrukce či prvky jsou nejhodnotnější. Nedílnou součástí tohoto hodnocení je příslušné vyhodnocení grafické, které musí být součástí plánové přílohy elaborátu.

V rámci památkového hodnocení objektu je nutno nejprve vyhodnotit jeho základní stavební konstrukce a určit, které jsou historicky cenné, pro vývoj objektu důležité, a které například památkovou podstatu objektu znehodnocují či narušují. Podobným způsobem je také třeba vyhodnotit prostory a celkové dispoziční členění objektu.

Pokud se v rámci obnovy památky mění její budoucí využití, je nutno si všímat, zda bude nutno také upravit jeho dispozici. Dle toho musí zpracovatel SHP určit, které památkově významné konstrukce a prostory je nutno ponechat bez zásahů a kde je možno určité zásahy provádět.

V příslušném plánu památkového hodnocení je také nutno označit, kde se v objektu nacházejí významné, umělecky hodnotné prvky, pevně spojené se stavbou (nástěnné malby, ostění zárubně, okenní a dveřní výplně, stropy a klenby, podlahy, topeniště, sochařská výzdoba a podobně).

Důležité je také v průběhu památkového hodnocení stanovit, kde by případně měly pokračovat další průzkumné nebo výzkumné práce - například provést restaurátorský průzkum, sondy, zda se pod omítkou nenacházejí nástěnné malby, podobně zjistit původní exteriérovou barevnost, provést archeologický výzkum a podobně.

Kulturněhistorické hodnocení

V této podkapitole by mělo být shrnuto hodnocení zkoumaného objektu z hlediska kulturních dějin a jeho významu pro danou lokalitu, region, nebo i širší kontext. Zde se nabízí celá škála pohledů - objekt může být spojen s narozením, pobytem či úmrtím významné osobnosti, dějištěm důležité historické události nebo přítomností významného uměleckého díla.

Pozornost je nezbytné věnovat následujícím aspektům:

Širší historický kontext vzniku objektu

Zkoumaný objekt je v tomto pohledu vnímán jako doklad doby, případně svědek významných dějinných okamžiků. Může jít nejen o spojení s významnou historickou osobností, ale i událostí, jako jsou významná politická jednání, důležité kulturní či společenské akce, bitvy, skutky zločinu, katastrofy nebo všeobecně to, co v souvislosti se stavbou vtisklo do obecné lidské paměti. Přitom ani nezáleží na tom, zda daný objekt dosahuje i jiných, například uměleckohistorických hodnot - samo spojení s dějinami jej činí památkově významným.

Spojení objektu s uměleckou a mediální tvorbou

Mohlo zde vzniknout významné dílo, hudební či literární, natáčel se zde populární film, odehrával se zde fiktivní děj nějakého románu nebo třeba televizního seriálu - všechny tyto souvislosti jsou pro význam objektu či jeho bezprostředního okolí významné.

Duchovní/pietní charakter

V případě objektů sakrálního nebo funerálního charakteru (samostatné hrobky, hřbitovy, hřbitovní kaple), je nutno samozřejmě brát v potaz také hodnotu duchovní a pietní, což je nutno výslovně uvést a přesně charakterizovat. I v případě že objekt již pozbyl svou někdejší kultovní funkci (například zrušený kostel nebo synagoga), je nutno jeho duchovní význam respektovat, a v hodnocení jej zdůraznit.

Memoriální hledisko

Obdobně je nutno přistupovat k samostatným pomníkům a památníkům historických událostí - i zde je nezbytné vnímat je v kulturněhistorickém a uměleckohistorickém kontextu.

Uměleckohistorické hodnocení

V této podkapitole by mělo být shrnuto hodnocení objektu z hlediska uměleckohistorického, tedy kvality architektury samotné, v kontextu tvorby daného období. Cílem je zhodnocení osobnosti jejího tvůrce (pokud je znám), případně autorská atribuce umělecké výzdoby objektu (děl sochařství, malířství, řezbářství apod.), přirozeně včetně případných prvků uměleckořemeslných, pevně spojených s objektem (dveřní a okenní

výplně, štuková výzdoba, podlahy, obklady a deštění, vitráže apod.), opět s ohledem na autorské určení jednotlivých prvků.

V průběhu zpracovávání uměleckohistorického hodnocení objektu je nutno sledovat především tyto aspekty:

Slohové vrstvy, vyskytující se v objektu a jejich vztahy (vazby různých etap, či jejich popření apod.).

Zde je nutno výrazně odlišit jednotlivé stavební fáze a nejvýraznějším a pro stavbu určujícím je pak nutno věnovat zvláštní pozornost. Například původně románský kostel, výrazně rozšířený v gotickém období a konečně přestavěný a celkově upravený v barokním období tak nutně vyžaduje zpracovat každé z těchto období zvlášť, samozřejmě pokaždé v samostatném kontextu daného časového a slohového období. Ten může být i u jediné stavby pro každé období výrazně odlišný. Kostel mohl být v románském období založen jako farní z nedalekého kláštera a tudíž s ním je nejspíše slohově propojen, v pozdně gotickém období (po zániku kláštera) byl přestavěn z popudu majitele nově vzniklého panství, o němž je známo, že pro něj pracoval nějaký určitý stavitel, a v barokním období, po zániku přilehlé vsi za třicetileté války byl kostel přestavěn na poutní z popudu příslušného biskupa. Podobných příkladů lze uvést celou řadu.

Určení autora nebo autorského okruhu (na základě přímých dokladů či pramenů nebo na základě analogií)

Zde je možno v zásadě konstatovat, že čím je stavba časově mladší, tím větší je obecně naděje, že se dozvíme jméno jejího autora. V našem prostředí se přímo se jmény stavitelů setkáváme nejdříve v pozdním středověku, a to pouze výjimečně, v případě velmi významných staveb; to obecně platí i v pozdějším období, stejně jako skutečnost, že čím je stavba významnější a slohově výraznější, tím větší bývá i šance ji autorsky zařadit.

Širší kontext v rámci autorské tvorby, období, regionu

Stejně jako u minulého bodu zde víceméně platí, že se lépe zařazují významnější a slohově výraznější stavby; mohou však samozřejmě existovat výjimky. Ve vrcholně gotickém období se často setkáváme s řazením významných a kvalitních staveb k dvorskému (tzv. „parléřovskému“) okruhu, což platí i pro gotiku pozdní (Rejsek, Ried). S nástupem renesance pak v našem prostředí výrazně přibýlo stavitelů italského původu,

kteří se zde následně často usazovali, přičemž i v následujícím období jejich potomci výrazně ovlivňovali architektonickou tvorbu, dobře rozlišitelnou dle regionů (např. Auguston na Plzeňsku, Broggio na Litoměřicku aj.). Zejména v barokním období pak dále přibývá významných regionálních stavitelů, jejichž tvorba bývá do značné míry územně vymezena a jejichž styl je možno dle určitých výrazných prvků rozpoznat (Jedličkové na Kutnohorsku, v 19. století Jakub Bursa v jižních Čechách). Počínaje zhruba polovinou 19. století pak máme k novostavbám či přestavbám mnohem častěji dochovány písemné prameny, čímž se nabízejí mnohem širší možnosti ohledně autorství a dalších okolností vzniku stavby.

Význam a podíl stavebníka na realizaci (širší význam jeho působení a případné kontakty s dalšími stavebníky ve své době a daném regionu)

Osobnost stavebníka je v každém ohledu pro okolnosti vzniku stavby velmi důležitá, ne-li určující. V případě sakrální stavby to zpravidla bývá biskup, představený kláštera či jiná osobnost duchovního stavu, často však také osoba stavu panského, ve významných případech panovník, obvykle však majitel panství.

Dále je možno stavby rozdělit dle stavebníků v podstatě dle společenských tříd; na panské (tvrze, hrady, zámky a jim příslušející zázemí), měšťanské (městské domy, stavby tržního a hospodářského charakteru v rámci měst, městská opevnění, často též farní kostely či kaple) a venkovské (selské usedlosti, dvorce, chalupy, hospodářské budovy). S počátkem novověku se také jako významný stavebník objevuje „stát“, jakožto zřizovatel komunikací, mostů a dalších staveb, jež lze obecně označit jako „veřejně prospěšné“. V průběhu 19. století se pak celková společenská struktura výrazně mění, a s ní též osobnosti stavebníků, mezi nimiž se stále častěji objevují podnikatelé, bankéři, velkostatkáři a další osobnosti již vesměs neurozeného původu; odsud je pak již velmi blízko stavu, který známe dnes.

Vnitřní vybavení/mobiliář

Samostatné hodnocení z hlediska uměleckohistorického musí být zpracováno pro významná umělecká díla, pevně se stavbou spojená - zde je možno zmínit kupříkladu nástěnné malby, štukovou, sochařskou a kamenickou výzdobu, prvky řezbářské a truhlářské i další uměleckořemeslné prvky (kování, vitráže, dlažby aj.). Zpracováním těchto hodnocení je možno pověřit specialistu na příslušnou problematiku, uměleckého historika nebo restaurátora.

Estetické hledisko

V rámci celkového hodnocení zkoumaného objektu nelze podcenit rovněž hledisko estetické. Estetický prožitek dokonce předchází interpretativním úkonům a racionálnímu uchopení stavby. Zde přirozeně hrají největší úlohu zjevné (rozpoznatelné) estetické kvality dané stavby. Např. zasazení lidové stavby v krajinném kontextu navozuje pocit "malebnosti". Obdobně bývají hodnoceny zříceniny hradů nebo třeba silueta městské zástavby. Ve všech případech jde především o spolupůsobení urbanistických souvislostí, tvarového řešení a faktoru stáří. Emotivní zřetele a prožitek mívají značný vliv na celkové hodnocení stavby (stavba je "hezká" a "líbí se"). S tím souvisí rovněž „genius loci“ jako širší kulturněhistorický fenomén. Je nepochybné, že působení stavby jako „duch místa“ má svůj význam, který estetický účinek ještě umocňuje.

Typologické hodnocení

Tuto podkapitolu je možno zahrnout do hodnocení uměleckohistorického, pokud se však jedná o objekt z typologického hlediska něčím výjimečný nebo jedinečný, může být zpracována samostatně. Škála typů je nesmírně rozsáhlá a vrstevnatá, přičemž jednotlivé typy se velmi často překrývají či prolínají. Měl by zde být také podán přehled případných analogií, včetně uvedení konkrétních příkladů.

V případě objektů se sídelní funkcí je samozřejmě také možno dělit je do základních typologických kategorií - panské sídlo (hrad, zámek, tvrz, palác), sídlo duchovní správy (biskupský palác, děkanství, fara), měšťanský dům, vila, hospodářská usedlost, samostatný venkovský dům, hospodářská a průmyslová stavba. Všechny tyto typy mohou mít samozřejmě řadu variant a podskupin, jimiž by měl zpracovatel SHP věnovat náležitou pozornost.

Nezastupitelná je úloha typu veřejných budov – zde jsou důležitým příkladem již od středověku budovy radnic, později (zejména od 19. století) k nim přibývají školy, budovy institucí (ministerstva, státní či obecní úřady, soudy, věznice), nemocnice a sociální ústavy.

Samostatným problémem je typologie sakrálních objektů – zde je nutno rozlišovat jejich jednotlivé typy podle funkce; například farní kostel, poutní kostel nebo kostel klášterní. Dělit je lze z hlediska konfesijního - početné jsou též kostely a modlitebny protestantské.

Každý z nich tvoří samostatnou typovou kategorii a dle toho je nutno jej i typologicky hodnotit a řadit do širšího kontextu. Základní liturgická funkce těchto tří typů je zcela odlišná, a tomu bývá také přizpůsobena jejich stavební dispozice a vybavení. Pokud

v důsledku historického vývoje došlo ke změně této funkce (kupříkladu že byl po zrušení kláštera někdejší klášterní kostel změněn na farní), měl by zpracovatel SHP tuto změnu již při rozboru stavby samotné rozeznat a stavbu správně určit.

Důležitou podskupinu tvoří sakrální objekty židovské - synagogy, hřbitovy, případně rabínské domy a školy. Je nutno si uvědomit, že tyto objekty v našich podmínkách často již neslouží svému původnímu účelu, například synagogy bývají využívány jako protestantské modlitebny.

Výraznou typologickou skupinou jsou budovy určené ke kulturně-společenskému nebo sportovnímu využití. Jakožto samostatný fenomén se objevují již od pozdního středověku, zejména pak od 16. století (např. míčovny), stále častěji pak v barokním období (zámecká divadla, jízdárny). Skutečný rozvoj staveb tohoto typu nastává s dobou osvícenství, a zejména pak v 19. století, s postupným rozvojem občanské společnosti, a tím i zpřístupňování kultury širším vrstvám. Patří sem budovy divadel, muzea, koncertní sítě, výstavní sály či areály, dále sokolovny (orlovny), sportovní haly a stadióny, plovárny a lázeňské budovy, turistické chaty, rozhledny ad., to vše v nekonečném množství variant a kombinací.

Objekty s funkcí hospodářskou bývají samotnou svou základní dispozicí a určením natolik charakteristické, že by zkušený zpracovatel SHP neměl mít problém s jejich typologickým zařazením; takto je i bez historických pramenů většinou možno určit, zda byl objekt sýpkou, seníkem, pivovarem či palírnou. Stejně je tak možno dobře rozeznat budovy stájí, kovárny, chlévy, lednice, mlýny či pekárny.

S typem hospodářských staveb se částečně prolínají stavby průmyslové (kupříkladu pivovary či mlýny jsou někde na pomezí, často bývají totiž součástí hospodářských dvorů; průmyslový charakter nabývají až v průběhu 19. století). Jednoznačně sem náleží výrobní provozy, továrny, důlní areály, elektrárny a rozvodny, či vodní díla (přehradny).

Další výraznou typovou kategorií jsou stavby dopravní (komunikační). Patří sem zejména mosty (silniční, železniční, lávky pro pěší), pozemní komunikace (silnice, dálnice, cesty i stezky) a komunikace železniční; zde je to vedle samotných tratí i široká škála k nim přináležejících budov – nádraží, drážní remízy, depa, sklady, strážní domky. Zde tvoří výraznou podskupinu objekty sloužící hromadné dopravě ve větších městech – tramvajová, trolejbusová či autobusová depa, zastávky či opravny. Mezi dopravní stavby také samozřejmě náleží objekty sloužící dopravě vodní (nábřeží, navigace, přístaviště, zdymadla, plavební kanály) a letecké (areály letišť s odbavovacími prostory, hangáry, sklady a ranvejemi).

Stavby obchodního určení také zahrnují velmi širokou škálu objektů. Již středověkého původu bývají často budovy masných krámů, kryté tržnice (kotce) či samostatné krámce; tradiční řadové či bazilikální dispozice těchto staveb se udržely v podstatě až do 19. století, v případě tržnic ještě déle. Tehdy tyto tradiční stavby postupně nahrazují odlišně řešené budovy obchodních domů, často velmi specifické svým řešením, dle příslušného obchodního artiklu. Samostatnou, ovšem specifickou podskupinou jsou zde také, počínaje 2. polovinou 19. století, budovy sloužící finančnímu podnikání (banky, pojišťovny, záložny).

Jinou velmi výraznou typovou kategorií tvoří stavby fortifikační. Jejich většinou terénní pozůstatky velmi často náleží k nejstarším dochovaným civilizačním památkám, sahajícím až do starověkého období; zde je ovšem jejich výzkum spíše předmětem bádání archeologického. V období středověku a raného novověku se velmi často propojují s rezidenční funkcí objektu (hrad, tvrz, opevněný zámek). Výraznou subkategorií tvoří městská opevnění, jež vznikala v našich podmínkách postupně od 13. století a byla udržována a obnovována (i nově budována) až do 18. století. Samostatné fortifikační objekty, postrádající rezidenční funkci, byly ve středověku (s výjimkou městských opevnění) spíše výjimkou; postupně však, se zvyšujícími se nároky na bydlení, se funkce rezidenční a fortifikační oddělovaly. Na našem území vznikají první zcela samostatné fortifikační stavby v raně barokním období, postupně pak jejich rozvoj a výstavba pokračuje až do poloviny 20. století, v některých případech i déle. Vedle bastionových a fortových pevností z 18. a 19. století pak tvoří jedinečný fenomén rozsáhlý soubor pohraničních pevností z 30. let 20. století.

Urbanistické hodnocení

Tato podkapitola by se logicky měla týkat spíše objektů, které jsou součástí širších urbanistických celků - obcí, měst, či jiných stavebních celků. Zde by mělo být posouzeno lokalizování objektu v rámci zástavby a přilehlých komunikací, dálkových pohledů i souvislostí se změnami oproti historickému stavu.

Současnou urbanistickou situaci objektu je nutno porovnat s historickými obrazovými a mapovými materiály; klíčová v tomto směru bývá mapa Stablního katastru z 30. – 40. let 19. století, a to i v případě, že zkoumaný objekt v tomto období ještě neexistoval a tudíž zde není zakreslen. Mapa je i v tomto případě nutná pro porovnání historického stavu okolí se současnou situací.

Klíčová je zde historická obrazová nebo fotografická dokumentace urbanistického celku, ovšem pokud je k dispozici. K porovnání je následně nutno provést aktuální fotodokumentaci, pokud možno ze stejných stanovišť a úhlů, jako jsou historické pohledy.

Rozsah tohoto hodnocení samozřejmě souvisí s urbanistickým významem objektu v okolní zástavbě, nebo také v krajině. Je tedy zřejmé, že má jiný význam v případě dominantního panského sídla nebo poutního chrámu, jiný bude u vesnického domku v řadové zástavbě. Ve všech případech je však je nezbytně nutné věnovat mu pozornost.

III.3.9 kapitola VIII. - Náměty pro potřeby památkové péče

V novém vydání metodiky SHP došlo ke sloučení původně samostatně stojících kapitol Hodnotné konstrukce, detaily a jejich soubory, Závady a Náměty. Smyslem této změny byla snaha zvýraznit a jasněji oddělit již zmíněný dvojí účel SHP - vědecký/badatelský a praktický památkový. Tyto tři kapitoly slouží pro účely památkové péče, zároveň spojují SHP s příslušnými profesemi, které se zabývají objektem v procesu jeho obnovy nebo rekonstrukce (pracovníci obou složek památkové péče, architekti, projektanti aj.).

Zpracovatel by měl být pokud možno co nejobektivnější, vnímat specifickou jedinečnost každého objektu a zachovávat obecné zásady etiky vědecké práce, posuzovat objekt nezávisle na vnějších vlivech.

Je však třeba mít na paměti, že výroky související s oblastí památkové péče jsou značně subjektivní, společensky a časově podmíněné, tudíž morálně rychle zastarávají a nejvíce podléhají změnám. V praxi SHP se stále objevují názory, že právě z důvodu značné subjektivity (a možné ovlivnitelnosti, případně dokonce účelového jednání) by kapitoly související s oblastí památkové péče neměly být součástí SHP, přičemž formulace názorů souvisejících s péčí o objekt by příslušela pouze pracovníkům památkové péče. Kritici prosazující tento pohled si však neuvědomují, že přes veškerou subjektivitu a relativní platnost názorů zpracovatele SHP (stavebního historika) je to právě on, kdo má komplexní poznatky o zkoumaném objektu, nikoli pracovník památkové péče. Mimoto názor zpracovatele není závazný, je možno s ním kvalifikovaně polemizovat, případně jej korigovat nebo i měnit na úrovni závazných vyjádření orgánů památkové péče.

Kapitola, resp. všechny její tři složky, přímo souvisejí s plány památkového hodnocení, které jsou součástí grafické přílohy elaborátu. Do nich se vyznačují hodnotné konstrukce, prvky a detaily, ale také závadné části (k tomu podrobněji kapitola III.3.13 *Grafické vyhodnocení průzkumu*).

Do jisté míry se všechny tři podkapitoly překrývají s metodikou inventarizace a pasportizace. Inventarizace se týká pouze některých součástí stavby (většinou výplňových prvků nebo specifického druhu architektonického tvarosloví, např. kamenických článků). Pasportizace se vztahuje na celek a jejím primárním účelem je vytvořit komplexní podklad pro správu či chystanou obnovu stavby (k tomu blíže podkapitola II.5.2 *Další průzkumy*). Představuje podrobný, strukturovaný rozbor zkoumaného objektu, případně jeho částí. Oba typy inventarizačních postupů jsou časově velmi náročné, u mimořádně hodnotných objektů je však žádoucí je provést a sloučit či připojit k elaborátu SHP.

III.3.9.1 Hodnotné prvky a detaily

Cílem této kapitoly je shrnout nejhodnotnější entity zkoumaného objektu, tedy konstrukce, prvky, jejich soubory a detaily, které by měly být zachovány, chráněny, případně opraveny (vazba na následující podkapitolu III.3.9.2 *Závady*).

Souborem hodnotných prvků rozumíme větší počet uměleckořemeslných či jiných prvků stejného či podobného charakteru, umístění nebo užití. Nejčastěji mezi takové soubory patří výplňové prvky, například soubor dveří, oken, kování, mříží atp.

Přehled hodnotných entit je možné sumarizovat jen s pomocí předchozích kapitol SHP, na základě důkladného osobního poznání stavby, ve spojení s poznatky získanými studiem archivních pramenů. Ani tento aspekt nelze podceňovat - v některých případech nelze vyloučit, že nějaký prvek či detail, ač na první pohled bez významné hodnoty, skrývá a reprezentuje hodnotu, kterou zpracovatel SHP není schopen zjistit bez archivního průzkumu.

Zpracovatel by měl při psaní této kapitoly postupovat především v zájmu konkrétní památky, která vždy vyžaduje individuální přístup. Jeho snahou musí být co možná nejobjektivnější přehled hodnotných konstrukcí, souborů a detailů.

Co je hodnotné, nelze nikdy do důsledků předem stanovit. Každý objekt, každá stavba je nezaměnitelná a obsahuje jedinečné hodnoty, jež tvoří její podstatu. Např. průměrná kaple z konce 19. stol. má zcela zásadní hodnotu pro ves, která jinak nedisponuje historickými stavbami, železniční most disponuje jinými hodnotami než gotický kostel.

Do snahy o objektivitu vstupují přirozeně ještě osobní estetické preference, zkušenost se zpracováním SHP, společenská očekávání atp.

Vždy platí, že kritéria hodnotících hledisek se v čase mění. Při pohledu na 25 let staré SHP je patrné, že zpracovatelé nepovažovali za nutné chránit některé prvky, které jsou dnes zcela samozřejmě zahrnuty do přehledu hodnotných entit.

Entitami mohou být prvky s objektem pevně spojené, stejně jako prvky "mobilní", které jsou samostatnými, na stavbě nezávislými objekty. Mezi hodnotné prvky může spadat každý materiál, jakákoli součást objektu od podlahy až po strop, od sklepa po střechu.

Platí, že každý typ objektu má své specifické prvky a v důsledku toho i odlišné specifické hodnoty. Např. u průmyslových objektů nebo staveb technického charakteru budou mezi hodnotné prvky patřit různá technologická zařízení nebo mechanismy spjaté s výrobou či provozem budovy.

V praxi se někdy stává, že hodnotný prvek, sám o sobě cenný (např. od významného autora), je v daném kontextu stavby považován za závadný a zpracovatel jej později navrhne k transferu na jiné místo (ve zkoumaném objektu, v jiném objektu obdobného typu, či depozitáři muzeí, shromažďující takové prvky (např. Národní technické muzeum).

Tuto kapitolu je nanejvýš vhodné doplnit či zcela nahradit pasportizačním nebo inventarizačním průzkumem v případě uměleckohistoricky či z jiného hlediska hodnotných a náročně vybavených staveb, dále u staveb, které pravděpodobně podlehnou nějakému nevratnému poškození, případně u objektů, kde dojde z různých důvodů k výměně většiny hodnotných prvků, v neposlední řadě v případě, kdy dojde k „odstrojení“ stavby, nebo k transferu některých jejích částí. V ideálním případě by měla být inventarizace či komplexní pasportizace součástí kvalitního SHP.

Skladba kapitoly se odvíjí od výčtu pokud možno všech hodnotných konstrukcí, prvků, detailů a jejich souborů. Členění je stejné jako u popisu stavby, postupuje se tedy od celku k detailům, od exteriéru k interiéru, následně po jednotlivých podlažích.

Každý prvek by měl být jednoznačně označen a prostorově identifikován, tj. je nutná jeho lokalizace do půdorysného plánu příslušného podlaží. Samozřejmostí je odkaz na fotografickou, kresebnou či měřickou dokumentaci. Příklad minimální prostorové identifikace:

1. Patro - Základní půdorysné rozvržení patra v současném stavu. Hlavní velký sál se současným rozmístěním okenních i vstupních otvorů (prostor 2.07, popis s. 36, foto č. 24). Hlavní trojramenné schodiště (prostor 2.06, popis s. 7, foto č. 31). Zbytky štukového členění stropu a stěn hlavní chodby 2.01. Fabionové stropy v prostorech 2.01 a 2.02. Zbytky iluzivní malované architektury v prostorech 2.15 a 2.07. Zbytky parketových podlah v prostorech 2.10, 2.12 a 2.14. Dřevěné obložení vstupních nik a profilované zárubně s patkami mezi prostory 2.01 a 2.08, 2.10 a 2.11).

Stejně jako u popisu stavby je doporučeno při výčtu hodnotných prvků postupovat strukturovaně, od exteriéru do interiéru a zde podle jednotlivých podlažích.

V případě, že objekt je součástí nějaké většího celku (jako například zahrady, parku či jako součást hospodářského dvora, městských hradeb atp.), je nutné se zabývat hodnotnými detaily tohoto širšího celku.

Poté se již soustředíme na zkoumaný objekt, ve sledu od hlavního průčelí po vedlejší atd. Kromě štukové, kamenické či jiné výzdoby nesmíme opomenout také různé technické prvky, jakými jsou části elektrického vedení, pozůstatky plynového osvětlení, stínící prvky jako jsou rolety, garnýže, markýzy či reklamní nebo světelné prvky. Kromě samotné podoby hodnotných prvků na fasádě je nutné věnovat se také barevnosti či povrchovému zpracování, zvláště pokud je z předchozího bádání zřejmé, že jde o historické či jinak hodnotné řešení.

Kromě plochy fasád se musíme v exteriéru věnovat také střechám, komínům, vikýřům, případně detailům z kovů, či samotné střešní krytině. *(Příklad: poslední dochované pálené tašky od místní firmy, která již neexistuje, bez archivní rešerše bychom se takovou informací nedozvěděli).*

V interiéru je doporučeno postupovat po jednotlivých podlažích od sklepení přes přízemí po jednotlivá patra. Při shodných hodnotných prvcích, které se opakují ve více podlažích, je možné také při první zmínce o prvku uvést rovnou umístění ve všech zbývajících podlažích. V jednotlivých podlažích postupujeme buď po jednotlivých očíslovaných prostorách, to v případě, že v každé místnosti je nějaký hodnotný detail nebo, a to je častější, vezmeme jeden prvek (který se navíc ve většině případů opakuje) a k němu přiřadíme číslo prostoru spolu s bližší lokalizací. *Příklad: dřevěné dveře rámové konstrukce s dvojicí obdélných polí na vnějších kovaných závěsech (vstup mezi prostory 1.02 a 1.03, dále mezi 1.08 a 1.09.) Př: nástěnná figurální malba na severní stěně prostoru 1.10. Př: fragment podlahy sestávající z nakoso položených čtvercových dlaždic z pálené hlíny (severovýchodní kout prostoru 1.11).*

Při lokalizaci se v jednotlivých místnostech interiéru se řídíme opět podle postupu užitého při popisu stavby. Jelikož se cenná výzdoba obvykle objevuje na stropních konstrukcích či klenbách, je vhodné začínat právě tam a přes stěny končit podlahami. Možný je však i opačný postup, v případě, že naopak podlahy skýtají hodnotné prvky. Po vertikálních a horizontálních konstrukcích by měly následovat hodnotné prvky, které jsou buď součástí prostoru či jsou mobilní (různé hodnotné vedení plynu, elektřiny, svítidla, strojní zařízení, vybavení kostela, atp.) Slovní popis by měl být stručný, avšak výstižný, a mělo by z něho být především jasné, o jaký prvek jde a kde se nachází (nutná lokalizace).

Podrobný popis musí být součástí kapitoly Popis objektu, na ten je nutné u jednotlivých hodnotných prvků odkázat.

Výčet hodnotných prvků by se také měl v ideálním případě odrazit v grafických částech SHP, kromě obvyklých značek pro hodnotné prvky ve svislých konstrukcích, stropů, kleneb a podlah je možné použít ještě doplňující grafické symboly označující hodnotné výplně vstupů, okenních či jiných otvorů jako jsou příkladací otvory do kamen (zde opět dochází k částečnému překryvu s inventarizací či pasportizací).

V půdorysných plánech mohou být také zachyceny další hodnotné prvky, které v objektu pouze předpokládáme - například fragmenty nástěnných maleb, které mohou ukazovat na možnost větších celků doposud skrytých pod pozdějšími omítkami. Postup využívající dodatečných značek v samostatných půdorysných plánech se již blíží inventarizaci hodnotných prvků. V případě náročně vybavených staveb, jako jsou velké sakrální stavby, panská sídla či dokonce muzea, je nutné v popisu tento mobiliář zmínit.

Mobiliář není nutné v hodnotných prvcích jmenovat jednotlivě. Musí však být prostorově lokalizována do konkrétního prostoru/místnosti. Podrobný popis by měl být samozřejmou součástí zmíněné inventarizaci či pasportizaci.

III.3.9.2 Závady

Shodně jako u předchozí podkapitoly i zde platí, že pohled na to, co je závadné, je v praxi památkové péče a vlastně v nazírání na historické objekty v průběhu časově podmíněné. Proto je vhodné nejprve před samotným výčtem závad definovat v úvodním odstavci základní teze, ve kterých zpracovatel vymezí základní hranice pro určení toho, co objektu nejvíce škodí. *Např. v barokním zámku jsou všechny zásahy z 2. poloviny 20. století negativní a musí být odstraněny.*

Obsah podkapitoly Hodnotné prvky a závady by měla souhlasit a doplňovat se s podkapitolou Závady. Díky větší přístupnosti grafických možností v digitalizované podobě je pro komfort uživatele a přehlednost lepší používat komplexní grafické znázornění. Lze jej realizovat v rámci plánů památkového hodnocení, v případě složitějších a rozsáhlejších objektů či areálů je vhodné použít samostatný plánový konvolut.

Po zjištění určitého hodnocení v grafickém vyhodnocení památkových hodnot by měl uživatel nalézt v textu u příslušného prostoru či detailu slovní hodnocení závady a toho, proč ten který prvek či konstrukce je podle zpracovatele závadná či nevyhovující z hlediska základních kvalit stavby.

V zásadě lze závady formálně zpracovat shodně jako hodnotné prvky. Členění je shodné jako u popisu stavby (viz předchozí podkapitola). Principem je jednoznačná

lokalizace dané závady (místnost, poloha, odkaz na popis a obrazovou dokumentaci. Každá závada však musí být jednoduše, ale přesně popsána.

Základní typy závad lze rozdělit do několika skupin:

Urbanistické závady

Jde o typ závad, kdy je porušena urbanistická struktura nějakého většího celku, do kterého byl původně zkoumaný objekt začleněn. Jednotlivé objekty mohou trpět narušením urbanistických vazeb, například pokud jsou součástí širší komponované krajiny, městského urbanismu atp. Kvalitní architektura se vždy nějak urbanisticky uplatňuje a u řady staveb je součástí její celkové hodnoty.

Závady z hlediska narušení celkového výrazu

Při nich je porušen původně zamýšlený především estetický dojem objektu nějakým dodatečným nevhodným zásahem. V extrémním případě může být za závadu považována kupříkladu barokní zeď předělující gotickou kapitulní síň. Podle názoru zpracovatele je třeba ji odstranit z důvodu rehabilitace středověkého prostoru. V tomto případě musí rozhodnout odpovědný památkář, zda je odstranění opodstatněné či nikoliv (viz obecné teze k této podkapitole).

Závady z hlediska narušení dispozičních a komunikačních schémat

Skupina závad způsobujících narušení hodnotné (původní) dispozice stavby či komunikační schéma exteriéru či interiéru. Příkladem může být porušení enfilády v zámeckém interiéru, zřícení či zrušení hlavního schodiště aj.

Závady z hlediska funkčnosti daného využití

Jde o závady, které nevhodným způsobem pozměnily původní funkci stavby. Tento problém se týká především ztráty a proměny původní funkce sakrálních staveb. V minulosti rušené kostely nebo synagogy byly často proměněny na obytné stavby nebo objekty jiného účelu (skladiště, technologické provozy). Po zániku sekundární funkce takové objekty dlouho chátraly nebo po novodobých úpravách získaly opět nevhodnou funkci (ubytovací zařízení, herny apod.).

Závady z hlediska narušení hodnotných detailů

V případě takových závad je nutné především označit přesně umístění detailu a popsat jeho narušení. (Materiálová nevhodnost, nevhodná povrchová úprava, poškození neadekvátním využitím, ale i dožilost prvku) Neopomenout popsat i chybějící části hodnotných detailů.

Závady umělecko-estetické

V případě hodnotných staveb mimořádného významu je možné uvést i závady, které narušují původní uměleckou nebo estetickou koncepci. Příkladem může být např. částečná nebo úplná ztráta architektonického členění fasád, prokazatelně zjištěná průzkumem.

Závady stavebně-technického charakteru

Zpracovatel by měl být schopen popsat základní závady stavebně-technického charakteru, pokud jsou tyto viditelné a prokazatelné bez provedení hloubkového průzkumu. Častým příkladem viditelných poškození jsou různé druhy statických závad (trhliny ve zdivu apod.), často zapříčiněné narušením střešní krytiny a dřevěných konstrukcí krovů (shnilé dřevěné prvky, netěsnící spoje, narušená statika krovu).

Závady z hlediska památkových hodnot

Tato část přímo souvisí a navazuje na charakteristiku památkových hodnot v předchozí kapitole (viz III.3.8). Zpracovatel by měl vyjmenovat všechny závady, které poškozují právě tyto památkové kvality.

III.3.9.3 Náměty pro péči o objekt

Možná ještě více než u předchozích dvou podkapitol Hodnotných prvků a Závad zde nastupuje osobní pohled, různá míra zkušenosti, měnící se priority společenského očekávání, momentální estetické paradigma aj. faktory, které ovlivňují názory zpracovatele SHP. Znovu je třeba připomenout, že tato podkapitola nenahrazuje vyjádření příslušných orgánů státní památkové péče ve smyslu zákona č. 20/1987 Sb. Zpracovatel by měl vycházet z hodnot navržených v příslušné části elaborátu (elaborát - kapitola VII. *Hodnocení*) a také navázat na oddíl o závadách (elaborát - dílčí podkapitola VIII. *Závady*). Měl by vyjádřit ve formě doporučení pokud možno konkrétní kroky k napravení vyjmenovaných závad. To znamená chránit, případně obnovit hodnotné prostory a detaily, pomocí navržených kroků k odstranění vyjmenovaných závad. Některé závady nelze napravit jednoduchým způsobem,

jiné závady jsou nezvratné, které již nelze napravit nikdy - nicméně u většiny lze navrhnout nějaké řešení vedoucí buď k odstranění rušivých úprav, nebo naopak k doplnění do požadovaného stavu.

Část věnující se nápravám předchozích negativních zásahů do památky bude prakticky vždy tvořit největší podíl na obsahu podkapitoly *Námětů*, zpracovatel by měl také navrhnout možné cesty k využití objektu do budoucna při zachování základních hodnot, které určil na počátku a které vycházejí ze závěrů urbanistického, památkového a uměleckohistorického hodnocení. Náměty na obnovu musí korespondovat grafickým hodnocením památkovým, na které by měly jednotlivé body přímo odkazovat, stejně tak jako na popis stavby či dokumentační přílohy (především fotografickou dokumentaci).

Přes všechna omezení vyplývající ze subjektivního pohledu, lze se i zde pokusit o objektivní zhodnocení možností jak zacházet s objektem, ukotvených v reálné praxi. Při formulování jednotlivých kroků je třeba mít na paměti potencionální uživatele, kteří na základě těchto doporučení navrhuji konkrétní kroky při obnově či úpravách zkoumaného objektu. Přirozeně tím není myšleno, aby zpracovatel SHP jakkoliv „nadbíhal“ zájmům vlastníka/investora, projektanta či architekta. Zpracovatel by měl navrhnout takové kroky, které je možné reálně splnit, i když v rámci plurality možných řešení obnovy lze mezi návrhy zahrnout jakýsi ideální stav výsledné podoby objektu po odstranění všech závad.

Kapitola by měla opět začínat definováním základního rámce, ve kterém je možné při úpravách k objektu přistupovat. Toto shrnutí možno nazvat například obecné či základní doporučení nebo podobně a musí předcházet jednotlivým výčtům námětů. Např. u barokní stavby prosté zásadních přestaveb je hodnotou barokní stavba sama, jejichž základní hodnoty jsou jasně definované - dispozice, hmotové řešení, architektonická kompozice fasád, členění interiérů, klenby, umělecká výzdoba atp.

Struktura textu v podkapitole by měla odrážet formální zpracování předešlé podkapitoly *Závady*, na kterou přirozeně navazuje, tj. že na výčet příslušných závad logicky navazují návrhy na jejich odstranění či nápravu stavu. Náměty k nápravě stavu by měly být popsány podrobně a konkrétně.

U námětů, které nejsou přímo vázány na závady, se postupuje shodně jako u popisu zkoumaného objektu a hodnotných prvků, tedy od celku k detailům, od exteriéru k interiéru, od sklepa až po střechu. Podobně jako v předchozích podkapitolách je třeba konkrétní návrh přesně lokalizovat (vazba na plán a fotodokumentaci) a popsat (případně odkázat na příslušný text v kapitole *Popis objektu*).

Typy námětů pro další péči o objekt do značné míry kopíruje typologii závad, přibývají však i další aspekty:

Náměty z hlediska urbanistických vztahů

Nejčastěji budou tyto náměty směřovat k odstranění negativních zásahů v případě areálů nebo souborů staveb, ale i jednotlivé objekty mohou trpět narušením urbanistických vazeb, například pokud jsou součástí širší komponované krajiny. Kvalitní architektura se vždy nějak urbanisticky uplatňuje a u řady staveb tvoří její umístění podstatnou část její hodnoty. Typickým příkladem je tzv. parazitní novodobá zástavba, která je přisazena k objektu nebo se nachází v jeho areálu.

Náměty pro obnovu dispozičních vztahů a komunikačních schémat

V tomto případě by měl zpracovatel navrhnout kroky, které přispějí k obnovení funkce hodnotných komunikačních vztahů a schémat s ohledem na současné podmínky a požadavky využití pro konkrétní účel(y). V tomto případě je přípustné navrhnout i více variant řešení při zachování důkladného zdůvodnění pro každou variantu.

Náměty z hlediska funkčnosti daného využití (na možné využití objektu)

Náměty v této části by se měly týkat navržení možných funkcí využití při zachování hodnot uvedených v příslušných kapitolách SHP. Opět je možné navrhnout více variant. V současné době je často při rekonstrukcích památek nutné nalézt pro jednotlivé druhy památek jiné využití než pro které byly původně postaveny, proto je přínosné, aby i zpracovatel formuloval obecné zásady, se kterými je možné dále pracovat.

Náměty pro obnovu narušených hodnotných prvků a detailů

U jednotlivých hodnotných prvků či jejich souborů je potřebné uvést konkrétní možnosti na jejich opravu, úpravu či obnovu (např. konzervace, restaurování, nahrazení kopií a uložení originálu, doplnění chybějící části, repasování atd.).

Náměty na zdůraznění/rehabilitaci umělecko-estetických kvalit

V případě mimořádně hodnotných staveb je přínosné uvést náměty umožňující zdůraznit ty nejdůležitější aspekty stavby, případně náměty, které napravit současná nevhodná řešení.

Náměty na úpravy stavebně-technického charakteru

U této části námětů lze případně naznačit některá řešení, která objekt nepoškodí, konečné stanovisko musí ovšem přidat příslušní odborníci (stavební inženýr, architekt, památkář atd.).

Náměty pro záchranu (obnovu) objektu

V některých případech je stavba do té míry zdevastovaná či dokonce hrozí její zánik. Je proto přínosné, aby zpracovatel SHP navrhnul několik základních postupných kroků k její záchraně pro zachování jejích základních hodnot. V případě, že objekt nelze stavebně zachránit nebo který zanikne, je nutné přistoupit ke krajnímu řešení a navrhnout takové postupy, které souvisí s odstrojením hodnotných prvků a detailů (např. deponování umělecky hodnotné výzdoby, výplňových prvků, zámečnických doplňků apod.).

Náměty pro obnovu památkových hodnot

Tato významná oblast návrhů musí být formulována primárně na základě památkového hodnocení objektu a výčtu jeho nejpodstatnějších památkových kvalit. Je potřeba navrhnout takové kroky, které zohlední současný památkový fond v rámci lokality, regionu, případně celého státu.

III.3.10 kapitola IX. – Náměty na další průzkumy

Zpracovatel navrhuje další průzkumy objektu, které by měly být dle jeho názoru provedeny. Tato kapitola se dotýká jak vědeckého, tak i praktického památkového aspektu. Seznam navrhovaných průzkumů či použití dalších specializovaných metod by měl být sestaven na základě jejich důležitosti a časové posloupnosti (v závislosti na procesní stránku výkonu památkové péče).

Protože se každý objekt nachází v různých stadiích vývoje (opotřebení, obnovy), je vhodné kroky k prohloubení poznání navrhnout jako následné po sobě s odůvodněním, proč daný průzkum musí předcházet jiný. Názory mohou být formulovány zvlášť pro fázi probíhajícího průzkumu, případně do fáze následující po skončení průzkumu. Vše závisí na okolnostech průzkumu a charakteru zkoumaného objektu.

Zpracovatel by měl být schopen rozpoznat limity svých znalostí a možností. V zájmu péče o objekt a jeho poznání pak navrhne nebo přímo vyzve ke spolupráci odborníky v příslušných oborech nebo metodách. Výběr příslušné metody souvisí s charakterem a jedinečností daného objektu a rovněž s potřebami památkové péče. Následující přehled

dalších průzkumů a specializovaných metod je podrobněji popsán v podkapitole II.5.2 *Doplňující průzkumy*.

V rámci průzkumů jde o:

Plošný průzkum (jen pokud není zpracován v širším kontextu zkoumaného objektu)
 Operativní průzkum a dokumentace
 Archeologický výzkum
 Uměleckohistorická analýza
 Restaurátorský průzkum
 Stavebně-technický průzkum
 Inventarizační a pasportizační průzkum
 Pasportizační průzkum

V rámci specializovaných metod lze uplatnit především:

Dendrochronologie
 Petrografie
 Chemicko-technologický průzkum
 Trasologie
 Termovize
 Endoskopie
 Geofyzikální průzkum
 RTG
 Termoluminiscence
 Radiokarbonové datování
 Letecký průzkum a snímkování

III.3.11 kapitola X. - Historická dokumentace

Tato kapitola obsahuje reprodukce historické mapové, plánové a obrazové dokumentace, kterou se ke zkoumanému objektu podařilo shromáždit v rámci archivního průzkumu. Základním předpokladem pro přehlednost tohoto materiálu je jeho důsledné chronologické řazení. Skladba této části průzkumu je výrazně ovlivňována typem zkoumané památky a druhovou skladbou dochovaných pramenů. Kapitulu lze podle druhu historického pramene rozdělit do dvou částí:

- historické mapy a plány

- ikonografie

Historická dokumentace nemůže být do elaborátu SHP zařazena bez příslušného zpracování či komentáře. Vyjádření k jednotlivým plánům musí být součástí kapitoly III. *Historický/Archivní průzkum*. V ní lze rovněž upozornit na nejvýznamnější zobrazené skutečnosti, která je pojata jako soubor popisů k jednotlivým přílohám. Jejich opakované uvedení na jednotlivých přílohách je přehlednější, s ohledem na reprodukční podmínky však není požadováno.

Vhodné je ztotožnit číslování reprodukcí s celkovým seznamem uvedeným v kapitole III. *Historický/Archivní průzkum* (k tomu viz podkapitoly III.3.4.3 *Seznam historických map a plánů* a III.3.4.4 *Seznam ikonografie*). Číslování sice kontinuálně nenavazuje (namísto 1 - 2 - 3 ... 25 - 26 - 27, nýbrž např. 1 - 5 - 18 - 27), nicméně výhoda tohoto způsobu je zřejmá – každý obrázek je totožný s číslováním v seznamu příslušného typu pramene v rámci kapitoly III. *Historický/Archivní průzkum*, a tedy se všemi údaji o daném dokumentu včetně jeho uložení. Praktickou výhodou je, že pak již není třeba v popisech obrázků uvádět všechny informace.

III.3.11.1 Historické mapy a plány

Do této kapitoly zpracovatel většinou zařazuje nikoli všechny shromážděné mapy a plány, nýbrž jejich výběr (viz výše), jenž vychází z konkrétní potřeby ilustrovat historické proměny urbanistické situace týkající se zkoumaného objektu nebo doložit změny jeho půdorysné či hmotové dispozice ad.

III.3.11.2 Ikonografie

Do této kapitoly zpracovatel zařazuje prameny obrazové povahy, které zachycují zkoumaný objekt v proměně jeho historických podob. Podobně jako u map a plánů jde většinou o výběr z množiny shromážděných podkladů.

III.3.12 kapitola XI. – Dokumentace současného stavu

Tato kapitola shromažďuje aktuální obrazovou dokumentaci stavu objektu, provedenou v době konání průzkumu. Zahrnuje kresebnou a měřickou dokumentaci celku nebo částí zkoumané stavby a podrobnou fotodokumentaci všech exteriérových i interiérových částí objektu, včetně širšího urbanistického celku.

I když má kapitola základní význam pro SHP, je její skladba značně variabilní. Výběr závisí na přístupu zpracovatele SHP, z charakteru objektu, možné míry jeho zkoumání i

rozsahu nových nálezů. Z toho vyplývá i značný počet forem prezentace konkrétních nálezů, analýz i hypotetických rekonstrukcí apod. Formy zpracování budou nutně rozdílné - od zběžných skic, či zběžného zakreslení do fotografií až po detailní zaměření a tabulkovou podobu (tzv. *Raumbuch*), v ideálním případě realizované v digitální podobě a provázané s vektorovou formou plánové dokumentace. Takto komplexně strukturovanou digitální formu dokumentace je dosud stále obtížné obecněji sdílet bez nutnosti vybavení příslušným programem (v analogové, tedy papírové formě se výhody provázanosti dat do značné míry stírají).

Přes škálu možných podob zpracování musí být zachováno členění kapitoly na tři základní části:

- současná fotodokumentace
- současné zaměření
- další grafická a obrazová dokumentace

Zatímco měřická dokumentace je pro grafické vyhodnocení průzkumu využita většinou jako celek (minimálně však v půdorysných řezech - viz následující podkapitola), z kresebné a fotografické dokumentace je do výsledného elaborátu SHP zařazena jen menší část. Kritéria výběru by měla dostatečným způsobem ilustrovat především závěry stavební historie objektu, obrazově podporovat teze hodnocení (nejen umělecké složky stavby), prezentovat výběr hodnotných nebo ohrožených konstrukcí, prvků či detailů a v neposlední řadě dokumentovat zjištěné závady, případně ta místa a části stavby, u nichž jsou navrhovány stavební změny.

Vybraná fotografická (ale také kresebná) dokumentace musí být náležitě očíslována, popsána a datována, přičemž text pod obrázkem by měl být doprovázen podrobnou interpretací, rozvíjející úvahy v textové části příslušné kapitoly (náležitá vazba mezi textem a obrázkem je podmínkou).

III.3.12.1 Fotodokumentace současného stavu

Základní premisou při výběru snímků do elaborátu SHP by měla být jeho vypovídací schopnost a také jeho kvalita (špatně exponovaný snímek má mnohdy nulovou výpovědní hodnotu a je lepší jej do elaborátu vůbec nezařazovat).

V současnosti je již jednoznačným požadavkem doplnit fotografickou dokumentaci půdorysnými plány s jasným vymezením jednotlivých záběrů (viz následující kapitola III.3.13 *Grafické vyhodnocení průzkumu*).

Specifickou oblast představuje profesionální fotodokumentace současného stavu objektu. Je vhodným doplňkem průzkumu, není však nezbytně jeho základní součástí. V rámci této kapitoly jde o samostatnou přílohu. Pokud je tato fotografická dokumentace prováděna v rámci průzkumu (tedy mimo vesměs nutnou a k SHP přiloženou dokumentaci pracovní), musí být jednotlivé záběry určeny zpracovatelem SHP. Informační hodnota je bez jeho účasti výrazně snížena a dokumentace nesplňuje nároky kladené na SHP.

Zhotovování podrobné fotografické dokumentace by mělo být obecnou náplní dokumentačních pracovišť památkových ústavů a tam působících profesionálních fotografů. Účast profesionálně vybaveného fotografa je v této oblasti podmínkou. Práci fotografa musí formou výběru jednotlivých záběrů řídit zpracovatel SHP. Požadavek na její zhotovení vznáší pověřený pracovník památkové péče ve fázi zadávacích podmínek na provedení SHP.

Při souběžném zpracování může autor SHP v obsáhlejších popisech jednotlivých vyobrazení kvalifikovaně upozornit na významné skutečnosti. Pro snadnější orientaci (zejména u obsáhlejších souborů) je přínosné jednotlivé záběry jednoznačně graficky znázornit (viz výše). V textu SHP pak mohou být uvedeny odkazy na fotografie. Toto vše napomáhá snadnějšímu využití a přehlednosti průzkumu, a je proto nesporným přínosem i zárukou efektivního využití této práce.

Optimální skladba fotodokumentace má následující strukturu:

- Dokumentace celku se zaměřením na širší urbanistické vztahy (vhodné panoramatické záběry).
- Dokumentace průčelí (fasád) objektu. U náročněji pojednaných částí exteriéru lze zařadit dokumentaci jednotlivých částí a detailů (zejména portály, okna, římsy, štukové a malířské dekorace, sochařská a malířská díla, umělecko-řemeslné detaily, významné historické konstrukce aj.).
- Dokumentace všech významných prostorů, typické příklady dalších prostorů. U náročněji pojednaných interiérů možná detailní dokumentace, v dalších prostorech pak zachycení hodnotných prvků nebo detailů (zejména portály, podlahy, klenby, výmalba, sochařské vybavení, kamna, umělecké i řemeslné detaily, významné historické konstrukce aj.).
- Dokumentace nálezů. Pouze v případě významných nálezů - lze kombinovat s plánovou částí. Vždy je kladený zvýšený důraz na charakteristické prvky a části (včetně podrobnější dokumentace nových objevů), které mají vztah k závěrům

zpracovatele průzkumu, a dále na prvky ohrožené chátráním či předpokládanými stavebními zásahy.

- Informativní dokumentace dalších objektů. (Doporučeno.) Obsahuje srovnávací materiál zejména pro ilustraci závěrů průzkumu.

III.3.12.2 Zaměření současného stavu

Geodetické zaměření současného stavu zkoumaného objektu (tj. v době provádění průzkumu) je základním podkladem nejen pro výsledný elaborát SHP, ale také pro kvalitní provádění procesní fáze průzkumu. Zaměření je také nezbytným podkladem pro následné grafické vyhodnocení stavebního vývoje objektu a jeho památkových kvalit (viz následující kapitola III.3.13 *Grafické vyhodnocení průzkumu*).

Zcela zásadním požadavkem je zařazení půdorysů všech významných úrovní stavby. Pokud je k dispozici kvalitně provedené profesionální geodetické zaměření zkoumaného objektu, je vhodné uplatnit v rámci vyhodnocení stavebního vývoje a památkového hodnocení rovněž další výkresy, zejména svislé řezy příčné i podélné, které lépe ilustrují stavební fáze a rovněž zpřehledňují výsledek památkového hodnocení.

Vedle toho jsou dnes využívány i pohledy na fasády, v dnešních podmínkách často doprovázené fotoplány. Jejich zařazení do dokumentace stavu objektu je vhodná zejména v případě hlavních průčelí, případně dalších fasád s významnými prvky. Pokud tato zaměření nejsou k dispozici a dovolují-li to podmínky průzkumu, je vhodné provést nárys ručním oměřením, případně doprovázené jednosnímkovým fotoplánem.

Nárys hlavního průčelí objektu (případně dalších fasád) je velice často přínosným doplněním dokumentace. Jeho nahrazení fotografií nelze považovat za plnohodnotné, byť někdy není odpovídající zaměření k dispozici. Pak je vhodné zařadit od ruky kreslenou zběžnou skicu, která by zvýraznila podstatné rysy průčelí.

Nárysy průčelí nejsou samoúčelné, mají zásadní význam při zachycení některých nových poznatků (např. nálezů architektonických prvků nebo členění, barevného řešení apod.), které se mohou stát podkladem pro jejich jednoznačné lokalizování formou schematického zobrazení. Jeho zpracování je pro průzkum výrazným a obtížně nahraditelným obohacením.

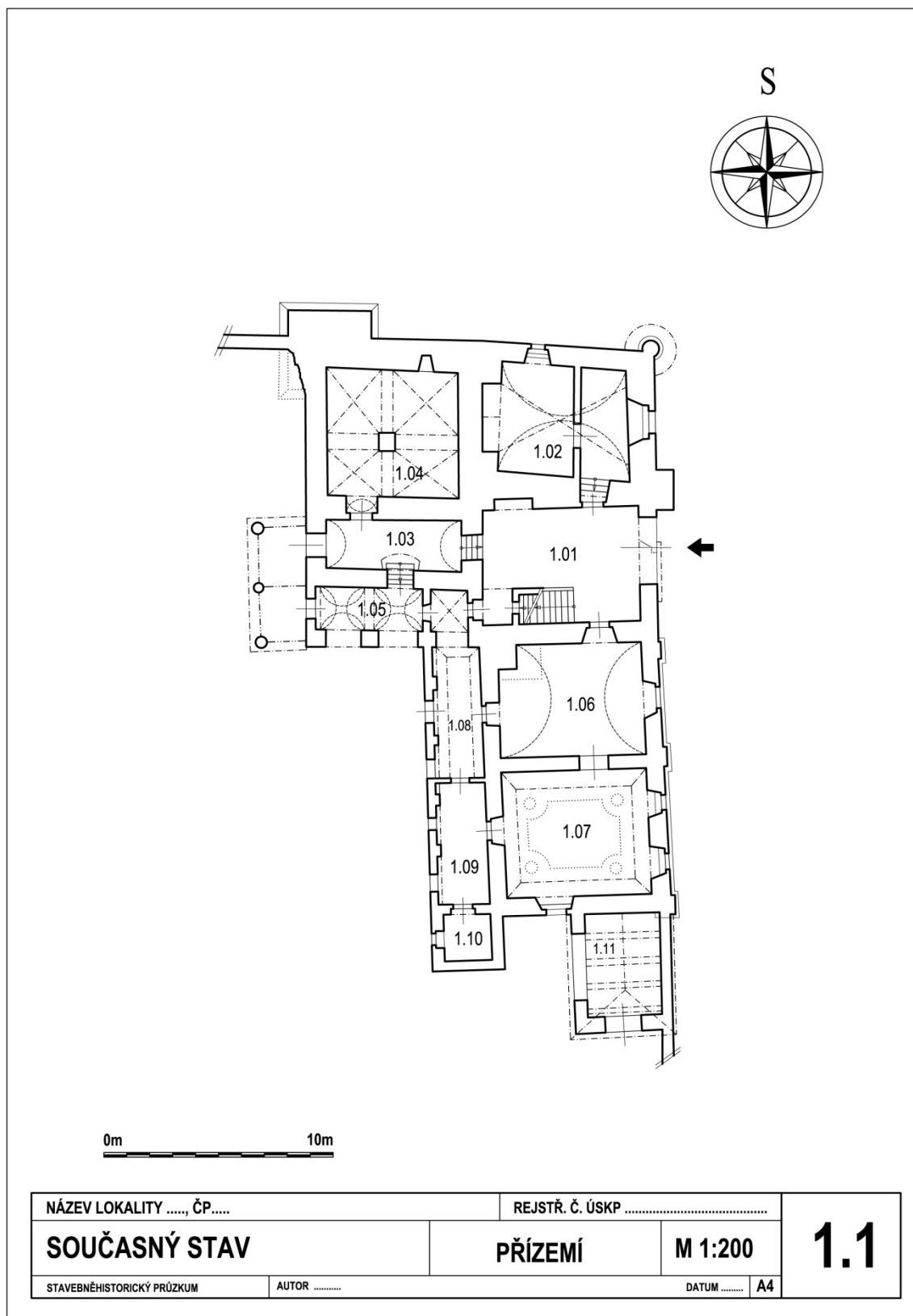
Nezbytným minimem je doplnění plánové složky elaborátu o kvalitní fotodokumentaci tohoto průčelí, pokud možno s kolmým záběrem celku a podle potřeby rovněž polodetaily a detaily.

V současné době je optimální zpracovat plány v elektronické (vektorové) podobě (formát DWG - AutoCAD nebo DGN - MicroStation) a prezentovány nejméně v měřítku 1:200 (příčemž ideální je 1:100).

Základní měřítko výkresů 1:200 bylo prověřeno dlouholetou zkušeností. Případné užití podrobnějšího měřítka (někdy bývá užíváno plánů v měřítku 1:50 pro celý objekt) vyplývá z charakteru stavby či rozsahu zjistitelných poznatků. Pak je ovšem nutné sledovat a zjišťovat poměrně detailní skutečnosti, které často nejsou myslitelné bez hloubkové sondáže. Bez ní nelze zcela odpovědně vyhodnotit sledovanou situaci pro celý objekt. Proto lze doporučit podrobnější měřítko plánů pouze v případě spojení standardního SHP s hloubkovým průzkumem, zejména v situacích fázově koncipovaného průzkumu, jenž zahrnuje rovněž druhou etapu průběhu SHP (k tomu viz I.4 *Tři fáze SHP a jejich pozice ve struktuře památkové péče*).

Součástí plánu musí být rozpiska se základními identifikačními údaji (název lokality, číslo popisné, příp. číslo katastru, rok zpracování SHP, jméno odpovědného autora SHP, označení příslušného podlaží nebo typu řezu, číselná hodnota měřítka zobrazení). Součástí příslušného plánu musí být vyznačení světových stran (severka) a nezbytně alespoň jednoduché grafické měřítko (i když měřítko určuje číselný poměr, jenž je součástí rozpisky).

Plánovou přílohu je vhodné u rozsáhlejších staveb či objektů v rámci sídelních celků doplnit o situační plán (většinou v měřítku 1 : 500, případně jiném, vhodném pro daný objekt a lokalitu). Situační plán nelze nahradit mapou stabilního katastru. Pokud ve výjimečných případech neexistuje současné zaměření, lze jej nahradit skicou. V každém případě je však vhodné zachytit aktuální vazbu objektu na okolí, u areálu pak většinou i návaznost na přilehlou krajinu. V současnosti již není problém získat přesný situační plán z internetového zdroje ČÚZK (<http://nahlizenidokn.cuzk.cz>).

PLÁN SOUČASNÉHO STAVU (TZV. SLEPÉ PLÁNY)

III.3.12.3 Další grafická a obrazová dokumentace

V případě interiéru zkoumaného objektu je nezbytné do elaborátu zahrnout kresebnou či dílčí měřickou dokumentaci závažných nálezových situací, které dokládají stavební proměny objektu, nejhodnotnější nebo nejohroženější prvky a detaily, případně již zmíněné závady. Výběr je v podstatě shodný s exteriérem.

Pokud byl SHP prováděn formou "*Raumbuchu*", zařadí se katalogizační/evidenční listy právě do této podkapitoly. Vznikl-li inventarizační nebo pasportizační průzkum nezávisle, je zahrnut do kapitoly III.3.6 *Doplňující průzkumy*.

Zpracovatel může připojit i případné geometrické rozbor, rekonstrukce jednotlivých fází ve vývoji objektu (náčrty, trojrozměrná zobrazení) v podobě plánů, schémat či skic a další zobrazení, která jsou dle jeho mínění pro hodnocení objektu i jeho případnou obnovu vhodná a potřebná.

Případné nákresy návrhů budoucích proměn sledovaného objektu by měly být přiřazeny rovněž k této části, protože posouzení jejich oprávněnosti vychází právě z nálezů a jejich vyhodnocení.

Zařazení srovnávacího materiálu, který se váže na závěry SHP, je vhodné zejména v případě umělecky významných objektů a také u staveb s převažující provozní složkou. Obsahuje obrazovou či plánovou dokumentaci stylově, časově, či funkčně nebo provozně příbuzných staveb, umožňujících lepší zařazení, chápání a poznání sledovaného objektu.

Zařazení srovnávacího materiálu není nutnou součástí SHP. V mnoha případech však může výrazně doplnit autorovy závěry a doporučení, které tak mohou získat na přesvědčivosti a průkaznosti. Povýšení SHP do roviny obecnějšího vědeckého výzkumu se tak ještě zvýrazní.

III.3.13 kapitola XII. - Grafické vyhodnocení průzkumu

Vedle tzv. "slepých plánů" jsou základní a nedílnou součástí elaborátu SHP grafická vyhodnocení, názorně ilustrující stavební vývoj objektu a jeho památkové kvality. Je třeba mít na paměti, že zpracování památkového hodnocení vyjadřuje názory zpracovatele na současný stav objektu a je tudíž vždy do jisté míry subjektivní.

Při práci s finálním grafickým vyhodnocením je rovněž nutné akceptovat skutečnost, že grafické zobrazení je vždy do určité míry schematizováno a tím také limitována jeho vypovídací schopnost. Ve složitějších případech je pak při zpracovávání plánových podkladů potřeba doplnit grafické informace srovnáním/studiem odpovídajících textových pasáží, které mohou doplnit další jemnější podrobnosti a informace.

Legenda může být uvedena na samostatném listu, přehlednější a tím i komfortnější pro uživatele výstupu SHP je, pokud se stane přímo součástí každého plánu. Závisí to na použitém formátu a měřítku zkoumaného objektu, aby informace legendy byly dostatečně čitelné.

Řada nových poznatků a zejména jasněji specifikovaná potřeba navazujících specializovaných průzkumů vyvolávají nutnost doplnění klasického plánového vyhodnocení. Jedná se o doplňující čtvrté sady půdorysů, sledující vazby textové a obrazové části dokumentace. Tyto plány obsahují zejména upozornění na ty části objektu, kde je žádoucí přistoupit k zásahům do stavby s maximální obezřetností, případně kam je třeba zaměřit další výzkumné a dokumentační aktivity. Označení není doposud jednoznačněji konstituováno, zásadou je již několikrát zmiňovaná přehlednost a úplnost informace.

Grafické zpracování plánového podkladu v podstatě odpovídá běžným zvyklostem, vycházejícím z tradice SÚRPMO, či starším normám pro zaměřování historických objektů, s určitými diferencemi, vycházejícími jak z měřítka, tak charakteru SHP. Uvádíme výběr základních pravidel.

Plně silně je kresleno zdivo v řezu, plně slabě hrany pod rovinou řezu, čárkovaně hrany nad rovinou řezu (včetně trámových stropních konstrukcí), čerchovaně sklopená čela kleneb (dle potřeby, s ohledem na jednoznačný tvar klenby; u nik a pasů lze vypustit), případně osy subtilních nosníků.

Silně čerchovaně doporučujeme značit hrany střešní konstrukce (krovů), tečkovaně lze značit významné prostupy mimo rovinu řezu, případně průběh odstraněných, pro stavbu však podstatných konstrukcí.

Dveře je vhodné odlišit od oken krátkou čarou v ose otvoru (pokud nejsou zachycena křídla a jejich otevírání).

V úrovni krovů je nutno postupovat dle charakteru památky, zachycení jeho skladby není jednoznačným požadavkem (byť je mnohdy velice přínosné). Zobrazit je třeba veškeré další viditelné konstrukce (schodiště, viditelné hrany zdiva, komíny, případně vikýře).

Pro veškeré plány grafického vyhodnocení SHP platí především požadavek maximální čitelnosti a jednoznačnosti, čemuž je nutné podřizovat ostatní aspekty včetně případných korekcí ve značení (odchylky je nutno uvést v legendě). Prvotní je vždy přehlednost a názornost, z čehož vyplývají mnohé úpravy v pojetí kresby i v užití barev.

Klasická barevná stupnice odpovídá zkoumaným objektům existujícím ve značně dlouhém období (v řádu staletí). Pokud jde o stavby vzniklé z historického pohledu nedávno, či naopak i ve starším období prodávající rychle po sobě následující proměny, je nezbytné

barevnou škálu adaptovat, dle potřeb zpracovatele. V důsledku toho nemusí barevná škála odpovídat zavedeným zvyklostem.

Plánové konvoluty

Soubor plánů s vyhodnocením musí obsahovat alespoň 3 základní složky, které je dle potřeby možné rozšířit o další řady plánů:

- Vyhodnocení stavebního vývoje
- Památkové hodnocení
- Doplňující informace (zejména situování snímků)

Stávající stav

Zde je zachycen na „čistém“ plánu aktuální stav zkoumaného objektu. Jednotlivé prostory by měly být očíslovány, nejlépe dle komunikačního schématu, případně aditivně, ale dle jasně daných pravidel, která je nutno dodržovat ve všech úrovních.

Konvolut čistých plánů zachycujících aktuální stav zkoumaného objektu byl zařazen z toho důvodu, že barevná vyhodnocení stavebního vývoje a památkového hodnocení do jisté míry potlačují celkové vnímání dispozice zkoumaného objektu a důležité detaily zejména na styku odlišných barevných ploch. Vyjma číslování nejsou plány zatíženy žádnými dalšími údaji a slouží jako referenční podklady při práci s barevným vyhodnocením.

III.3.13.1 Vyhodnocení stavebního vývoje

Plány stavebního vývoje zobrazují slohové zařazení a dataci jednotlivých částí zkoumaného objektu, tj. jeho stavební vývoj, a to všech vertikálních i horizontálních konstrukcí. Vyhodnocení je provedeno barevně, dle přiložené/vložené legendy.

V legendě uvedené popisy mohou určit dle stupně dosaženého poznání základní zařazení (např. „baroko“), přesnější určení (např. „rané baroko“), přibližnou dataci (např. „před rokem 1670“ nebo „mezi lety 1650-1670“), v případě dostatečných informací i přesné autorské určení a doba stavby (např. „Carlo Lurago, 1662-1663“). V poznámce u legendy je možný i určitý podrobnější výklad (případně odkaz na textovou část SHP).

Na základě zjištěných informací je třeba hodnotit veškeré části objektu. U časového zařazení je proto nutné důsledně rozlišovat dataci nespornou a hypotetickou (patrně jedinou výjimkou jsou rovné omítané podhledy, u kterých je datace bez písemných dokladů často nemožná).

Do plánů je někdy žádoucí speciální značkou (či spíše samotným letopočtem) vyznačit dataci nalezenou přímo na stavbě.

Značení se musí provádět pouze v barevné škále. Předchozí metodiky SHP ještě připouštěly možnost grafického černobílého vyhodnocení. V současnosti je již skoro vždy používáno digitální zpracování plánové dokumentace. Vzhledem k všeobecně dostupným reprografickým možnostem (levným barevným tiskárnám, tonerům a náplním) je barevný výstup odůvodněným a oprávněným požadavkem. Černobílé grafické řešení je přípustné pouze při publikování v odborné tiskovině, která neumožňuje barevný tisk. I zde však platí premisa čitelnosti a rozlišitelnosti (při černobílém grafickém vyhodnocení má smysl pouze vyhodnocení konstrukcí v rovině řezu).

a) barevné rozlišení stavebních etap

Značit je třeba veškeré konstrukce, a to jak v řezu, tak i nad jeho rovinou (stropy, klenby, záklenky, přesahující římsy apod.). Jen výjimečně a s příslušným upozorněním lze plošně barvit konstrukce pod rovinou řezu (někdy užíváno např. při vyhodnocení střech zobrazených v pohledu). V principu doporučujeme respektovat zavedené značení používané v SÚRPMO.

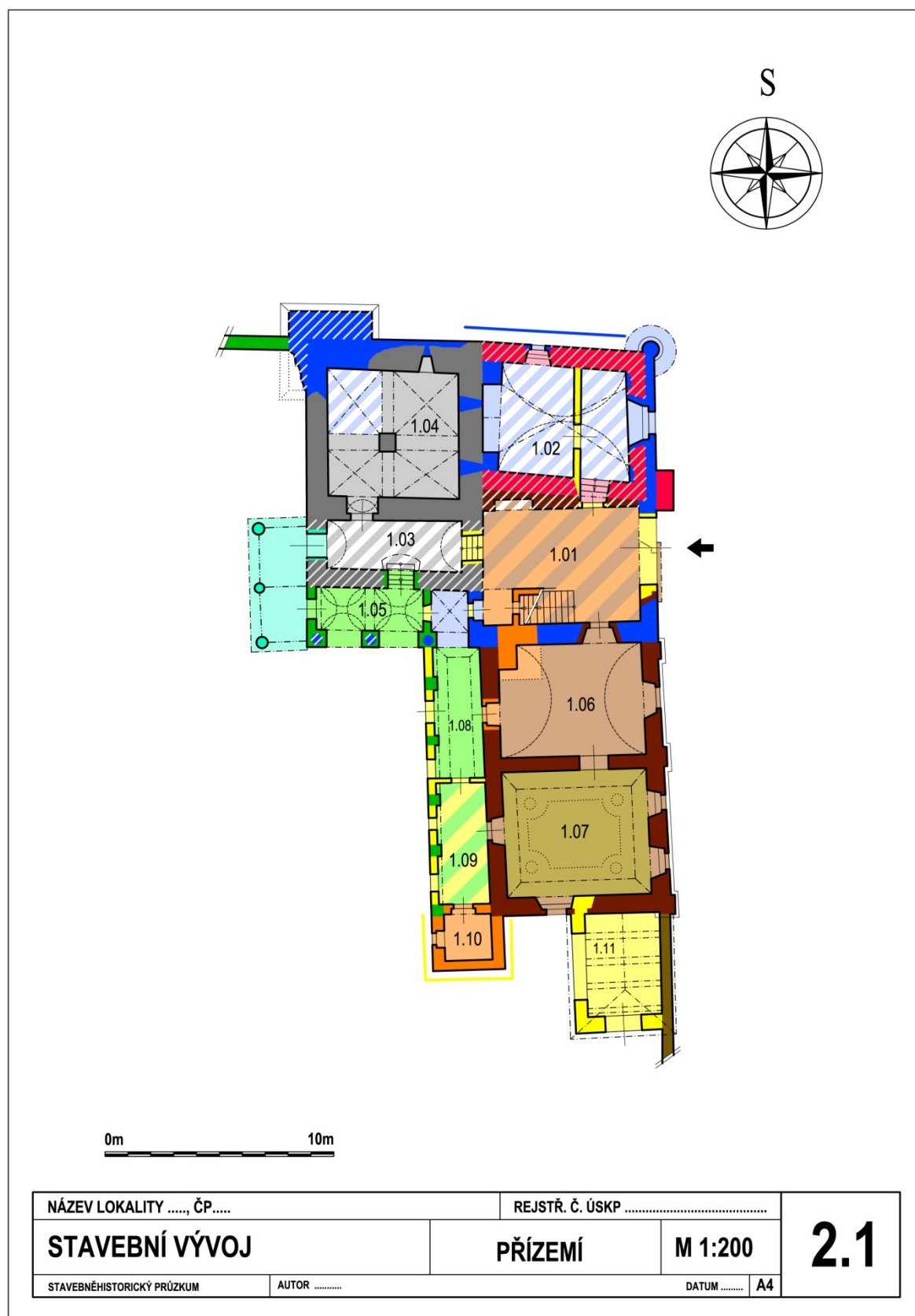
Pouze ve výjimečných případech (zejména v případě novodobé a moderní architektury) je vhodné s ohledem na čitelnost vyhodnocení modifikovat barevnost dle potřeby (kupříkladu i zařazením šedé škály). Pro moderní architekturu je pak možné využít tradiční barevnost libovolně dle potřeby. Odchytky od zavedené barevnosti je však třeba zmínit v anotaci elaborátu SHP.

Standardní barevné značení tvoří:

- románský sloh – černá
- gotika – červená
- renesance – modrá
- baroko – hnědá
- klasicismus a empír – zelená
- období historizujících slohů – oranžová
- architektura 20. stol. – žlutá
- architektura 21. stol. – bílá

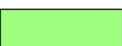
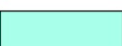
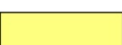
Konstrukce, jejichž časové zařazení je problematičtější, s vyšší mírou hypotetičnosti, je vhodné odlišit kupř. světlejším odstínem příslušné barvy, případně doplnit graficky šrafováním daných konstrukcí v rovině/nad rovinou řezu. Při dvou nad sebou ležících konstrukcích (zejména u stropů) lze plochu v příslušném půdorysu vyznačit šikmými pruhy příslušných barev.

V případech, kdy má zásadní význam vnější úprava stěny (v úrovni omítky, případně i rozhodující barevnosti), která je odlišná od její „hmoty“, lze toto označit předloženou linkou odpovídající barvy. Pokud je stropní konstrukce odlišná od výrazné povrchové (mladší) úpravy, má přednost konstrukce (základní tvar). Pokud to situace vyžaduje (např. přítomností hodnotné povrchové výzdoby - malby či štukatury aplikované na starší konstrukci), lze uplatnit formou vhodného geometrického symbolu (např. kolečka) slohové (případně přesné časové) zařazení povrchové vrstvy.

PLÁN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE

LEGENDA K BAREVNÉMU VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE

	v rovině řezu	nad rovinou řezu
Románské konstrukce (přelom 12. / 13. století)		
Gotické konstrukce (přesněji nezařazeno)		
Pozdně renesanční konstrukce		
Raně barokní konstrukce (cca do roku 1680)		
Pozdně barokní konstrukce (1765 - 1769)		
Klasicistní konstrukce (stavitel J. Pálek, 1802)		
Konstrukce z období historismu (architekt F. Schmidt, 1886 - 1887)		
Neoklasicistní pavilon (konev 20. let 20. století)		
Novodobé utilitární zásahy (mezi léty 1960 - 1980)		

Konstrukce zařazené hypoteticky

nad rovinou řezu

Konstrukce hodnotných stropů s mladším pohledem
(barva dle stáří viz. výše)

LEGENDA VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE

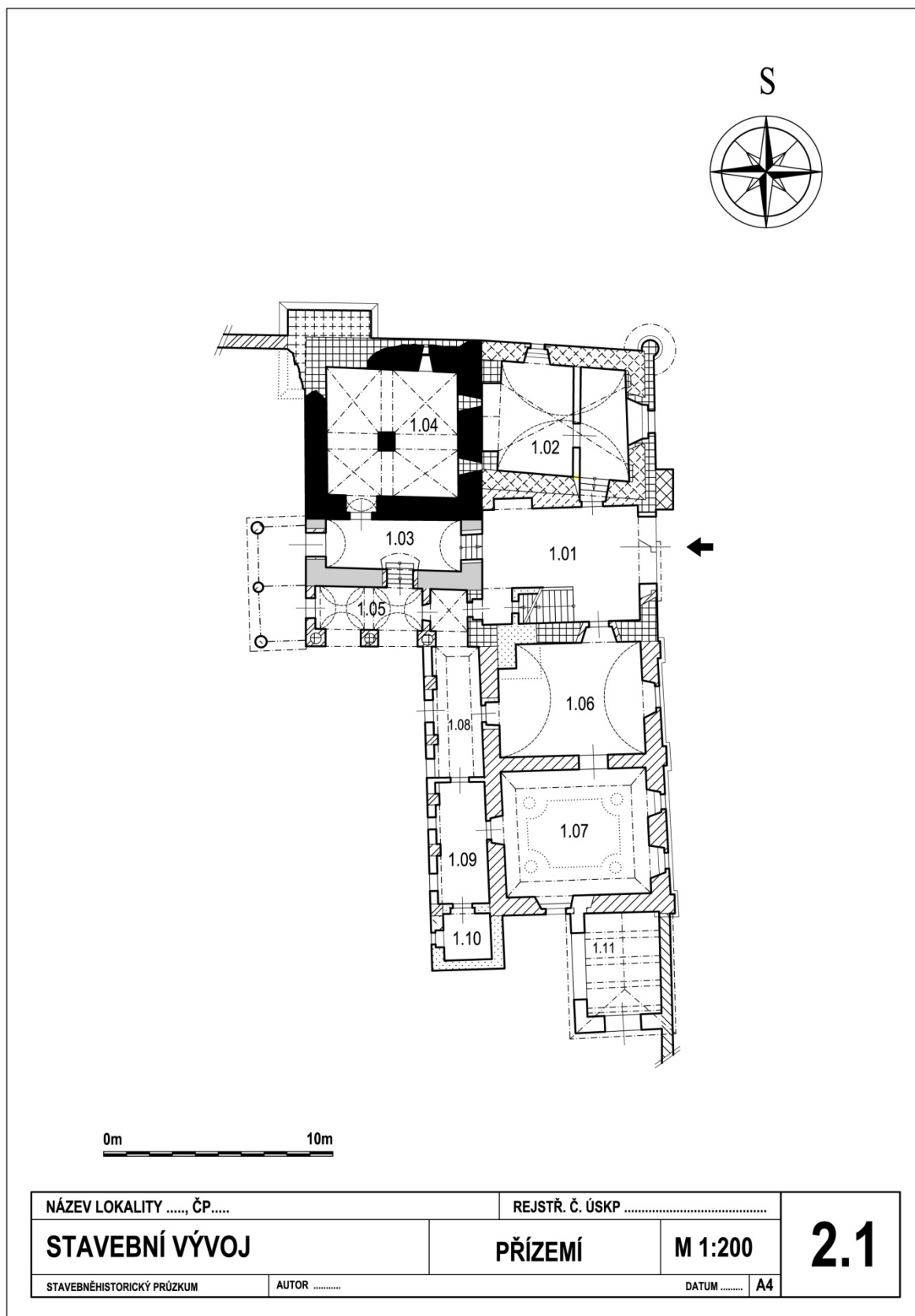
b) Grafické (černobílé) rozlišení stavebních etap (pouze konstrukce v rovině řezu)

Jednotlivé fáze vývoje lze rozlišit pouze v rovině řezu. Stáří konstrukcí nad rovinou řezu nelze zobrazit s ohledem na značně ztíženou čitelnost a přehlednost plánu. I z tohoto důvodu je grafické černobílé řešení pro vyznačení stavebního vývoje nutno chápat jako méně přehledné a co do množství informací výrazně ochuzené. V tomto případě je nutno doplnit grafické vyhodnocení o důsledné časové zařazení ve slovní formě.

Standardní černobílé značení tvoří:

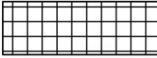
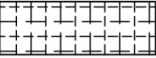
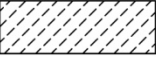
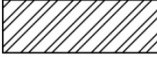
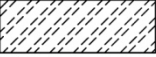
- románský sloh – černá plocha
- gotika – šrafování kose křížem
- renesance – šrafování svisle a vodorovně křížem
- baroko – šikmé šrafování
- klasicismus a empír – šikmé šrafy sdružené do dvojic
- období historizujících slohů – tečkováno
- architektura 20. stol. – svislé šrafy
- architektura 21. století – vodorovné šrafy

Konstrukce, jejichž zařazení je problematičtější (vyšší míra hypotézy), je doporučeno značit přerušovanou čarou (u románského stylu zrněním).

PLÁN VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE - ČB

LEGENDA K ČERNOBÍLÉMU VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE

	v rovině řezu	v rovině řezu hypotetické
Románské konstrukce (přelom 12. / 13. století)		
Gotické konstrukce (přesněji nezařazeno)		
Pozdně renesanční konstrukce		
Raně barokní konstrukce (cca do roku 1680)		
Pozdně barokní konstrukce (1765 - 1769)		
Klasicistní konstrukce (stavitel J. Pálek, 1802)		
Konstrukce z období historismu (architekt F. Schmidt, 1886 - 1887)		
Neoklasicistní pavilon (konec 20. let 20. století)		
Novodobé utilitární zásahy (mezi léty 1960 - 1980)		

LEGENDA VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE - ČB

Diskutovanou otázkou bylo i grafické vyhodnocování všech částí zkoumaného objektu. Řídce se vyskytující názory, že by do plánů měly být zaneseny pouze nesporné skutečnosti, opomíjejí skutečnost, že SHP slouží velice často pro památkovou péči řešící neodkladné problémy. Proto je nezbytné - pochopitelně při odlišení hypoteticky zařazených konstrukcí - hodnotit všechny části objektu. U jednotlivých konstrukcí (zeď, strop, záklenek apod.) je rovněž nutný příklon k určitému (případně hypotetickému) časovému zařazení.

Takové hodnocení však vyžaduje rozsáhlé zkušenosti a dlouholetou praxi v oboru. Rozdíly v kvalitě zpracovaných průzkumů se proto mnohdy projevují právě v míře jednoznačně a hypoteticky zařazených částí stavby. Určitá opatrnost a umírněnost při definitivních soudech práci nesnižuje, lze ji spíše hodnotit jako projev solidnosti.

V některých případech je však potřeba barevnou škálu upravit. Jedná se zejména o průzkumy objektů, které prodělaly několik změn v rámci jednoho stylu. Pouze dva, maximálně tři odstíny jedné barvy jsou totiž reálně rozlišitelné. Zde je pak barevná škála speciální, takže její jednoznačný popis je nutné zvýraznit v přiložené legendě, která je nezbytnou součástí každého SHP.

Periodou, která někdy vyžaduje podrobnější členění, je zejména období od sklonku 19. století. Např. secese se někdy ocitá spíše ve vazbě na starší, jindy mladší etapu, mnohdy však sehrává zcela samostatnou a významnou roli, vyžadující i grafické odlišení. Totéž lze konstatovat o kubismu či dalších, již jen poměrně krátce existujících, převrstvujících se, ale pro řadu objektů rozhodujících slohových (stylových) etapách, resp. uměleckých směrů a hnutí.

I zde je pak žádoucí vše zřetelně vyjádřit v přiložené a dle potřeby upravené legendě. Pro naši architekturu 20. století se dnes jeví určitými mezníky zlomové historické situace (do 1. světové války, meziválečné období, úsek do roku 1948, nesporně pak období před a po roce 1989), členění do etap zde však musí nutně vycházet z konkrétní situace dané zjištěnými zásahy.

Výše uvedené aktuální změny standardního barevného značení platí i pro starší období, pokud v rámci jednoho stylu došlo k vícenásobné proměně zkoumaného objektu (např. se společně mohou vyskytovat části stavby z rané, vrcholné a pozdní gotiky).

III.3.13.2 Památkové hodnocení

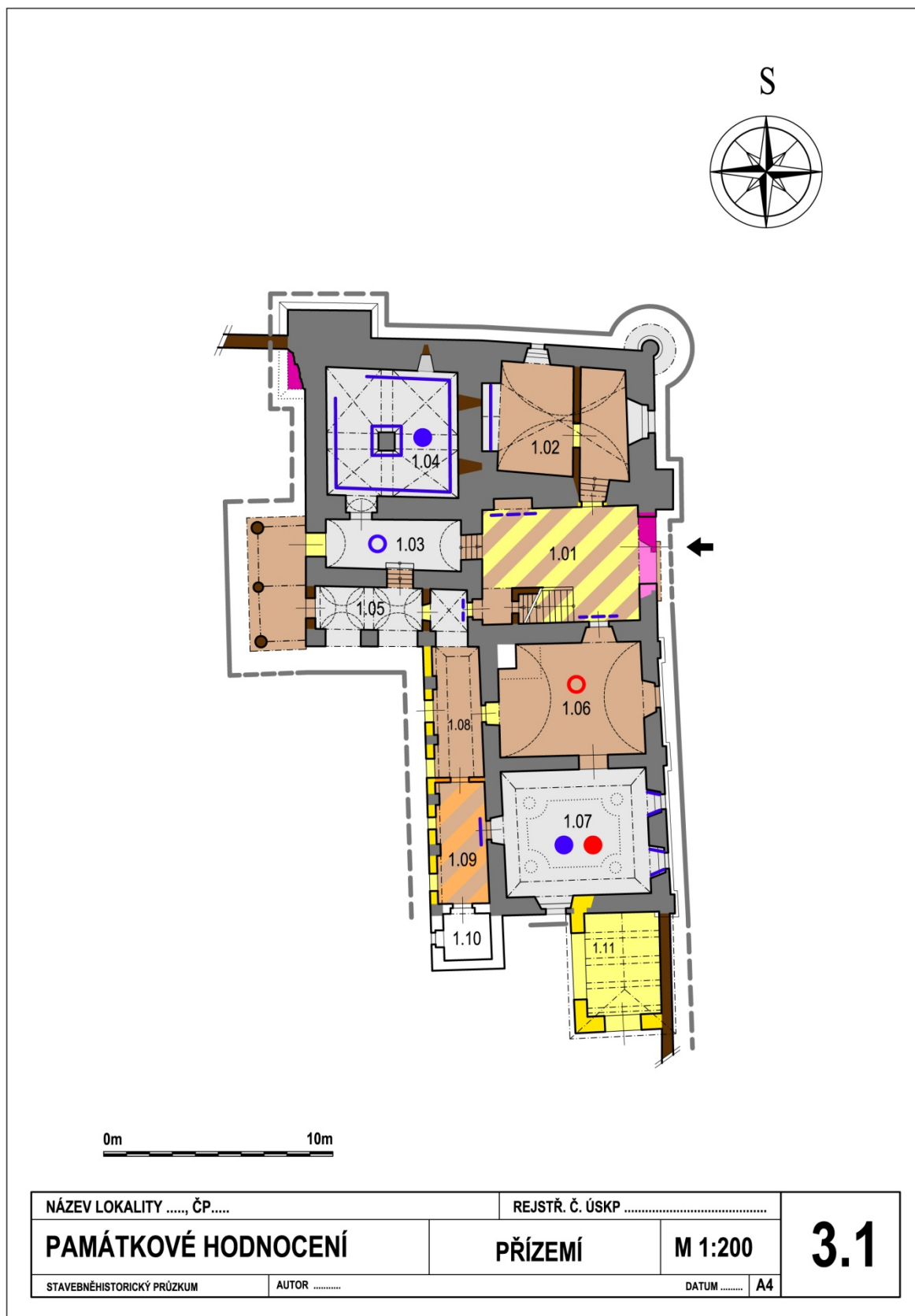
Zde je do plánů zakresleno vyhodnocení všech konstrukcí objektu z památkového hlediska, včetně zachycení polohy hodnotných prvků a detailů, hodnotných fasád, podlah, stropů a podobně, opět dle přiložené/vložené legendy. Součástí tohoto hodnocení mohou být

i návrhy na odstranění konstrukcí památkově závadných, případně na obnovu některých konstrukcí zaniklých.

Podobně jako u stavebního vývoje je třeba hodnotit veškeré části objektu (zdivo i prostory, příp. horizontální konstrukce). Pouze u objektů, které jsou hodnotné ve všech svých součástech (zejména sakrální objekty a zříceniny), lze tuto část vypustit, protože veškeré jejich prvky dosahují maximálních kvalit a grafická informace by byla v této položce minimální.

a) barevné značení

- konstrukce a prostory tvořící podstatu objektu – tmavě hnědá či černá (u prostorů šedá)
- konstrukce a prostory hodnotné – hnědá či okrová
- konstrukce a prostory neutrální, indiferentní – ponecháno nebarvené
- konstrukce a prostory rušivé – žlutá
- konstrukce a prostory objekt zásadně poškozující – oranžová
- konstrukce a prostory navržené k obnově – červená
- hodnotné průčelí či jeho prvky – hnědá či černá linka před příslušnou fasádou, přerušovaná linka naznačuje poškozenou fasádu obdobného charakteru
- hodnotné prvky ve svislých konstrukcích, jako dveře, římsy, malba ad. – modrá linka plná či přerušovaná dle stupně dochování či významu
- hodnotné prvky (dekorace) stropů a kleneb – modré plné kolečko při středu příslušného prostoru, modrý obrys značí narušený či méně významný prvek
- hodnotné podlahy – červené plné kolečko či jeho obrys (viz výše)
- při návrhu odstranit nižší stropy (podhledy) a zachovat konstrukci umístěnou výše je vhodné značení úzkými šikmými pásy příslušné dvojice barev

PLÁN PAMÁTKOVÉHO HODNOCENÍ

LEGENDA K PAMÁTKOVÉMU HODNOCENÍ OBJEKTU

Konstrukce a prostory tvořící podstatu objektu		
Konstrukce a prostory hodnotné		
Konstrukce a prostory neutrální		
Konstrukce a prostory částečně rušivé		
Konstrukce a prostory zásadně rušivé		
Konstrukce a prostory doporučené k obnově		
Hodnotná průčelí	- zachovaná - narušená	
Hodnotné prvky (svislé konstrukce)	- zachované - narušené	
Hodnotné prvky (stropy a klenby)	- zachované - narušené	
Hodnotné podlahy	- zachované - narušené	

LEGENDA PAMÁTKOVÉHO HODNOCENÍ

b) grafické (černobílé) značení

V současnosti již postrádá smysl (přípustné je pouze černobílé grafické vyhodnocení stavebního vývoje pro publikační účely).

III.3.13.3 Doplnující informace (zejména situování snímků, významné nálezové situace /např. spáry/, návrhy na doplňující průzkumy, specifická poškození aj.)

Zde se do plánů objektu primárně zakresluje situování snímků (pořízené fotodokumentace), s číslem příslušné fotografie. Požadovaným minimem je užití směrové šipky, vhodnější je však používání úhlu záběru s přibližným vyznačením umístění fotografického přístroje ve vrcholu „V“ (orientační šířka záběru dána rozevřením ramen). Obdobně je vhodné umísťovat do plánu historické vyobrazení (jednotlivá vyobrazení či snímky přiřazeny v kapitolách III.3.11 a III.3.12).

Dále se do tohoto plánového konvolutu zakreslují pomocí značek (dle přiložené legendy) návrhy na provádění dalších průzkumů a výzkumů, jejichž výčet je uveden v kapitole II.5.2. (např. předsazenou čarou plošné odkrytí stěny, šrafovaně v ploše stropu, klenby či podlahy, oválem či zakřížkováním příslušné partie ve zdivu), užít lze i barevné odlišení). Obdobně lze označit i místa s archeologickým potenciálem aj.

Sem lze také umístit významné nálezové situace (spáry indikující odlišné stavební fáze, místa s relikty povrchové výzdoby, druhotně osazené prvky apod.), případně identifikovat specifická poškození (trhliny, poškozené omítky, vysypané zdivo atd.).

102

LEGENDA K DOPLŇUJÍCÍM INFORMACÍM

Označení čísel místností (viz. text) 1.01, 1.02, 1.03,

Označení fotografických záběrů

Grafická dokumentace vybraných prvků

Potřebné sondáže - svislých
konstrukcí

- stropů

Doporučení k archeologickému průzkumu

LEGENDA K PLÁNU DOPLŇUJÍCÍCH INFORMACÍ

IV. PŘÍLOHY

IV.1 Vývoj stavebněhistorického průzkumu* (J. Čevonová)

Text nemůže být zveřejněn z důvodu autorských práv k reprodukcím v obrazové příloze a před vydáním v odborném periodiku (aktuálně v tisku), bude zaslán všem zájemcům na vyžádání. Kontakt: cevonova.jana@npu.cz.

IV.2 Zdroje archivního průzkumu (P. Zahradník)

IV.2.1 Obecné zdroje (bez rozlišení druhů staveb)

Literatura

Zpracovávání archivní části stavebně historického průzkumu zahajujeme, jak je to ostatně obvyklé při každé historické práci, studiem dosavadní literatury a edic pramenů. Literaturu, kterou při zpracovávání archivního průzkumu využíváme, můžeme přitom rozdělit na speciální monografie, týkající se jednotlivých lokalit či dokonce pouze jednotlivých stavebních objektů, a na literaturu všeobecnou, tj. na encyklopedické či slovníkové publikace, přinášející informace o větším počtu lokalit či objektů. Publikace spadající do první skupiny jsou přirozeně pro každý zpracováváný objekt odlišné; je tedy samozřejmé, že jak z tohoto důvodu, tak pro jejich veliké množství tu o nich nebudeme pojednávat. Soustředíme se pouze na základní publikace encyklopedického rázu, jejichž studium je potřebné ne-li pro každý zpracováváný objekt, tak alespoň pro jejich dosti vysoké procento. I tuto skupinu však můžeme rozdělit na publikace týkající se všech typů památkových objektů a na publikace věnované pouze jednomu jejich typu (hradům, zámkům, klášterům atd.). Na tomto místě pojednáme pouze o první skupině, zatímco literatuře věnované určitým typům objektů se budeme věnovat níže, v pasážích věnovaných stavebně historickému průzkumu těchto typů.

Na prvním místě mezi topografickými pracemi je třeba uvést obsáhlé vícesvazkové historické topografie Čech, Moravy a rakouského Slezska, sepsané a vydané na sklonku 18. a v první polovině 19. století. Pro Čechy jsou to tyto dvě topografické publikace: **Jaroslav Schaller, *Topographie des Königreichs Böhmen 1-15, Prag und Wien 1785-1790*; Johann Gottfried Sommer, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt 1-16, Prag 1833-1849***. Rovněž pro Moravu byly vydány dvě obdobné práce: **Franz Josef Schwoy, *Topographie von Markgrafthum Mähren 1-3, Brünn 1793-1794*; Gregor Wolny, *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert 1-6, Brünn 1835-1842, 2. vydání 1846***. Pro rakouské Slezsko máme pak k dispozici následující publikaci: **Reginald Kneifel, *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien 1-2, Brünn 1804-1806***. Všechny tyto topografie (kromě abecedně uspořádané Schwoyovy topografie) jsou rozděleny na jednotlivé svazky podle tehdejších krajů, uvnitř krajů pak podle jednotlivých panství; kromě vlastních informací o jednotlivých objektech (ty zde ovšem nalezneme jen pro památky významnější) jsou pro nás důležitá zvláště zjištění, ke kterému panství ta která lokalita náležela. Mnohem stručnější než tyto topografie je dílo **Františka Palackého *Popis království Českého, Praha 1848***. Odlišným způsobem je zpracována monografie Opavska:

Faustin Ens, Das Oppaland oder der Troppauer Kreis 1-4, Wien 1835-1837, ve které topografický charakter má třetí a čtvrtý díl. K ní můžeme přiřadit pozdější *Historickou topografii země Opavské*, jejímž autorem je Vincenc Prasek a jež byla vydána v Opavě roku 1889; tato publikace končí písmenem K, zatímco zbytek je v rukopisné podobě zachován v Praskově pozůstalosti v Zemském archivu Opava.

Další vícesvazková topografická práce začala být vydávána v roce 1897 na Moravě. Je jí *Vlastivěda moravská*, které do roku 1948 vyšlo 59 svazků, z nichž každý obsahoval jeden politický okres. Po přestávce se začalo v roce 1965 ve vydávání Vlastivědy moravské pokračovat, takže dosud vyšlo v této topografické řadě Vlastivědy moravské celkem 68 svazků. Další topografická díla, vydaná rovněž v desetiletích před první světovou válkou, jsou již pro potřeby stavebně historického průzkumu méně důležitá, ale přesto je zde uvedeme: *Václav Kotýška, Úplný místopisný slovník království Českého, Praha 1895*; *August Sedláček, Místopisný slovník historický království Českého, Praha 1909 (reprint Praha 1998)*; *Čechy 1-14, vydavatel a nakladatel J. Otto (tzv. Ottovy Čechy), Praha 1883-1908*; *Království České 1-7, vydavatel Pavel Körber, Praha 1907-1919*. Pro Moravu a Slezsko existují vlastní místopisné publikace: *Ladislav Hosák, Historický místopis země moravskoslezské, Praha 1938 (reprint Praha 2004)*; *kolektiv, Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960 1-16, Ostrava – Olomouc 1967-2012*. Pro vývoj sídel je důležitou publikací *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1855-1970, Praha 1978*, nově aktualizovaný (ovšem už jen pro území České republiky) jako *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, Praha 2012*, jenž je volně ke stažení na <https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4128-04> Připomenout je nutno také tzv. schematismy velkostatků, jež u nás vycházely ve druhé polovině 19. a první polovině 20. století.

Pro potřeby dějin umění začala v roce 1897 archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění vydávat jednotlivé svazky tzv. Hlávková soupisu, totiž *Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém*, po roce 1918 přejmenovaného na *Soupis památek historických a uměleckých Republiky Československé*. Každý svazek díla (týkajícího se pouze Čech, nikoli Moravy a Slezska) obsahoval jeden tehdejší politický okres, v němž se pokoušel obsáhnout všechny památky na daném území; pouze tři pražské svazky byly strukturovány odlišně a několik okresů bylo rozděleno na dva svazky. Do roku 1918 vyšlo celkem 41 svazků, jejichž kvalita se od sebe značně lišila; za první republiky jich přibýlo už jen 9, načež bylo vydávání 51. svazkem zastaveno (49. svazek, připravený k tisku, nevyšel). Prvních 40 svazků je dnes k dispozici na

internetu:

<http://depositum.cz/knihovny/pamatky/index.php?txgame:typ=1&txgame:id=223&dle=rocnik>

Rukopisné poznámky autorů k dalším, nevydaným svazkům jsou dnes uloženy v archivu Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky a v roce 2007 bylo zahájeno vydávání těchto nedokončených okresů. (Podrobně o Soupisu a současném stavu jeho vydávání: **Zprávy památkové péče 70, 2010, č. 1, s. 41-76**). Pro Moravu a rakouské Slezsko takováto soupisová práce nevyšla; pro Moravu ji může aspoň částečně nahradit následující umělecko-historická publikace: **August Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung 1-4, Wien 1904**. Obdobná soupisová akce jako v Čechách probíhala však koncem 19. století v pruském Slezsku, kde její výsledky obsahuje tato práce: **Hans Lutsch, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien 1-5, Breslau 1886-1903**; čtvrtý svazek tohoto díla, nazvaný **Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Oppeln a vydaný roku 1894**, obsahuje památky, jež se nacházejí na území dnešního Hlučínska.

V návaznosti na záslužný Hlávkův soupis byl nejprve v roce 1957 pod redakcí Zdeňka Wirtha vydán svazek, nazvaný **Umělecké památky Čech**, načež byla pod redakcí historika umění Emanuela Pocheho připravena a vydána další, již podstatně objemnější soupisová práce, totiž **Umělecké památky Čech 1-4, Praha 1977-1982**. Po jejím vzoru začaly později pod redakcí Bohumila Samky vycházet i **Umělecké památky Moravy a Slezska 1-2, Praha 1994-1999**, jejichž vydávání zatím skončilo u písmene N. Posléze pod redakcí Pavla Vlčka, Růženy Baťkové a Dalibora Prixe vycházejí **Umělecké památky Prahy**, jejichž čtyři díly, obsahující historickou Prahu, vyšly v letech 1996-2000; ostatní pražské čtvrtě mají být vydány v dalších třech svazcích, z nichž v roce 2012 vyšel první. Zatímco Umělecké památky Čech obsahují pouze hesla věnovaná jednotlivým památkám, Umělecké památky Moravy a Slezska uvádějí pro jednotlivé lokality a objekty i nejdůležitější literaturu a Umělecké památky Prahy k literatuře připojují i soupis nejdůležitějších pramenů; také rozsah hesel je u moravskoslezského soupisu, zvláště pak u soupisu pražského podstatně větší než u původního soupisu českého. Území celé České republiky pak zahrnuje obšírná práce: **Karel Kuča, Atlas památek 1-2, Praha 2002**.

Zvláště v posledních letech věnují nakladatelé velkou pozornost židovským památkám. Z encyklopedických prací, jež se jimi zabývají, je třeba uvést následující publikace: **Jiří Fiedler, Židovské památky v Čechách a na Moravě, Praha 1992**; **Jaroslav Klenovský, Židovské památky Moravy a Slezska 1-3, Brno 1999-2001**; **Jaroslav Klenovský, Židovské památky Moravy a Slezska, Brno – Olomouc – Ostrava 2001**; **Jaroslav Klenovský, Nechované památky židovské kultury Moravy a Slezska 1-3, Brno 2003-2005**; **Blanka**

Rozkošná, Židovské památky Čech, Brno 2004; Jaroslav Klenovský, Brány spravedlivých (= Brány spravedlnosti). Synagogy Moravy, Slezska a Čech, Ústí nad Labem 2012. Kromě těchto souhrnných prací máme navíc k dispozici množství dalších publikací věnovaných těmto památkám v jednotlivých okresech; pokud jde o Moravu a Slezsko, pocházejí většinou z pera Jaroslava Klenovského.

Kromě historických topografií a soupisových publikací zmiňme ještě publikace zabývající se místními jmény, jež přinášejí nejstarší pramenné doklady jednotlivých místních jmen i s přesnými citacemi: *Antonín Profous, Místní jména v Čechách 1-5, Praha 1947-1960* (čtvrtý díl Antonín Profous napsal spolu s Janem Svobodou, pátý díl, obsahující dodatky, je pak už dílem Jana Svobody a Vladimíra Šmilauera); *Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku 1-2, Praha 1970-1980.*

Zjistíme-li během průzkumu jména architektů, stavitelů, ale i sochařů či malířů, kteří se stavby či přestavby zpracovávaného objektu účastnili, nalezneme bližší informace o nich ve slovníkové literatuře, přinášející informace o jednotlivých výtvarných umělcích: *Gottfried Johann Dlabacz, Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien, Praha 1815 (reprint Hildesheim 1998); Prokop Toman, Nový slovník československých výtvarných umělců, Praha 1936, ⁵2000; Anděla Horová (ed.), Nová encyklopedie českého výtvarného umění 1-2, Praha 1995, Dodatky, Praha 2006; Pavel Vlček (ed.), Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004.* Obzvláště užitečná je poslední ze jmenovaných encyklopedií, obsahující kromě biografických hesel, pojednávajících i o méně známých osobách, jež se jinak ve slovníkové literatuře neobjevují, i prameny a literaturu.

Kromě českých slovníků je ovšem leckdy vhodné využít německých specializovaných slovníkových publikací přinášejících informace o architektech a ostatních výtvarných umělcích. Na prvním místě je to encyklopedie známá jako *Thieme-Becker: Ulrich Thieme – Felix Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antik bis zur Gegenwart 1-37, Leipzig 1907-1950.* K této řadě bylo později připojeno dalších šest svazků obsahujících pouze umělce 20. století: *Hans Vollmer, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts 1-6, Leipzig 1953-1962.* Nástupcem Thieme-Beckera je podstatně obšírnější *Allgemeines Künstlerlexikon*, vycházející postupně od roku 1969, přičemž od roku 1991 je jeho vydavatelem nakladatelství K. G. Saur Verlag; slovník je tedy stručně označován jménem Saur. Posléze uveďme, že na internetu je přístupný lexikon rakouských architektů tvořících od roku 1850, z nichž mnozí působili i v českých zemích: http://www.architektenlexikon.at/de/idx_A.htm.

Mnohdy bývá potřebné nahlédnutí do některého z naučných slovníků, z nichž je třeba na prvním místě uvést ***Ottův slovník naučný***, ve kterém jsou zvláště užitečnými hesla o jednotlivých šlechtických rodech s pečlivými genealogiemi, jež zpracoval většinou August Sedláček. Jelikož značná část textů ve studovaných archiváliích je jazykově nečeská (většinou německá či latinská), jsou pro badatele užitečné latinsko-české a německo-české slovníky. Zatímco pro studium latinských textů obvykle postačí klasický slovník Josefa M. Pražáka, Františka Novotného a Josefa Sedláčka, jenž poprvé vyšel roku 1909 a od té doby byl vícekrát znovu vydán (poslední vydání je z roku 1999), pro studium jazykově německých textů je mnohdy nezbytným nespokojit se se současným slovníkem, ale nahlédnout do staršího, již znovu nevydávaného německo-českého slovníku Josefa V. Sterzingera, jehož čtyři díly postupně vycházely v letech 1916-1935. Velmi potřebná jsou leckdy specializovanější slovníková díla: ***Jan Jindra, Česko-německý a německo-český technický slovník všech oborů 1-2, Praha (nedatováno)***; ***Karel Kadlec – Karel Heller, Německo-česká terminologie úřední a právníká 1-2, Praha 1898-1900***; ***tž., Německo-české názvosloví úřední a právníká, Praha 1926***. Posléze je nutno připomenout obsáhlý slovník bratří Grimmů (***Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm***) o 32 svazcích, jenž začal vycházet roku 1838 a dokončen byl roku 1961; dostupný je rovněž na internetu: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>

edice pramenů

Pro zpracování nejstarší, středověké etapy dějin jednotlivých objektů mají zásadní význam všeobecně známé a hojně využívané edice pramenů:

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (ustálená zkratka CDB) I-VI, Praha 1904-2006. Obsahuje kritické edice listin do roku 1283.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (CDM) I-XV, Olomouc – Brno 1836-1903. Obsahuje edice listin do roku 1411. Na rozdíl od českého kodexu jsou tu však listiny otištěny bez kritického aparátu a nadto prvních pět dílů obsahuje tzv. Bočkova falza, jež identifikoval Jindřich Šebánek, *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*, Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 27-28, 455-499.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (RBM) I-VII, Praha 1855-2005. Edice obsahuje regesta listin do roku 1363.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. I-VII, Praha 1967-2010. Na rozdíl od výše uvedených edic obsahuje tato edice regesta listin z doby panování Václava IV., tedy

od prosince 1378 do 16. srpna 1419, nikoli chronologicky seřazená, nýbrž uspořádaná podle místa uložení.

Archiv český I-XL, Praha 1840-2004. Edice byla ukončena XXXVII. dílem roku 1944 a znovu obnovena roku 2000. Archiv český obsahuje (nikoli chronologicky seřazené) listiny a listy z různých období, pocházející od různých vydavatelů a sahající do roku 1610 (s výjimkou dílů XXII-XXV a XXIX, obsahujících selské řády a hospodářské instrukce, tedy prameny, jež pro stavebně historický průzkum nemají význam, i z doby novější). Rozpis jednotlivých dílů nalezneme zde: <http://cms.flu.cas.cz/old/ac.htm>

Fontes rerum Bohemicarum (FRB) I-VIII, Praha 1873-1932. Obsahuje edice nejstarších českých vyprávěcích pramenů. V roce 1998 začala vycházet nová řada (series nova) této ediční řady, v níž zatím vyšly dva svazky. Podrobnější informace o jednotlivých svazcích této edice i o dalších edicích vyprávěcích pramenů k českým dějinám jsou k dispozici na webových stránkách [paleografie.org](http://www.paleografie.org): <http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery65>

Zvláštní kapitolu tvoří edice pramenů slezských, vydávané většinou německými a nověji i polskými historiky, ale obsahující prameny vztahující se k dějinám celého Slezska, tedy i té jeho částí, která je součástí České republiky:

Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae (Kodeks dyplomatyczny Śląska) I, ed. Karol Maleczyński, Wrocław 1956. Obsahuje edice listin z let 971-1204.

Schlesisches Urkundenbuch I-VI, edd. Heinrich Appelt – Josef Joachim Menzel – Winfried Irgang, Wien – Köln – Weimar – Graz 1963-1998. Obsahuje edice listin z let 971-1300.

Codex diplomaticus Silesiae (CDS) I-XXXVI, Breslau 1857-1933. Rozpis jednotlivých dílů, jež po sobě nenásledují v chronologickém pořádku, nalezneme zde: <http://jindrich.wz.cz/pvh/silesia.html> Edice, ve které byly vydány různorodé prameny, připomíná spíše náš Archiv český; pouze svazky VII, XVI, XVIII, XXII, XXIX a XXX, jež vydali editoři Colmar Grünhagen a Konrad Wutke, obsahují regesta listin do roku 1342 a tvoří tak obdobu naší edice RBM.

Regesty Śląskie I-II, V, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1983-1992. Dílo navazuje na Codex diplomaticus Silesiae a obsahuje regesta listin z let 1343-1354 a 1360.

Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter 1-2, edd. Colmar Grünhagen – Hermann Markgraf, Leipzig 1881-1883.

Listinář Těšínska (Codex diplomaticus Ducatus Tessinensis) I-VII, ed. Emerich Němec – Erich Šefčík, Český Těšín 1955-1986. Obsahuje listiny z let 1155-1652.

Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau, ed. Franz Kopetzky, Wien 1871 (zvláštní otisk z: Archiv für österreichische Geschichte 45, 1871, s. 97-275). Obsahuje regesta z let 1061-1464.

Scriptores rerum silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber, 17 svazků, Breslau 1835-1902; nová série od r. 1946. Edice vyprávěcích pramenů, ale i různých listů a spisů ke slezským dějinám.

Při stavebně historickém průzkum některých severočeských lokalit bývá užitečné nahlédnout i do hornolužického listináře:

Codex diplomaticus Lusatiae Superioris (CDLS) I-VI, Görlitz 1856-1931. Obsahuje edice listin do r. 1463 (s výjimkou V. dílu, jenž obsahuje soupisy zhořeleckých měšťanů do r. 1600).

Z dalších, již více specializovaných edic uvedme ještě:

Zbytky register králův římských a českých z let 1361-1480, ed. August Sedláček, Praha 1914.

Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I-IV, ed. Blažena Rynešová, Praha 1929-1954. Obsahuje listiny a listy z let 1418-1462.

Moravské a slezské listiny z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu: ***Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archivu ve Vaduzu I, edd. Jan Bistřícký – František Spurný – Ludvík Václavek – Metoděj Zemek, Brno 1991.*** Obsahuje edici listin z let 1173-1380; plánovaná druhá část má obsáhnout materiál až do roku 1420.

Regesta listin z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173 až 1526, edd. Adolf Turek – Metoděj Zemek, Sborník archivních prací 33, 1983, s. 149-296, 485-527. Obsahuje regesta moravských a slezských listin z uvedených let.

Velkou část výše uvedených edic (i dalších edic, jež uvedeme dále u jednotlivých typů objektů) již nalezneme naskenovanou na internetových stránkách Centra mediévistických studií: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=8> Na těchto stránkách scházejí především ty svazky jednotlivých edičních řad, které byly vydány v posledních desetiletích a jsou dosud v knihkupectvích či u vydavatelů k dostání.

Ke zmíněným edicím listin je třeba ještě dodat internetové stránky mezinárodního projektu Monasterium.Net: <http://www.monasterium.net>, kde jsou formou faksimile a regestu uveřejňovány listiny ze sbírek Národního archivu a dalších archivů v České republice, ale také řady evropských archivů a mediévistických institucí.

prameny**a) písemné prameny**

Písemné prameny potřebné ke zpracování archivní části stavebně historického průzkumu jsou z naprosté většiny uloženy v archivech; všechny archiválie, které jsou evidovány na území České republiky, tvoří Národní archivní dědictví. Na základě platného zákona č. 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě, vydaného 30. června 2004, se archivy člení na dvě základní skupiny, totiž na archivy veřejné a archivy soukromé; veřejné archivy se pak dále člení na pět oddílů, jimiž jsou Národní archiv, státní oblastní archivy, specializované archivy, bezpečnostní archivy a archivy územních samosprávných celků. Seznam všech archivních fondů, jež jsou v archivech uchovávány, můžeme nalézt na internetových stránkách počítačové evidence archiválií čili PEvA: <http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>. Bližší informace týkající se jednotlivých fondů nám poskytují průvodce jednotlivými archivy a inventáře fondů; zásadní důležitost má přitom aplikace <http://badatelna.cz/>, společná pro Národní archiv, Literární archiv Památníku národního písemnictví a Knihovnu Národního muzea a obsahující velké množství naskenovaných inventářů.

Základní síť veřejných archivů v České republice má trojstupňovou strukturu, kterou tvoří na prvním stupni Národní archiv v Praze, uchovávající archivní fondy ústředních institucí Čech, České i Československé republiky, na druhém stupni 7 státních oblastních archivů, jež uchovávají fondy regionálních původců (zvláštní povahu mezi nimi mají Moravský zemský archiv v Brně a Zemský archiv v Opavě, v nichž jsou kromě toho uloženy fondy zemských institucí Moravy a Slezska), a na třetím stupni 72 státních okresních archivů, jež však od roku 2002 nejsou samostatnými jednotkami, nýbrž podřízenými složkami státních oblastních archivů; k těmto archivům je nutno také přiřadit 5 archivů územních samosprávných celků (tj. archivy měst Prahy, Brna, Ostravy, Plzně a Ústí nad Labem), jež mají specifické postavení.

K těmto třem hlavním stupňům sítě veřejných archivů je ještě třeba připojit specializované archivy, které mají právo zřizovat organizační složky státu, státní příspěvkové organizace, státní podniky, vysoké školy, školy a právnické osoby zřízené zákonem (pro stavebně historický průzkum jsou z nich významné zvláště Archiv Pražského hradu, Vojenský historický archiv, Archiv Národního muzea, Archiv architektury a stavitelství Muzea architektury a stavitelství při Národním technickém muzeu, Ústřední archiv zeměměřictví a katastru a Archiv Akademie věd ČR), a posléze soukromé archivy, jimiž jsou ostatní archivy zřizované fyzickými nebo právnickými osobami, pokud se jim dostane potřebné akreditace

(přináleží sem pouze několik archivů, přičemž většinou jde o archivy velkých podniků); bezpečnostní archivy přirozeně pro stavebně historický průzkum nemají žádný význam.

Archiválie ovšem mohou být uloženy i mimo archivy, v tzv. kulturně vědeckých institucích (muzea, knihovny, galerie, památníky, pracoviště Akademie věd České republiky a vysoké školy) či v rukou soukromých právnických nebo fyzických osob. Tyto archiválie ovšem nejsou pojaty do soustavy archivů České republiky.

K výše zmíněným archivům nacházejícím se na území České republiky nakonec přistupují ještě archivy v zahraničí, z nichž pro památkové objekty v České republice mají význam zvláště archivy ve Vídni, Vratislavi, Vaduzu či Římě, byť přirozeně užitečné prameny je možno v jednotlivých případech nalézt i v jiných evropských archivech.

1) Národní archiv.

V Národním archivu (bývalém Státním ústředním archivu) v Praze jsou uloženy v první řadě archiválie vzniklé jednak z činnosti vrcholných orgánů českého i československého státu, jednak z činnosti státních a samosprávných orgánů Čech. Kromě toho se tu nacházejí i archiválie vzniklé z činnosti některých církevních institucí sídlících v Praze a z činnosti politických stran a organizací s celostátní působností, jakož i některé osobní fondy a sbírky. Pro stavebně historický průzkum mají zásadní význam archivní fondy uložené v prvním oddělení archivu, jež obsahuje jednak fondy samosprávy a státní správy z období do roku 1848, jednak fondy církevních institucí, a fondy druhého oddělení, zaujímající období 1848-1918.

Z fondů vzniklých činností politické správy je třeba nejprve uvést Starou manipulaci (SM) a Novou manipulaci (NM). Jde o fondy obsahující spisy tří významných úřadů, totiž české kanceláře, české komory a starého českého místodržitelství; jejich archiválie jsou ve větší míře dochovány až od požáru Pražského hradu roku 1541. Až v první polovině 19. století byly fondy těchto úřadů nově uspořádány a zmanipulovány do dvou archivních celků (vlastně sbírek), nazvaných Stará a Nová manipulace, do nichž byly spisy zařazovány podle předem zvolených signatur, tvořených obvykle podle začátečních písmen jednotlivých rodů, panství či měst. Pojmenování obou fondů je poněkud zavádějící, jelikož zatímco Stará manipulace obsahuje spisy z let 1526-1748, Nová manipulace zahrnuje pouze spisy z let 1650-1706. Oba fondy jsou zpřístupněny jednak dobovými pomůckami, jednak novodobým inventářem, jenž je zatím zpracován pouze pro Starou manipulaci, a najdeme v nich množství pramenů ke všem typům stavebních památek. Fondy Česká dvorská kancelář (ČDK) a Staré české místodržitelství (SČM) sice nadále existují, ale jelikož předáním velkého množství archiválií

do Staré i Nové manipulace byly značně ochuzeny, je jejich význam pro potřeby stavebně historického průzkumu jen okrajový.

Mimořádně významným archivním souborem Národního archivu je České gubernium, tedy soubor, jenž vznikl z činnosti nejvyššího zemského úřadu, vzniklého za vlády Marie Terezie, a jenž je rozdělen na více fondů, z nichž nejdůležitějším je České gubernium – Publicum (ČG-Publ), obsahující spisy z let 1748-1835, a na něj navazující České gubernium – Všeobecná registratura (ČG-vš), zahrnující archiválie z let 1835-1855, případně pro vojenské objekty České gubernium – Militare (ČG-Mil) s písemnostmi rovněž z let 1748-1835. V Českém guberniu nalezneme spisy týkající se staveb a přestaveb objektů státních, zemských, církevních i městských, pokud jednání o nich dospěla až k tomuto nejvyššímu zemskému úřadu; na rozdíl od Staré a Nové manipulace, kde k tomu dochází jen v ojedinělých případech, se zde častěji setkáváme i s plány dotyčných objektů. Fondy českého gubernia jsou dobře přístupné pomocí moderních inventářů i dobových elenchů.

Nejvyšším úřadem státní správy v Čechách v letech 1850-1918 bylo české místodržitelství v Praze, jež bylo nejvyšším orgánem mimo jiné i pro stavební záležitosti. Fond České místodržitelství (ČM) je proto někdy využíván i při zpracovávání stavebně historických průzkumů, i když nepatří mezi fondy nejfrekventovanější, neboť informace, jež přináší, většinou jen doplní zprávy získané z jiných pramenů; plánová dokumentace se pak v tomto fondu takřka nevyskytuje.

Další část archivních fondů Národního archivu vznikla činností finanční správy. Na prvním místě jde o katastry, tedy o berní soupisy, uchované ve fondech Berní rula (BR), Tereziánský katastr (TK), Josefský katastr (JK) a Stabilní katastr (SK). Teprve při nejmladším z těchto katastrů, tj. při stabilním katastru, byly současně se vznikem písemného elaborátu pořizovány i plány, uložené ve fondu Indikační skici (podle indikačních skic vznikla výsledná podoba této plánové dokumentace, tzv. císařské otisky stabilního katastru, jež však nejsou uloženy v Národním archivu, nýbrž v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru). Elaboráty katastrů byly zhotovovány za účelem vybudování dokonalejší berní soustavy a soustřeďovaly se hlavně na výměru pozemků, přesto však obsahují informace důležité i pro stavební dějiny budov.

Výsledkem činnosti finanční správy jsou také fondy České oddělení dvorské komory, Česká komora a Česká státní účtárna. Fond České oddělení dvorské komory (ČDKM) obsahuje spisy z let 1527-1848. Jeho původcem je dvorská komora ve Vídni, tedy nejvyšší úřad finanční správy celé monarchie, jenž dohlížel na činnost komor jednotlivých zemí; pravomoc českého oddělení české komory se vztahovala nejen na Čechy, ale i na Moravu a

Slezsko. Fond, jenž byl převezen z Vídně v rámci archivní rozluky, je rozdělen do šesti oddělení a pro stavebně historický průzkum jsou důležité zvláště spisy komorních panství, jež se nacházejí ve čtvrtém a pátém oddělení. Fond Česká komora (ČK) obsahuje spisy z let 1527-1749, týkající se rovněž komorních statků, ale i některých jiných objektů; také tento fond však byl značně ochuzen vytvořením sbírkových fondů Stará a Nová manipulace. Posléze fond Česká státní účtárna (ČSÚ), zaujímající období 1688-1921, je pro zpracovatele stavebně historického průzkumu zajímavý tím, že obsahuje spisy z první poloviny 19. století, jež se týkají stavebních úprav církevních a školských objektů, které probíhaly pod státním dohledem (zrušené kláštery, budovy náboženského fondu).

Z fondů vzniklých činností orgánů soudní správy je třeba na prvním místě uvést desky zemské, vzniklé z činnosti zemského soudu a úřadu desk zemských. Desky zemské byly vedeny ve třech řadách – desky zemské větší (DZV), desky zemské menší (DZM) a desky zemské stavovské (DZStav) – a zapisovaly se do nich převody svobodných statků. Desky zemské jsou zásadním pramenem pro dějiny hradů, zámků a dalších vrchnostenských objektů. Obdobným pramenem, ale menší důležitosti, jsou desky dvorské (DD), vedené u dvorského soudu, do kterých byly zaznamenávány zápisy o převodech majetků udělovaných v léno. **Knihy svobodnické** pak obsahují vklady majetku svobodníků, tedy osobně svobodných vlastníků, kteří byli poddáni přímo králi. Ve fondu Fideikomisní spisy (Fdk) jsou uloženy písemnosti týkající se zřizování a dalšího fungování fideikomisů, tj. majetkových celků, jež náležely osobě určené na základě posloupnosti, kterou stanovil zakladatel fideikomisu. Posléze ve fondu Zemský soud Praha, obsahujícím spisy z let 1783-1850, nalezneme spisy týkající se posledních pořízení a dědických záležitostí majitelů zemskodeskových statků.

V Národním archivu je uchováván i větší počet fondů církevních institucí. V první řadě jde o obsáhlý fond Archiv pražského arcibiskupství (APA), k němuž náležejí i fondy arcibiskupských velkostatků. Dále jsou zde uloženy i archivy pražských klášterů (některé z těchto archivů jsou zároveň i archivy celé provincie dotyčného řádu) a posléze archivy vyšehradské kapituly a kapituly u Všech svatých na Pražském hradě.

Pro stavebně historický průzkum mají mimořádnou důležitost památkové fondy, tedy fondy Památkový úřad Vídeň (PÚ/R), Zemský památkový úřad (ZPÚ) a Státní památková správa (SPS), obsahující písemnosti památkových úřadů od roku 1850, kdy vznikla vídeňská Centrální komise pro zachování památek, až do roku 1958, kdy končí písemnosti fondu Státní památkové správy. Zvláště první a třetí z těchto fondů (fond Zemský památkový úřad je nepříliš rozsáhlý) přinášejí velkou sumu poznatků o těch opravách památkových objektů, ke

kterým se památkové úřady monarchie i republiky vyjadřovaly či na jejichž opravy dohlížely. Tyto fondy jsou důležité při zpracovávání jakéhokoli památkového objektu na území státu.

Na závěr tohoto stručného přehledu fondů Národního archivu uveďme ještě genealogické sbírky (Wunschwitzova a Dobřenského), jež poskytují potřebné genealogické informace o šlechtických rodech, které byly vlastníky zpracovávaných objektů, a Sbírkou map a plánů, jež obsahuje velké množství historických plánů, jež byly vytaženy z jednotlivých archivních fondů.

2) Státní oblastní archivy.

Státní oblastní archivy, jež jsou zřízeny pro jednotlivé kraje (jde ovšem o „staré“ kraje z let 1960-1999!), pečují o archivní fondy, které pocházejí z činnosti krajských orgánů, institucí a úřadů, ale jsou v nich uloženy i archivy šlechtických rodů a jejich velkostatků z příslušného kraje, jakož i fondy ekonomického charakteru, které vznikly z činnosti velkých podniků a peněžních ústavů v témže kraji.

Pro zpracovávání stavebně historických průzkumů jsou klíčovými archivními fondy ze státních oblastních archivů fondy velkostatků, ústředních správ (ty si zřizovaly zámožné rody, jež současně vlastnily více velkostatků) a rodinných archivů, jež existují většinou rovněž jen pro významné a bohatší rody. Ve státních oblastních archivech jsou uloženy také archivy klášterů dotyčného kraje, fondy krajských úřadů a konečně matriky, jež nám mohou doložit přítomnost stavitele, políra či zedníků v obcích, ve kterých probíhaly rozsáhlejší stavební práce. Matriky jsou v současnosti postupně digitalizovány, takže zřejmě v dohledné budoucnosti budou všechny matriky ze státních oblastních archivů pro badatele dostupné na internetu.

Zcela zvláštní postavení mezi státními oblastními archivy mají archiv bývalého Jihomoravského kraje, jenž nese název Moravský zemský archiv, a archiv bývalého Severomoravského kraje, který se jmenuje Zemský archiv Opava. Oba tyto archivy uchovávají stejné druhy archivních fondů jako státní oblastní archivy, zároveň však plní funkci zemských archivů pro Moravu a Slezsko, což znamená, že jsou v nich uloženy fondy dřívějších státních a samosprávných orgánů a organizací pro Moravu, resp. Slezsko, tedy fondy obdobné těm, jaké pro Čechy uchovává Národní archiv.

Z fondů politické státní správy a úřadů a institucí na úrovni země a krajů, jež jsou v Moravském zemském archivu označovány signaturou začínající písmenem B, je třeba uvést fond Gubernium (B 1), obsahující archiválie z let 1636-1785, zvláště pak jeho církevní oddělení (B 2). Na guberniální fondy navazuje fond Moravské místodržitelství (B 14), obsahující archiválie z let 1786-1918, zvláště pak jednak jeho církevní oddělení (B 15),

jednak fond Moravské místodržitelství – účtárna (B 16), obsahující mimo jiné podrobné inventáře far a klášterů. Dalším důležitým fondem je Provinční stavební ředitelství (B 18) s písemnostmi z let 1788-1862.

Mezi fondy vzniklými činností finanční správy jsou i v Moravském zemském archivu nejdůležitějšími katastry, uchovávané ve fondech Lánové rejstříky (D 1), jež obsahují moravskou obdobu české berní ruly, Tereziánský katastr (D 4), Josefinský katastr (D 6) a Stablní katastr (D 10), přičemž tento nejmladší katastr je i zde doplněn o indikační skici (D 9).

Z fondů vzniklých činností orgánů soudní správy uvedme i zde na prvním místě desky zemské, jež jsou v Moravském zemském archivu uloženy ve fondu Stavovské rukopisy (A 3). Nejvyšším správním i soudním orgánem na Moravě byl v letech 1636-1783 moravský tribunál; archiválie potřebné pro stavebně historický průzkum jsou uloženy zvláště ve fondu Tribunál – pozůstalosti (C 2). Písemnosti zemských soudů nalezneme také ve fondu Moravské zemské právo (C 8), obsahujícím archiválie z let 1636-1783, a v navazujícím fondu Moravskoslezské zemské právo (C 9) z let 1783-1850 rovněž s důležitými pozůstalostními spisy. Odhady a popisy jednotlivých panství jsou pak uchovávány ve fondech Odhady moravských statků (C 14) a Rozptýlené fideikomisy (C 15).

Obdobně jako v Národním archivu je uložen archiv pražského arcibiskupství, je i v Moravském zemském archivu uchováván archiv biskupství brněnského, a to ve fondech Biskupská konsistoř Brno (E 82) a Biskupský ordinariát Brno (E 80).

Posléze množství informací můžeme nalézt ve fondech sbírek, jež jsou označovány signaturou začínající písmenem G. V první řadě je to Cerroniho sbírka (G 12), sestávající z pozůstalosti guberniálního úředníka Jana Petra Cerroniho. Pro stavebně historický průzkum je z ní nejdůležitější Cerroniho třísvazková rukopisná práce nazvaná *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren (Cerr. I, č. 32-34)*, jež obsahuje jednak topografickou část, jednak část biografickou, totiž životopisy umělců působících na Moravě. Další Cerroniho práce jsou uloženy ve Sbírce rukopisů bývalého Františkova muzea (G 11), v níž se nachází jednak rukopis *Historisch-artistische Notizen über Kirchen in Mähren und Schlesien*, věnující se výzdobě chrámů na Moravě a v rakouském Slezsku, jednak torzo Cerroniho práce o dějinách umění na Moravě a v rakouském Slezsku, nazvané *Abriss einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren*. Další archivní materiál nalezneme v Bočkově sbírce (G 1), v Nové sbírce (G 2) a ve Sbírce rukopisů Zemského archivu (G 10); tato skupina navíc obsahuje i fondy pozůstalostí moravských osobností a šlechtické rodové archivy.

V Zemském archivu v Opavě je uložen archivní fond Slezský stavovský archiv, jenž obsahuje archiválie, které vznikly z činnosti zemského soudu a zemského sněmu v Opavě, jakož i stavovské samosprávy slezských knížectví. V tomto fondu jsou kromě stavovských listin a tzv. knih předních (půhony, nálezy, knihy památní, protokoly zemského práva) uchovávány i desky zemské knížectví opavského, krnovského, těšínského a níského, označované jako knihy zadní. Ve fondech Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského (1507-1784) a Zemské právo opavsko-krnovské (1501-1850) nalezneme spisy z projednávání šlechtických pozůstalostí, obsahující často popisy panských sídel. Slezské katastry jsou uloženy ve fondech Karolinský katastr, Josefský katastr a Stablní katastr slezský i se sbírkou indikačních skic.

Ze slezských fondů vzniklých činností politické a státní správy je nutno na prvním místě uvést fond Zemská vláda slezská Opava, jenž obsahuje písemnosti z let 1850-1928, v tom opisy inventářů far z počátku 19. století pro slezskou část olomouckého arcibiskupství a rakouskou část vratislavského biskupství či materiály k výstavbě a údržbě zemských budov a k přestavbám a opravám církevních objektů. Archiválie ze starších období jsou uchovávány ve fondu Královský úřad v Opavě (1742-1782), kde nalezneme mimo jiné spisy k opravám kostelů a far, a ve fondech Krajský úřad v Opavě a Krajský úřad v Těšíně, obsahujících spisy z let 1782-1850, tedy z období, kdy politická správa rakouského Slezska spadala pod Moravskoslezské gubernium. Písemnosti vztahující se k níské části Slezska, zvláště ke statkům vratislavského biskupství na Jesenicku, nalezneme ve fondech Zemská vláda Jánský Vrch (1455-1784) a Zemské právo Jánský Vrch (1738-1850). Pro stavebně historické průzkumy mají význam také pozůstalosti některých regionálních badatelů (Vincence Praska, Josefa Zukala, Františka Šiguta, Eduarda Richtera, Johanna Spatziera či Petra Tesaře), jež obsahují jejich nevydané práce a excerpta či kopie archiválií, z nichž některé již dnes neexistují.

Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě uchovává archiválie, jež vznikly z činnosti olomouckého biskupství (později arcibiskupství) a jeho úřadů a jež jsou uloženy ve fondech Arcibiskupská konzistoř, Arcibiskupství Olomouc, Ústřední ředitelství arcibiskupských statků v Kroměříži a Lenní dvůr Kroměříž, důležitých pro poznání stavebního vývoje objektů, jež olomouckému arcibiskupství náležely, ale i objektů ve farnostech, které byly olomouckému arcibiskupství podřízeny.

Závěrem je nutno uvést, že jednotlivé státní oblastní archivy (ale také jim podřízené státní okresní archivy) s větší či menší intenzitou postupně provádějí digitalizaci vybraných archivních pramenů a archivních pomůcek, takže na jejich internetových stránkách můžeme

mnohdy nalézt nejen inventáře jednotlivých fondů v elektronické podobě s možností vyhledávání, ale i digitalizované archiválie, především matriky, ale leckdy také kroniky, pozemkové knihy či fotografické sbírky.

3) Státní okresní archivy.

Ve státních okresních archivech (jež jsou nyní vnitřními organizačními jednotkami státních oblastních archivů) jsou uloženy archivy měst a obcí z území celého okresu. Zvláště archivy měst je třeba využít při zpracovávání stavebních dějin každého objektu, jenž v daném městě leží, zatímco archivy menších obcí bývají většinou pro dějiny soukromých staveb méně přínosné. Archivy far obsahují písemné prameny k dějinám dané farnosti, z nichž obvykle nejvýznamnější je farní kronika (ta se ovšem nemusí vždy nacházet ve státním okresním archivu, nýbrž mohla být ponechána na faře); popisy kostelů a far nalezneme v inventářích far a často jsou dochovány i materiály k jednotlivým stavebním úpravám. Informace o stavbách či přestavbách zvláště státních, okresních, obecních, ale i patronátních budov nalezneme ve fondech okresních úřadů, zatímco ve fondech okresních soudů mohou být pro zpracovatele stavebních dějin soukromých budov použitelné většinou jen extrakty z pozemkových knih, případně i sbírky listin. Užitečné informace lze nalézt i ve fondech pozůstalostí vlastivědných pracovníků. Posléze je třeba upozornit na skutečnost, že se lze nadít, že postupně budou – obdobně jako u státních oblastních archivů – aspoň některé z potřebných pramenů zpřístupněny i v digitalizované podobě, jako tomu už dnes je v případě mnohých kronik (obecních, farních i školních) státních okresních archivů Plzeňského a Karlovarského kraje, jež jsou přístupné na internetových stránkách bavorsko-české sítě digitálních historických pramenů Porta fontium: <http://www.portafontium.cz/>

4) Specializované archivy.

Archiv Pražského hradu:

V tomto archivu nalezneme ve fondu Dvorní stavební úřad (HBA) hojné písemnosti ke stavebním dějinám budov, jež spadaly pod pravomoc tohoto úřadu, a to z let 1540-1860. Podstatná část těchto budov se nachází v areálu Pražského hradu, ale úřad dohlížel i na některé stavby na jiných místech Prahy a v jejím okolí, přičemž v první polovině 18. století se jeho dohled vztahoval i na stavby na komorních statcích. Jen pro nejstarší období (do roku 1620) doplňují tento fond archiválie z nevelkého fondu Česká dvorská komora (DK). Stavební spisy Pražského hradu z období po roce 1918 jsou uchovány ve fondech Stavební správa Pražského hradu, Kancelář prezidenta republiky „Stavební věci Pražského hradu a Lán“ a Referát Stavební věci Pražského hradu KPR z let 1919-1947. Význam překračující hranice areálu Pražského hradu mají osobní fondy dómských architektů Josefa Mockera a

Kamila Hilberta, hradního architekta Pavla Janáka a hradního stavitele Karla Fialy, jež doplňují úřední knihy, ročenky a plány Jednoty pro dostavbu chrámu sv. Víta, jakož i skicáře architektů a sbírky fotografií. Pro dějiny staveb přinášejí mnoho poznatků i plánové sbírky, totiž Stará plánová sbírka, obsahující plánovou dokumentaci do roku 1918, a na ni navazující Nová plánová sbírka. Posléze je v Archivu Pražského hradu uložen i fond Archiv metropolitní kapituly u sv. Víta; v současnosti se však počítá s jeho delimitací do Národního archivu.

Vojenský historický archiv:

Vojenský historický archiv je součástí Vojenského ústředního archivu. Pro stavebně historický průzkum objektů používaných vojskem tu najdeme prameny ve vojenských stavebních odděleních či stavebních ředitelstvích jednotlivých sborů, ale také ve fortifikačních či ženijních ředitelstvích a v plánových sbírkách.

Archiv Národního muzea:

V Archivu Národního muzea mají zvláštní význam pro stavebně historický průzkum hlavně sbírky, především Topografická sbírka F, v níž jsou uloženy písemnosti měst a obcí ze 14.-19. století, a Eichlerova topografická sbírka G, kterou tvoří písemnosti, jež byly ve dvacátých a třicátých letech 19. století shromážděny jako podklad pro zamýšlenou topografii Čech; archiválie v této sbírce jsou uloženy podle tehdejších krajů, v nich pak podle jednotlivých panství. V některých případech je užitečné i nahlédnutí do některé z genealogických sbírek.

Archiv architektury a stavitelství Muzea architektury a stavitelství při Národním technickém muzeu:

Archiv obsahuje více než 130 pozůstalostí a osobních archivů českých architektů a obsahuje archiválie od poloviny 19. století do současnosti. Kromě toho se v něm nacházejí fondy stavitelů a stavitelských firem ze stejného období, jakož i fond Mosty se soutěžními návrhy k soutěžím na pražské mosty a sbírka fotografické a plánové dokumentace k vodnímu stavitelství.

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru:

Nejcennějším archivním souborem tohoto archivu jsou měřické operáty (tzv. císařské otisky) rakouského stabilního katastru pro celé území České republiky; jen občas se vyskytne potřeba studovat i některé z navazujících katastrálních prací.

5) Archiválie uložené mimo soustavu archivů České republiky.

Národní památkový ústav:

V každém z územních odborných pracovišť Národního památkového ústavu jsou ve spisovně uloženy písemnosti týkající se oprav památkových objektů na území, jež spadá pod

pravomoc dotyčného pracoviště. Kromě toho každé územní odborné pracoviště uchovává i stavebně historické průzkumy těchto památkových objektů, pokud již byly zpracovány, a také restaurátorské zprávy, dokumentující provedené restaurátorské zásahy. Bohatší materiál nalezneme pak jednak v ústředním pracovišti, jednak v územním odborném pracovišti v Brně. Ústřední pracoviště uchovává stavebně historické průzkumy z archivu bývalého SÚRPMO a nadto má bohatý fotoarchiv a plánový archiv, v územním odborném pracovišti v Brně je pak uložen archiv bývalého Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko se sídlem v Brně, činného v letech 1920-1950 (roku 1950-1958 na něj svou činností navázala brněnská pobočka Státního památkového úřadu), v němž nalezneme prameny k moravským a slezským památkovým objektům (na rozdíl od archivu pražského Státního památkového úřadu, jenž se nachází v Národním archivu ve fondu Státní památková správa), a to včetně výpisů ze zpráv vídeňské Centrální komise týkajících se období až od roku 1850. I brněnské pracoviště má ovšem svůj fotoarchiv (uložený v rámci knihovny) a plánový archiv.

Historický ústav Akademie věd České republiky:

Oddělení dějin středověku Historického ústavu spravuje fond Pozůstalost Augusta Sedláčka, jehož podstatnou část tvoří jednak kartotéka (obsahující více než 200 tisíc kartotéčních lístků), jednak sešity výpisků. Fond, jenž je plodem Sedláčkova bádání v domácích i zahraničních archivech, přináší cenné informace pro českou vlastivědu, genealogii i heraldiku a mnohdy obsahuje excerpta z pramenů, které jsou dnes zničené nebo nezvěstné.

Ústav dějin umění Akademie věd České republiky:

V oddělení dokumentačních a sbírkových fondů Ústavu dějin umění je uložena řada osobních fondů českých historiků umění, z nichž jsou pro zpracovatele stavebně historických průzkumů obzvlášť důležité jednak fond Zdeňka Wirtha (byť ochuzený o ty své části, jež byly přesunuty do sbírek ústavu), jednak fond Rudolfa Hlubinky, užitečný pro studium pražských památkových objektů. Kromě těchto osobních fondů jsou v oddělení dokumentace chovány ještě sbírka plánové dokumentace, vzniklá z daru Zdeňka Wirtha, sbírka grafiky a kresby a sbírka staré fotografie.

Národní knihovna České republiky:

Oddělení rukopisů a starých tisků uchovává četné archiválie, mezi nimiž čelné místo zaujímají kroniky klášterů a jiných církevních institucí. Jejich tiskem vydaný soupis: **Karel Beránek, Soupis archivních rukopisů a jiných archiválií v Univerzitní a Strahovské knihovně v Praze, Sborník archivních prací 21, 1971, s. 185–234.** Své sbírky toto oddělení

postupně zpřístupňuje na www.manuscriptorium.com, kde jsou nadto zpřístupňovány i rukopisné sbírky řady dalších institucí v České republice, ale i v celé Evropě.

Slezské zemské muzeum:

Spisy, fotografie i plánovou dokumentaci ke stavbám ve Slezsku i na Moravě můžeme najít v tzv. Braunově archivu, který je výsledkem badatelské činnosti někdejšího ředitele Slezského zemského muzea Edmunda Wilhelma Brauna a který je uložen v uměleckohistorickém oddělení muzea. V tomto oddělení se nachází i množství materiálu mimo Braunův archiv; velmi bohatý je také fotoarchiv muzea.

Muzeum umění Olomouc:

Pro stavební dějiny je důležitá sbírka Architektura, obsahující především konvolut olomouckých staveb z let 1850-1950; dále se tato sbírka specializuje na moravskou a slezskou architekturu 19. a 20. století. Význam mají i pozůstalosti architektů.

Katastrální úřady:

V jednotlivých katastrálních úřadech jsou uchovávány nové (tj. vedené od roku 1875) pozemkové knihy z oblasti, pro kterou je dotýčný katastrální úřad kompetentní. V Katastrálním úřadě pro hlavní město Prahu jsou nadto uloženy i nové (tj. rovněž vedené od roku 1875) desky zemské. Ani nové pozemkové knihy, ani nové desky zemské nejsou veřejně přístupné, takže není možné do nich nahlížet a pořizovat si z nich opisy, výpisy a kopie; katastrální úřad však na žádost z nich za správní poplatek výpis, opis nebo kopii sám vyhotoví.

Městské a obecní úřady:

Obce jakožto územní samosprávné celky nezřizují vlastní archivy (s výjimkou pěti výše uvedených velkých měst) a archivní fondy vzniklé z jejich činnosti jsou uloženy ve státních okresních archivech, přesto však na městských a obecních úřadech jsou leckdy uchovávány městské a obecní pamětní knihy. Obdobně jako je tomu u farních pamětních knih, vždy to platí pro „živé“ pamětní knihy, tedy pamětní knihy, do kterých se stále zapisuje, ale mnohdy jsou na městských a obecních úřadech uloženy i pamětní knihy již uzavřené. Do státních okresních archivů byly většinou odevzdány pamětní knihy vedené před rokem 1945 či před rokem 1918, zvláště pak pamětní knihy vedené v německém jazyce.

„Stavební archivy“ (spisovny stavebních úřadů, resp. odborů výstavby):

V tzv. archivech (spisovnách) stavebních úřadů jsou uloženy písemné prameny (včetně plánové dokumentace) k jednotlivým objektům v oblasti působnosti dotýčného stavebního úřadu. Tyto prameny tak chronologicky navazují na obdobné prameny uložené ve státních okresních archivech ve fondech příslušných měst. Zatímco však v některých stavebních

úřadech jsou uloženy pouze prameny z novější doby, přičemž starší prameny byly předány státnímu okresnímu archivu, v jiných nalezneme spisy i ze starší doby, počínaje 19. stoletím. K těmto stavebním archivům můžeme v Praze připojit ještě spisovnu Útvaru rozvoje hlavního města Prahy.

Podnikové archivy:

Podnikové archivy povinně zřizují jak státní organizace, tak jiné právnické a fyzické osoby vyvíjející podnikatelskou činnost. V podnikových archivech jednotlivých podniků, pokud nebyly předány do příslušných státních okresních či státních oblastních archivů, jsou uloženy prameny potřebné pro zpracování stavebních dějin památek novodobé architektury, zvláště pak technických památek

Diecézní archivy:

Historické archivy jednotlivých arcidiecézí a diecézí jsou vesměs uloženy ve státních oblastních archivech, resp. v Národním archivu. Výjimku tvoří archiv litoměřické diecéze, jehož část (jak sbírku farních kronik, tak důležitý fond Fary I.) spravuje archiv samotného biskupství.

Farní úřady:

Také archivní fondy farních úřadů jsou až na výjimky uloženy ve státních okresních archivech. Jediným typem pramene, jenž je i nyní v mnoha případech uchováván na farách, jsou farní pamětní knihy – vždy to platí pro „živé“ pamětní knihy (tj. pamětní knihy, do kterých se stále zapisuje), ale mnohdy i pro pamětní knihy již uzavřené. Mnohé farní pamětní knihy jsou však uloženy ve státních okresních archivech, přičemž častěji to platí pro sekularizovanější oblasti státu.

Restitované archivy:

Po roce 1989 došlo k restitucím poměrně značného počtu archivních fondů, jež byly dosud uloženy v síti státních archivů. Drtivá většina restituentů se však rozhodla své archivy nadále deponovat ve státních archivech, pouze v ojedinělých případech si restituenti své archivy odvezli do svých nemovitostí. Z významných archivů tu musíme uvést dva šlechtické archivy a dva archivy církevní. Ze šlechtických archivů jde o archiv Lobkowiczů, dříve uložený v žitenické pobočce Státního oblastního archivu v Litoměřicích, nyní na lobkowiczském zámku v Nelahozevsi, a o archiv Kolowratů-Krakowských, jenž se před restitucemi nacházel ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, zatímco nyní je uložen v kolowratském zámku v Rychnově nad Kněžnou. Pokud jde o církevní archivy, vráceny restituentům byly archivy dvou významných klášterů, totiž archiv kláštera v Teplé, předtím uložený ve žlutické pobočce Státního oblastního archivu v Plzni, a archiv kláštera ve Vyšším Brodě, jenž byl uložen ve

Státním oblastním archivem v Třeboni; oba archivy byly po restituci uloženy v klášterech, které jsou jejich původci, avšak archiv tepelského kláštera byl nejnověji deponován ve Státním okresním archivu Cheb. Je třeba ovšem připomenout, že archivy velkostatků, jež náležely těmto šlechtickým rodům a klášterům, zůstaly ve státních oblastních archivech.

6) Zahraniční archivy.

Archivy obsahující prameny, jež jsou důležité pro stavební dějiny našich památkových objektů, se ovšem nenalézají pouze na území České republiky; v některých případech se tedy může ukázat nutnost navštívit během zpracovávání stavebně historického průzkumu i archiv v jiném státě. Z těchto archivů je třeba na prvním místě uvést Österreichisches Staatsarchiv ve Vídni, tedy ústřední archiv Rakouské republiky, a to zvláště jedno z jeho oddělení, zvané Kriegsarchiv, v němž nalezneme množství map a plánů, z nichž mnohé se týkají objektů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Archiválie potřebné pro stavební dějiny objektů v těšínské části Slezska najdeme v polském Těšíně (Cieszyn), a to v těšínské pobočce katovického státního archivu (Oddział w Cieszynie Archiwum Państwowego w Katowicach), pro církevní objekty té části Slezska, která tvořila součást vratislavské diecéze, pak obsahuje potřebné prameny Archiwum Państwowe we Wrocławiu, v němž se nachází archivní fond Archiwum Biskupstwa Wrocławskiego. Prameny ke stavebním objektům na rozsáhlých panstvích, jež u nás (zvláště na Moravě a ve Slezsku) náležely rodu Liechtensteinů, obsahuje Hausarchiv der Regierenden Fürsten von Liechtenstein, jehož fondy jsou uloženy zčásti ve Vídni, zčásti ve Vaduzu. Ve Vídni najdeme také Deutschordens-Zentralarchiv, tedy archiv řádu německých rytířů, jemuž náležely rovněž četné moravské a slezské statky. Centrální archivy církevních řádů a kongregací se obvykle nacházejí v Římě; z archivů těch řeholních institutů, jež byly u nás hojně zastoupeny, uvedme archivy jezuitů (Archivum Romanum Societatis Jesu) a piaristů (Archivio generale storico delle Scuole Pie). Je třeba nadto připomenout, že plány k našim budovám můžeme nalézt – kromě archivů – i v zahraničních galeriích či muzeích, z nichž uvedme vídeňskou Albertinu či Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin.

b) obrazové prameny

Obrazovou dokumentací, jež nám poskytuje informace o dřívějším vzhledu památkových objektů, tvoří jednak grafika a kresby, jednak fotografie; s malířskými vyobrazeními památek se již setkáváme méně často.

Pokud jde o vyobrazení českých, moravských a slezských měst, nejstaršími vedutami mnohých měst bývají dřevořezy malíře a grafika Jana Willenberga, jež pro Moravu najdeme

v díle *Bartoloměje Paprockého z Hlohol Zrcadlo slavného markrabství moravského z roku 1593 (reprint vyšel v roce 1993 v Ostravě)*. Výběr Willenbergových perokreseb českých měst, uchovávaných ve Strahovském klášteře a sloužících jako podklad pro jeho dřevorezy, byl vydán roku 1901: *Jana Willenberga Pohledy na města, hrady a památné stavby král. Českého z počátku XVII. století, ed. Antonín Podlaha – Isidor Zahradník, Praha 1901*. Městská vyobrazení z celé Evropy vydávala v 17. století rodina Merianů. Pro nás má zásadní význam *Topographia Germaniae*, šestnáctidílný cyklus, jež – s doprovodným textem Martina Zeillera – vydával Matthäus Merian (a po jeho smrti v roce 1650 jeho synové Matthäus ml. a Caspar) ve Frankfurtu nad Mohanem v letech 1642-1654, konkrétně pak jeho jedenáctý díl, nazvaný *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Vyobrazení slezských měst a míst z následujícího století pak najdeme v díle Friedricha Bernharda Wenera, který v letech 1744-1768 vytvořil rozsáhlou ilustrovanou pětídílnou topografií Slezska s více než 1400 vyobrazeními, nazvanou *Topographie des Herzogtums Schlesiens*. Tento jeho atlas najdeme ve sbírkách mnohých muzeí a knihoven (podrobněji viz katalog Silesia Picta, Olomouc 2011) a naskenovaný jej nalezneme i na internetu: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=15414> Dílem Friedricha Bernharda Wenera jsou však i četná vyobrazení měst a jiných lokalit českých a moravských.

V 19. století již vycházelo větší množství grafických listů, jejichž autoři se tentokrát v duchu romantismu soustřeďovali hlavně na hrady a zámky. Ty z nich, jež jsou obrazovým doprovodem k obšírnějším textovým popisům hradů a zámků, jsme již uvedli výše, v rámci literatury k hradům a zámkům (August Gottlieb Meissner – Franz Carl Wolf, Franz Sartori, Wolfgang Adolph Gerle – Carl Würbs, K. A. Müller, Franz Alexander Heber). Z tištěných prací, soustřeďujících pouze ikonografický materiál (či ikonografický materiál s kratším doprovodným textem), jmenujme nejdříve album nazvané *Mahlerische Darstellung aller vorzüglicher Schloesser und Ruinen der oesterreichischen Monarchie*, jež v letech 1833-1835 vydal litograf Friedrich Adolph Kunike a jež obsahuje celkem 198 litografií, z toho 97 z Čech, 70 z Moravy a 11 ze Slezska. Dvě díla, totiž *Malerisch-historisches Album vom Königreich Böhmen* a *Malerisch-historisches Album für Mähren und Schlesien*, jež vydal v letech 1857-1860 olomoucký nakladatel Eduard Hölzel, obsahují soubor barevných litografických vedut (48 z Čech a 45 z Moravy a Slezska), jež jsou většinou dílem Augusta C. Hauna, s nímž spolupracovali František Kalivoda a Edvard Herold; litografie z Čech byly před nedávnem vydány nově: *August C. Haun, Album vedut Království českého, Praha 2007*. Až ve 20. století byly souborně vydány kresby hradů, které si na svých cestách pořídil čelný básník českého romantismu: *Karel Hynek Mácha, Hrady spatřené, Praha 1988*. Ke

grafickým listům je nutno připojit i soubor akvarelových vedut českých měst a dalších lokalit ze sklonku 18. a počátku 19. století, dnes bohužel rozptýlený, jehož autorem je královéhradecký kanovník Jan Antonín Venuto; nejucelenějším souborem z jeho díla je sbírka 399 akvarelových vedut, která byla roku 1824 při návštěvě Hradce Králové darována císaři Františku I. a která je nyní uložena v oddělení Kartensammlung Rakouské národní knihovny (Österreichische Nationalbibliothek) ve Vídni.

Mezi našimi grafickými sbírkami je třeba na prvním místě jmenovat sbírku grafiky a kresby Národní galerie, jež vznikla sloučením několika sbírek různých institucí (v tom i sbírky grafiky Národního muzea). Grafická znázornění památek však nalezneme i v jiných galeriích, muzeích i archivech – uveďme z nich sbírku kreseb a sbírku grafiky (tj. novou sbírku, vzniklou až po druhé světové válce) Národního muzea, sbírku grafiky Muzea hlavního města Prahy, dokumentující proměny Prahy od konce 15. století do současnosti, sbírku grafiky Archivu hlavního města Prahy, jejímž základem jsou rovněž pražské veduty, grafické sbírky Moravské zemské knihovny, v nichž je uložena tzv. Schramova sbírka vedut a pohledů na moravská města a Sběrka starých grafik, sbírky Archivu města Brna, kde jsou ve fondu Knihovna Mitrovského (V 3) zařazena tzv. Hofferiana, tj. sbírka vedut moravských měst shromážděných ve třicátých a čtyřicátých letech 18. století rytířem Josefem Dismasem Hofferem, či posléze sbírky Slezského zemského muzea, z nichž uveďme tzv. Braunův archiv. Pohledy na panská sídla pak často bývají součástí zámeckých interiérů, ať již je tam umístili jejich původní majitelé, anebo ať tam byly vystaveny v pozdější době. Posléze je třeba uvést, že všechny veduty vzniklé do roku 1850, které jsou uloženy v některém z archivů České republiky, najdeme vyobrazeny jednak v publikaci ***Soupis vedut vzniklých do roku 1850***, kterou vydává odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra a již zatím vyšlo v letech **1999-2010** šest svazků, jednak na webové aplikaci <http://veduty.bach.cz/veduty/>

Také fotografie památkových objektů nalezneme v rozličných institucích, z nichž je opět třeba sumárně uvést muzea a archivy. Obsáhlá sbírka fotografií se nachází ve fotografickém archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, ale obdobné sbírky jsou i na ostatních pracovištích Národního památkového ústavu; speciální sbírkou je fotoarchív bývalého Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko (1920-1958), který je uložen v knihovně Národního památkového ústavu v Brně. Cenná sbírka grafiky a kreseb se nalézá v Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky (značná její část pochází z pozůstalosti akademika Zdeňka Wirtha). Dalším významným archivem je archiv Štenc, tedy firemní archiv grafického závodu Štenc, sídlící ve Štencově domě na Starém Městě v Praze a

obsahující asi 70 000 kusů skleněných negativů, dokumentujících památky české, zvláště pak pražské architektury. Některá muzea kromě obvyklých sbírek fotografií uchovávají i pozůstalosti či torza pozůstalostí jednotlivých fotografů či fotografických firem – z těch pozůstalostí, jež obsahují významné soubory fotografií architektonických památek, uvedme například negativy z pozůstalostí pražského sběratele fotografií a fotografa Zikmunda Reacha a dalšího pražského fotografa Jana Kříženeckého, uložené v Archivu hlavního města Prahy, negativy fotografa a vlastivědného pracovníka Ferdinanda Velce, uchovávané ve Vlastivědném muzeu ve Slaném (část jeho pozitivů se nachází v Chodském muzeu v Domažlicích), kontakty a negativy Josefa Kunzfelda, zachycujícího – zřejmě na zakázku brněnské městské rady – proměny města Brna, jež se nacházejí v Archivu města Brna, negativy z pozůstalosti náměšťského fotografa a vydavatele pohlednic Ondřeje Knolla, uložené v Muzeu Vysočiny Třebíč, negativy plzeňského fotografa Čenka Hrbka, které se nacházejí v Západočeském muzeu v Plzni, či posléze negativy českokrumlovského fotografa Josefa Seidela, jež uchovává Museum Fotoateliér Seidel v Českém Krumlově. Mnohé fotografie jsou ovšem v majetku soukromých sběratelů; o existenci jejich sbírek jsou většinou informováni pracovníci státních okresních archivů či regionálních muzeí.

Ze starších fotografických knižních publikací, zachycujících mnohdy již neexistující podobu objektů, jmenujme alespoň knihu *Letem českým světem*, vydanou v roce 1898 v nakladatelství J. R. Vilímek. Jde o album asi 500 fotografií měst, vesnic, hradů, zámků či přírodních památek (v roce 1999 vydal kolektiv autorů pod vedením fotografa J. Barty knihu *Letem českým světem 1898-1998. Obraz proměny českých zemí v odstupu století, Praha 1999*, v níž historické fotografie konfrontoval se stavem po 100 letech). Unikátní obrazovou publikací pro stavební dějiny hradů a zámků na Moravě je pak kniha, kterou dala pořídit moravská šlechta k oslavám 40 let panování Františka Josefa I.: *August Prokop, Burgen und Schlösser Mährens, Brünn 1888*. Kniha obsahuje 235 fotografií moravských panských sídel (leckdy i včetně jejich interiérů), z nichž některé zachycuje před jejich novodobou přestavbou. Množství historických fotografií našich měst vychází v současnosti v edicích *Zmizelé Čechy*, *Zmizelá Morava* a *Zmizelé Slezsko*, jež vydává nakladatelství Paseka se sídlem v Praze a Litomyšli. V těchto edicích bylo vydáno již několik desítek svazků, obsahujících staré fotografie jednotlivých měst Čech, Moravy a Slezska. Jakýmsi pravzorem těchto edic je edice *Zmizelá Praha 1-6*, vycházející již v letech 1945-1948; reprint prvních pěti svazků této edice vydalo v letech 2002-2003 také nakladatelství Paseka, jež k tomu v letech 2003-2004 připojilo ještě *tři svazky dodatků*. Vyzdvihnout je třeba i starší a novější svazky pragensií, obsahujících kromě fotografií i staré grafiky a obrazová díla; v současnosti jde hlavně o tři

knihy věnované čtyřem historickým pražským městům (*Staré Město*, *Nové Město*, *Hradčany* a *Malá Strana*), jež v letech **1998-2005** vydala nakladatelství Schola Ludus – Pragensia a Paseka a jejichž autorkou je **Kateřina Bečková**. I mimo tyto edice obdobné jednotlivé publikace, obsahující staré fotografie a pohlednice, vydávají v současnosti i jiná regionální nakladatelství či samotná města; nadto bývají staré fotografie vydávány i na CD či zveřejňovány na webových stránkách jednotlivých obcí.

c) mapy a plány

Z podrobných mapových zobrazení celého území našeho státu je nejstarším (navazujícím ovšem na Müllerovy mapy Moravy z roku 1716 a Čech z roku 1720) Josefské vojenské mapování čili I. vojenské mapování z let 1764-1768, rektifikované v letech 1780-1783. Toto mapování, které zhotovili důstojníci vojenské topografické služby, věnuje pozornost hlavně těm objektům či zeměpisným útvarům, které byly důležité z vojenského hlediska, tedy komunikacím, řekám, potokům, ale i o samotě stojícím budovám (zámekům, kostelům, mlýnům atd.). Současně byl zhotoven i stručný vojensko-topografický popis území, jenž obsahuje další informace, které mapa nezachytíla. Josefské vojenské mapování je uloženo v Rakouském státním archivu (Österreichisches Staatsarchiv) ve Vídni, a to v oddělení Kriegsarchiv. U nás bylo dlouhou dobu přístupné jen pomocí černobílých fotografií, uložených v Národním archivu, dnes je však k dispozici na internetových stránkách <http://oldmaps.geolab.cz/>.

Dalším, mnohem podrobnějším mapovým zobrazením území celého našeho státu jsou mapy stabilního katastru v měřítku 1:2880 (intravilány některých měst i vesnic mají podrobnější měřítko 1:1440), pořizované v Čechách v letech 1826-1843, na Moravě a ve Slezsku v letech 1824-1836. Jednotlivé mapy stabilního katastru jsou dochovány ve třech základních řadách. První z nich jsou indikační skici, tj. příruční mapy používané v terénu, jež sloužily jako podklad pro zhotovení dalších řad, ale do nichž byly poté průběžně zaznamenávány jednotlivé změny, a to až do doby celkové reambulace (tedy doplnění stabilního katastru, prováděné v letech 1869-1882; indikační skici jsou dnes uloženy v Národním archivu, Moravském zemském archivu a Zemském archivu v Opavě. Druhou řadou jsou tzv. originální mapy, v minulosti uložené v depozitáři Ústředního archivu zeměměřictví a katastru v Libočanech (odtud pochází jejich běžné označení „libočanské mapy“), nyní již převezené do budovy Ústředního archivu zeměměřictví a katastru v Praze-Kobylisích. Do těchto originálních map byly jednorázově, v rámci výše zmíněné reambulace, zaznamenány všechny dodatečné změny. Posléze třetí řadu tvoří císařské otisky, jež jsou uchovávány rovněž v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru a jež jako jediné

zachycují autentický stav z doby pořízení katastru, tedy bez zaznamenávání jakýchkoli pozdějších změn. Pro stavebně historický průzkum jsou mapy stabilního katastru zásadním mapovým pramenem, používaným při zpracovávání stavebních dějin objektů všech typů; využívány jsou tu jednak císařské otisky, jednak indikační skici, nověji pak i (dnes již snadno přístupné) originální mapy. Kromě tří základních řad existují však ještě další řady katastrálních map, leckdy neúplné, jež bývají při stavebně historickém průzkumu používány spíše výjimečně, obvykle v těch případech, když mapy ze základních řad jsou nedochovány, případně jsou špatně čitelné. Jde o mapy nacházející se jednak v archivních fondech Staré katastrální mapy, řada A, řada B a řada D (tato poslední řada bývala dříve zvana reambulované mapy), uložených vesměs v Národním archivu, jednak v moravské době těchto řad, totiž Sbírce katastrálních map v Moravském zemském archivu; další četné kopie katastrálních map jsou nadto uloženy jednak v katastrálních pracovištích, jednak v dalších archivních fondech.

Císařské otisky i indikační skici stabilního katastru jsou dostupné na webu Ústředního archivu zeměměřictví a katastru <http://historickemapy.cuzk.cz>. Omezené množství císařských otisků je pak – stejně jako josefské vojenské mapování – přístupno i na internetových stránkách <http://oldmaps.geolab.cz/>. Digitalizované indikační skici pro Moravu jsou zveřejněny též na internetových stránkách Moravského zemského archivu v Brně <http://www.mza.cz/indikacniskici/>.

Reambulací stabilního katastru, dovršenou roku 1882, nebyl přirozeně vývoj katastrálních map českých zemí ukončen. Na základě instrukce z roku 1887 došlo k obnovenému mapování v měřítkách 1:1440 a 1:720, později ještě v dalších měřítkách souvisejících s metrickou mírou; využívání stabilního katastru, udržovaného ve stálé shodě se skutečností, bylo ukončeno až v roce 1955. Také pozemkový katastr, jenž vznikl na základě nového katastrálního zákona z roku 1927, je v podstatě reambulovaným, revidovaným a doplňovaným katastrem stabilním. Těchto mladších katastrálních map, uložených v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru, je třeba používat vždy, když jsou zpracovávány dějiny objektů či areálů, které vznikly v novější době či u kterých v této době došlo k nějakému půdorysnému vývoji.

O některých z významných plánových a mapových sbírek jsme se již zmínili výše v přehledu jednotlivých archivů; nyní je pouze připomeneme. Mezi sbírky celostátního významu patří Sbírka map a plánů Národního archivu, obsahující plánovou a mapovou dokumentaci od roku 1492 do současnosti, která je nejrozsáhlejší z plánových a mapových sbírek našich státních archivů. Vlastní plánové a mapové sbírky, více či méně významné, mají

ovšem i zemské, státní oblastní a státní okresní archivy; nalezneme v nich plány a mapy vztahující se převážně k danému regionu. Z těchto sbírek uvedme Sbíрку map a plánů (D 22) Moravského zemského archivu, ve které nalezneme mapy a plány od roku 1575 do současnosti, Sbíрку map a plánů Zemského archivu Opava, obsahující kolekci nejstarších map Slezska od roku 1561, a Sbíрку map a plánů Archivu hlavního města Prahy, v níž se nacházejí mapy a plány od roku 1648 do současnosti; tato sbírka však utrpěla značné ztráty (asi dvě třetiny svého stavu) při požáru Staroměstské radnice roku 1945. Ve zmíněných fondech Sbíрка map a plánů Národního archivu a Sbíрка map a plánů Moravského zemského archivu nalezneme dva důležité soubory plánek obcí, pořízené v roce 1727, na kterých je různým způsobem vyznačena vzdálenost židovských obydlí od katolických kostelů. Z této akce se dochovaly plány celkem 103 českých a 63 moravských obcí (ve Slezsku tehdy Židé v podstatě nežili), z nichž některé publikoval **František Roubík, *Plánky obcí v Čechách s vyznačením židovských obydlí z r.. 1727, Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze 39, 1931, s. 49-58.***

Obdobně se plánové a mapové sbírky nacházejí i v majetku jednotlivých muzeí či galerií. Na internetu je přístupná tzv. Mollova mapová sbírka, uložená v Moravské zemské knihovně v Brně, jež soustřeďuje konvolut map a grafických vyobrazení měst českých, moravských, slezských, ale také německých, rakouských, uherských či italských, která ve čtyřicátých letech 18. století shromáždil německý diplomat Bernard Paul Moll: <http://mapy.mzk.cz>. Na již zmíněném webu Ústředního archivu zeměměřictví a katastru <http://historickemapy.cuzk.cz> je možné studovat i mapy a plány tohoto archivu, jež jsou soustředěny ve Sbírce map a plánů do roku 1850, rozdělené do tří oddílů, jimiž jsou bohemika, zahraniční území a plány měst. Připomenout je nutno také Grimmovu sbírku plánů, uloženou v archivu Moravské galerie v Brně, která obsahuje architektonické plány budov církevního i profánního charakteru z 18. století. Posléze důležitými plánovými archivy jsou i plánový archiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, sbírka plánové dokumentace uchovávaná v Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky (značná její část – obdobně jako je tomu u tamní sbírky graficky a kreseb – pochází z pozůstalosti akademika Zdeňka Wirtha) a plánové sbírky Archivu Pražského hradu (jednak Stará plánová sbírka do roku 1918, jednak Nová plánová sbírka od roku 1918 do současnosti).

Mnohé mapy a plány ovšem nalezneme nikoli ve zvláštních plánových sbírkách, nýbrž přímo v archivních fondech potřebných pro objekty, které zpracováváme; v některých případech mapy a plány uzavírají archivní fond a jsou v archivním inventáři sepsány na jeho konci, v jiných případech jsou však uloženy spolu s doprovodnými spisy v jednotlivých

kartonech. Zvláštním druhem map jsou raabizační mapy, které byly pořizovány od roku 1777 v souvislosti s prováděním raabizace, tj. poddanské a pozemkové reformy, při níž došlo k dělení půdy velkostatků a zakládání nových vesnic (v Čechách bylo raabizováno 147 *panství*, na Moravě 69); tyto mapy, provedené v měřítku 1:2715, jsou zachovány v archivech jednotlivých velkostatků.

Klíčový význam pro stavebně historický průzkum mají však přirozeně stavební plány jednotlivých zpracovávaných objektů. Zatímco dochované plány z období středověku i z doby renesanční jsou velmi vzácné, počínaje barokním obdobím máme k dispozici stále vzrůstající počet těchto plánů rozličné kvality. Pro barokní období jde převážnou většinou o objekty vrchnostenské či církevní, případně stavby budované panovníkem, od sklonku 18. století pak v souvislosti se zaváděním stavebního řízení máme již k dispozici – kromě zvyšujícího se počtu plánů veřejných budov – i stále vzrůstající množství stavebních plánů budov stavěných jednotlivými měšťany či obyvateli vesnic. Do sklonku 18. století stavební plány obvykle posuzoval a někdy přímo na plán své poznámky zaznamenával stavebník, jímž – alespoň pokud jde o dochované plány – nejčastěji býval šlechtický majitel panství či představený církevní instituce; církevní instituce, zvláště řády, ovšem mohly mít pro postup schvalování stavebních plánů vlastní, interní příkazy či zvyklosti, které byly u jednotlivých řádů leckdy značně odlišné. Od sklonku 18. století se pak v souladu se zmíněným zaváděním stavebního řízení na plánech setkáváme s doklady jejich schvalování jednotlivými úřady (obcí, stavebním úřadem dané obce, v první polovině 19. století krajským úřadem, později okresním úřadem). Schvalovací proces je třeba vždy pečlivě sledovat, protože mnohdy přináší poznatky důležité pro poznání stavebních dějin dané budovy.

IV.2.2 Zdroje k nejdůležitějším druhům staveb

1) Hrad, zámek, tvrz a další vrchnostenské objekty (vrchnostenské dvory s příslušnými budovami, pivovary a další hospodářské stavby, obytné budovy vrchnostenských úředníků, zámecké parky atd.).

Literatura:

Badatel zabývající se zvláště českými, méně už moravskými a slezskými hrad, zámek a tvrzemi má dnes k dispozici poměrně značné množství encyklopedických publikací, zabývajících se těmito objekty na celém území Čech, resp. Moravy a Slezska, jež vycházely již od konce 18. století.

Nejstarší takovouto práci, popisující třináct českých hradů, doprovodil svými mědirytými kresbami Franz Carl Wolf: *August Gottlieb Meissner, Historisch-malerische Darstellungen*

aus Böhmen, Prag 1798. O něco větší počet, totiž dvacet českých hradů, obsahuje další obdobná publikace, ilustrovaná Carlem Würbsem: *W. A. (tj. Wolfgang Adolph) Gerle, Bilder aus Böhmens Vorzeit. Burgvesten und Ritterschlösser in Original-Ansichten dargestellt, Prag 1842*. Panskými sídly nejen v pruském, ale i v rakouském Slezsku se ve stejné době zabýval *K. A. Müller: Vaterländische Bilder in einer Geschichte und Beschreibung der alten Burgfesten und Ritterschlösser Preussens 1. Die Burgfesten und Ritterschlösser Schlesiens (beider Antheile), so wie der Graffschaft Glatz, Glogau 1837*. V období mezi vydáním prací Meissnera a Gerleho vyšlo také obsáhlé dílo, zachycující historii a popis 102 panských sídel celé monarchie, přičemž 24 (například Pražský hrad, Karlštejn, Křivoklát, Rabí, Frýdlant, Pernštejn nebo Buchlov) jich bylo z našeho území: *Franz Sartori, Die Burgvesten und Ritterschlösser der österreichischen Monarchie 1-4, Brünn 1819-1820 (2. vydání Wien 1839-1840)*.

Všechny tyto práce však rozsahem překonalo klasické dílo amatérského historika první poloviny 19. století, věnované českým hradům, zámkům a tvrzím: *Franz Alexander Heber, Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser 1-7, Prag 1843-1849*. V současnosti toto dílo znovu vydává v českém překladu a s poznámkovým aparátem nakladatelství Argo: *Franz Alexander Heber, České hrady, zámky a tvrze 1-4, Praha 2002-2012* (dílo je rozvrženo do pěti svazků, je však uspořádáno podle dnešních krajů, tedy odlišně než původní Heberova práce). Dnešní význam Heberovy práce spočívá hlavně v zachycení (slovním, ale i obrazovém) tehdejšího stavu popisovaných objektů, zatímco historické pasáže již byly antikvovány pracemi novějšími, zvláště ovšem dílem Sedláčkovým. Totéž ostatně ještě ve větší míře platí i pro Heberovu méně rozsáhlou práci vydanou pro Moravu a Slezsko: *Mährens Burgen und ihre Sagen, Praha 1848*, kde jsou důležitá především dobová vyobrazení hradů. Ve druhé polovině 19. století byla vydána závažná publikace týkající se hradů a zámků rakouského Slezska: *Anton Peter, Burgen und Schlösser im Herzogthum Schlesien 1-2, Teschen 1879-1894*.

Základním dílem českého bádání o hradech a zámcích je práce z pera patriarchy české kastelologie: *August Sedláček, Hrady, zámky a tvrze Království českého 1-15, Praha 1882-1927 (druhé nezměněné vydání 1931-1936, reprint 1993-1995)*. Sedláček vycházel z archivních pramenů, jež poměrně pečlivě citoval, a zvláště jeho archivní průzkum pramenů do doby třicetileté války je dosti vyčerpávající; mladšímu období však již nevěnoval zdaleka tolik zájmu. Knihu doprovázejí četné kresby, pocházející většinou od bratří Karla V. a Adolfa Liebscherů a zachycující stav objektů v Sedláčkově době.

Sedláčkovu dílu se rozsahem ani kvalitou rozhodně nevyrovná „nový Sedláček“, totiž rozsáhlým kolektivem autorů napsaná publikace *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1-7, Praha 1981-1989*. Na rozdíl od Sedláčkova díla svazky této řady nejsou vybaveny poznámkovým aparátem, hesla jsou také vesměs značně stručnější, nadto v knize, jejíž koncepce se již v době jejího vydání jevila zastaralou, nacházíme velké množství omylů. Pozitivním přínosem je však to, že dílo na rozdíl od Sedláčka obsahuje i Moravu a Slezsko, a dále to, že se i u českých hradů, zámků a tvrzí v něm setkáme nejen s informacemi o době, jež uplynula od vydání Sedláčkových svazků, ale mnohdy i s podrobnějšími zprávami o období po třicetileté válce, jemuž Sedláček věnoval málo pozornosti.

Řadu encyklopedických soupisových publikací, obsahujících vždy texty o jednotlivých typech objektů, vydává v současnosti pražské nakladatelství Libri. Značná část těchto knih se týká právě hradů, zámků a tvrzí: *Pavel Vlček, Encyklopedie českých zámků, Praha 1994, ⁵2006*; její rozšířená verze *Pavel Vlček, Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, Praha 1999, ²2001*; *Tomáš Durdík, Encyklopedie českých hradů, Praha 1995, ⁶2005*; její rozšířená verze *Tomáš Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 1999, ³2009*; *Tomáš Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů – Dodatky 1-4, Praha 2002-2011*; *Miroslav Plaček, Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku, Praha 1996, ³2001*; *Miroslav Plaček, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí, Praha 2001, ²2007*; *Miroslav Plaček, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí – Dodatky, Praha 2007*; *Zdeněk Fišera, Skalní hrady zemí Koruny české, Praha 2004*; *Jiří Úlovec, Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Praha 2000, ²2001*; *František Musil – Miroslav Plaček – Jiří Úlovec, Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Moravy a Slezska po roce 1945, Praha 2005*; *Jiří Úlovec, Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech 1-2, Praha 2003-2005*.

Mimo tuto řadu encyklopedií vydalo další, třísvazkovou publikaci i pražské nakladatelství Argo: *Ladislav Svoboda – Jiří Úlovec a kol., Encyklopedie českých tvrzí 1-3, Praha 1998-2005*. Péči Archeologického ústavu AV ČR v Brně pak vyšla publikace o slezských hradech: *Pavel Kouřil – Dalibor Prix – Martin Wihoda, Hrady českého Slezska, Brno 2000*.

Navíc uveďme, že v současnosti vycházejí i další encyklopedie hradů a zámků, zabývající se pouze určitým regionem; i takovouto encyklopedii je samozřejmě nutno prostudovat před zahájením archivního bádání.

Edice pramenů:

Informace týkající se hradů, zámků a dalších vrchnostenských objektů nalezneme v pramenných edicích, jež byly uvedeny výše v celkovém přehledu edic pramenů. K nim přidejme ještě edice desk zemských a dvorských, jejichž soupis najdeme zde:

<http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery243;> naskenované edice: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=8> V soupise, na nějž odkazujeme, není uvedena nejnovější edice slezských desk zemských: *Zemské desky krnovské I. (1403-1522)*, ed. *Dalibor Prix, Opava 2008*.

Prameny:

Pro potřeby zpracování stavebních dějin těchto objektů je naprostá většina písemných pramenů uchovávána jednak v Národním archivu a zemských archivech, jednak ve státních oblastních archivech.

Zásadním pramenem nacházejícím se v Národním archivu (pro Čechy), resp. v obou zemských archivech (pro Moravu a Slezsko) jsou desky zemské; v Národním archivu jsou uloženy ve fondu Desky zemské, v Moravském zemském archivu ve fondu Stavovské rukopisy (A 3) a v Zemském archivu v Opavě ve fondu Slezský stavovský archiv. Pouze nejnovější desky zemské od roku 1875 jsou uloženy na katastrálním úřadě pro hlavní město Prahu v Praze-Kobyliších. Zatímco české desky jsou dochovány v jednom celku pro celé území Čech, moravské desky byly vedeny ve dvou řadách, brněnské a olomoucké, ve Slezsku pak byly vedeny zvláštní desky pro Opavsko, Krnovsko, Těšínsko a Nisko, označované jako knihy zadní.

Od počátku desk zemských, jež vznikly v Čechách ve 13., na Moravě a ve Slezsku ve 14. století (v Čechách ovšem takřka všechny desky zemské shořely při požáru Pražského hradu v roce 1541), byly do nich zápisy pořizovány ve více řadách, z nichž pro potřeby stavebně historického průzkumu jsou nejdůležitější kvaterny trhové, do nichž byly zaznamenávány všechny majetkové změny týkající se zemskodeskového (tj. svobodného, zpupného) majetku. Teprve později se od kvaternů trhových oddělovaly zvláštní skupiny, z nichž pro naše potřeby význam mají zvláště kvaterny svatebních smluv, kvaterny kšaftů (testamentů), kvaterny památné a zvláště kvaterny odhadů a kvaterny pro zápisy dílčích cedulí; teprve od josefínských reforem se těchto názvů přestalo užívat a novým deskám se říkalo knihy instrumentů.

Zápisy v deskách zemských mají zásadní význam pro zjištění, jakému majiteli dotyčné panství náleželo, což zvláště v případě malých panství a statků velmi často dosavadní literatura nezná, resp. její znalosti jsou pouze torzovité. Při studiu desk zemských za účelem stanovení souvislé řady majitelů postupuje badatel od konce, tedy od nejnovějších zápisů, které obvykle odkazují na zápisy předcházející. Nezbytnými pomůckami pro takovéto studium desk zemských jsou hlavní knihy desk zemských, zřízené v roce 1794, jež tvořily jakousi centrální evidenci všech zemskodeskových majetků, pro Čechy pak kniha Václava

Letošníka z roku 1944 (*Václav Letošník, Die Böhmisches Landtafel. Inventar, Register, Übersichten, Prag 1944*) a pro Moravu kniha Františka Černého z roku 1856 (*František Černý, Ukazatel jmen k latinským zemským deskám brněnským a olomouckým, 1856*); teprve ocitne-li se badatel v nesnázích, používá starých rejstříků, jež jsou pro české desky zemské uloženy v archivním fondu Úřad desk zemských. Excerpta slezských zemských desk, jež pořídil Josef Zuko, jsou uložena v jeho pozůstalosti v Zemském archivu v Opavě. Je také třeba připomenout, že moravské desky zemské do let 1641/1642 již byly vydány tiskem, zatímco z desk českých a slezských byly zatím vydány pouze nevelké části. Posléze uvedme, že pro orientaci v deskách zemských můžeme použít i literatury, pokud jsou v ní uvedeny řádné citace pramenů; na prvním místě tu je nutno zmínit Hradky, zámky a tvrze království Českého Augusta Sedláčka, ve kterých jsou pečlivě citovány desky zemské (i desky dvorské) zhruba do doby třicetileté války, zatímco z pozdějšího období jde už jen o poměrně řídké citace.

V kvaternech odhadů a kvaternech pro zápisy dílčích cedulí (občas i v jiných kvaternech) pak nalezneme více či méně podrobné popisy vrchnostenských objektů na panství, jež mnohdy bývají nejstaršími, ne-li jedinými popisy těchto objektů, jež máme k dispozici.

Jen pro nevelký počet objektů nalézáme obdobné informace jako v deskách zemských v jiných knihách, totiž v již zmíněných deskách dvorských, do nichž byly zaznamenávány zápisy týkající se statků zůstávajících v manské závislosti na českém králi. Desky dvorské jsou uloženy také v Národním archivu; jen malá jejich část vyšla i v novodobých edicích.

Dalším důležitým druhem pramene pro zpracování stavebních dějin vrchnostenských objektů, jež můžeme najít v Národním archivu a v zemských archivech, jsou popisy těchto budov a jejich inventáře. Ty nalezneme ve spisech zemských soudů, týkajících se pozůstalostních řízení, zvláště pak ve zvláštních spisech vztahujících se pouze na fideikomisy (svěření), tedy na nezcizitelné majetkové soubory, jejichž držitelem byla osoba určená na základě posloupnosti stanovené zakladatelem fideikomisu. V Národním archivu jsou tyto prameny uloženy ve fondech Zemský soud Praha a Fideikomisní spisy, v Moravském zemském archivu ve fondech Tribunál – pozůstalosti (C 2), Moravkoslezské zemské právo (C 9), Odhady moravských statků (C 14) a Rozptýlené fideikomisy (C 15), v Zemském archivu Opava ve fondech Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského, Zemské právo opavsko-krnovské a Zemské právo Jánský Vrch, pro těšínskou část Slezska pak v pobočce katovického státního archivu, nacházející se v polském Těšíně (Oddział w Cieszyńie Archiwum Państwowego w Katowicach), a to ve fondech Těšínská komora (Komora Cieszyńska) a Knížecí zemský soud v Těšíně (Książęcy Sąd Ziemi w Cieszyńie).

V Národním archivu a zemských archivech lze ovšem informace pro zpracování stavebních dějin vrchnostenských objektů nalézt i v některých jiných fondech (tak v Národním archivu jde zvláště o fondy památkových úřadů a o sbírkové fondy jak Staré manipulace, ve které je třeba kromě písemností týkajících se jednotlivých panství a rodů zmínit především konfiskační spisy pod signaturou C 215, tak Nové manipulace), nejde však již o fondy, jež by byly potřebné speciálně pro vrchnostenské objekty, neboť v nich nacházíme potřebné informace i pro jiné druhy staveb.

Ve státních oblastních archivech (včetně obou zemských archivů) jsou uloženy zřejmě nejdůležitější prameny pro dějiny vrchnostenských objektů, a to ve fondech příslušných velkostatků, dále ve fondech ústředních správ a posléze v rodinných archivech. Pro účely stavebně historického průzkumu jsou z písemností těchto fondů (zvláště velkostatkových fondů a fondů ústředních správ) důležité zvláště prameny účetní povahy. Výdaje za stavební práce byly obvykle zapisovány do důchodních účtů; v některých panstvích v některých obdobích (spíše v 19. století než v staletích dřívějších) pak byly vedeny i zvláštní stavební účty, kterým je v tom případě třeba dát před důchodními účty přednost. Nejsou-li pro období, které nás zajímá, důchodní ani stavební účty dochovány, je užitečné využít jako jakési (byť nedokonalé) náhrady účtů skladištních, do kterých byl mimo jiné zaznamenáván materiál při stavbě používaný. Dalším důležitým druhem pramene jsou pak v těchto fondech jednak inventáře, jednak popisy budov, vesměs přinášející informace jak pro vrchnostenská sídla a jiné obytné či administrativní budovy, tak i pro zemědělské a průmyslové hospodářské objekty; popisy budov se vyskytují i v některých urbářích.

Dějiny jednotlivých panských sídel jsme obvykle s to sledovat od zemských desk; z předešlých dob máme většinou k dispozici jen více méně náhodné zmínky v různých edicích. Rozsah zpracovaného elaborátu poté obvykle závisí na bohatství archivního fondu velkostatku; v případě, že vrchnostenské sídlo patřilo k nevelkému statku, jehož archiv se nedochoval, případně se z něj dochovalo jen nevelké torzo, může být přirozeně elaborát nepříliš rozsáhlý.

2) Církevní budovy (kláštery, kostely a biskupské, kapitulní či řádové budovy).

Literatura:

V oblasti církevní topografie má Morava před Čechami značnou výhodu. Rajhradský benediktin Řehoř Volný, autor výše uvedené moravské topografie, vydal totiž kromě ní ještě moravskou církevní topografii (zahrnující i obce z té části Slezska, jež náležela k olomoucké arcidiecézi): *Gregor Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden*

und Handschriften I. 1-5, II. 1-4, Brünn, 1855-1866. Tato topografie je rozdělena nikoli podle krajů, nýbrž podle diecézí, uvnitř diecézí pak podle archipresbyterátů.

Topografická práce soustřeďující se na náboženské dějiny a církevní objekty začala před první světovou válkou vycházet i v Čechách. Jde o publikaci *Antonína Podlahy Posvátná místa království Českého 1-7, Praha 1907-1914*, opatřenou výstižným podtitulem *Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v království Českém a rozdělenou podle jednotlivých vikariátů pražské arcidiecéze*. Po válce již autor bohužel v jejím vydávání nepokračoval, takže práce zůstala torzem. V Podlahových Posvátných místech nevyšel svazek věnovaný Praze; ten však může nahradit starší publikace: *František Eckert, Posvátná místa král. hl. města Prahy 1-2, Praha 1883-1884.*

V novější době se i církevním budovám věnovalo nakladatelství Libri, jež o nich vydalo následující encyklopedie: *Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn, Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997; Dušan Foltýn a kolektiv, Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha 2005; Karel Kuča, České, moravské a slezské zvonice, Praha 1995, 2001; Jan Bukovský, Loretánské kaple v Čechách a na Moravě, Praha 2000; Martin Čechura, Zaniklé kostely Čech, Praha 2012.*

Edice pramenů:

Pro zpracování dějin církevních objektů máme k dispozici edice pramenů obvykle jen pro středověké období. Jde jednak o obecné edice nejstarších listin, uvedené již výše, pro Čechy pak zvláště o edice úředních knih pražské arcidiecéze ze 14.-15. století (pro Moravu a Slezsko, stejně jako pro bývalou litomyšlskou diecézi, tyto knihy bohužel nejsou dochovány), jež byly vydány v těchto edicích:

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I-X, edd. Josef Emler – F. A. Tingl, Praha 1865-1889. Edice konfirmačních knih pražské arcidiecéze obsahuje zápisy z let 1354-1436 o obsazování uprázdněných beneficií. Cenné jsou údaje o prezentaci na jednotlivá beneficia, ze kterých se dovídáme, který patron měl k jednotlivým farním kostelům podací právo.

Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV., I-VII, edd. Klement Borový – Antonín Podlaha – Josef Pelikán, Praha 1873-2002. Edice erekčních knih obsahuje zápisy z let 1358-1408, týkající se pojišťování majetku kostelů a jiných duchovních institucí; knihy bývají proto, pokud jde o duchovní instituce, srovnávány s deskami zemskými. Důležité pro stavebně historický průzkum jsou zvláště zápisy o zřizování a nadání far, klášterů, kaplí a oltářů. Na rozdíl od konfirmačních knih však tato edice nebyla ukončena; registry zbývajících šesti erekčních knih, sahajících až do druhé poloviny 15. století, najdeme

u Bohuslava Balbína (*Bohuslaus Balbinus, Miscellanea historica regni Bohemiae I. 5, Liber parochialis seu sacerdotalis, Praha 1685*), originály jsou pak uloženy v Archivu Pražského hradu v archivním fondu Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze.

Soudní akta konsistoře pražské (Acta judiciaria konsistorii Pragensis) I-VII, ed. Ferdinand Tadra, Praha 1893-1901. Edice obsahuje zápisy z let 1373-1424 o sporných i nesporných jednáních před soudem generálního vikáře pražské arcidiecéze.

Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z dieceze Pražské, ed. Wacław Władiwoj Tomek, Praha 1873. Edice obsahuje rejstříky papežských desátků z let 1352-1405, v nichž jsou zaznamenány všechny farní kostely pražské arcidiecéze. Zápisy z nejstaršího dochovaného rejstříku z roku 1352 jsou u většiny farních kostelů první zprávou o jejich existenci.

Písemnosti z vatikánského archivu týkající se českých zemí obsahuje edice: *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia I-VI, Praha 1903-1998.* Edice, rozdělená na díly podle jednotlivých pontifikátů, zahrnuje období 1342-1431.

Soupis poddaných podle víry z roku 1651, představující první pokus o sepsání obyvatelstva Čech, vydává postupně od roku 1993 po jednotlivých historických krajích Národní archiv (zpočátku Státní ústřední archiv). Kromě soupisu obyvatelstva zde nalezneme také informace o kostelech, farách a školách.

Regesta klášterů zrušených za Josefa II. najdeme v těchto edicích: *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens, ed. Anton Schubert, Innsbruck 1901; Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1. Inventář pergamenů z let 1078-1471, ed. Jindřich Šebánek, Brno 1932.*

Kromě těchto edicí je třeba uvést vydané listináře některých klášterů (klarisky v Českém Krumlově, augustiniáni Lanškroun, augustiniána Roudnice nad Labem, Vyšší Brod, Zbraslav Zlatá Koruna, Žďár nad Sázavou):

Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissinen-Klosters in Krummau, ed. Joh. Matthäus Klimesch, Praha 1904; Pavel Krafl – Petra Mutlová – Dana Stehlíková, Řeholní kanovníci sv. Augustina v Lanškrouně. Dějiny a diplomatář kláštera, Praha 2010; Diplomátář kláštera blahoslavené Panny Marie řeholních kanovníků řádu sv. Augustina v Roudnici, ed. Josef Emler, in: Věstník královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1893; Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Mariae V. zu Hohenfurt in Böhmen, ed. Mathias Pangerl, Wien 1865; Listy kláštera Zbraslavského, ed. Ferdinand Tadra, Praha 1904; Urkundenbuch des ehemaligen Cistercienserstiftes Goldenkron in Böhmen, ed. Mathias Pangerl, Wien 1872; Diplomatische Sammlung

historischer Merkwürdigkeiten aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren 1-2, ed. Otto Steinbach, Prag – Wien – Leipzig 1783.

Rovněž je nutno zmínit ještě novější edici, obsahující prameny týkající se církevních budov města Opavy:

Opavský listinář I-V, ed. František Šigut, Opava 1961-1996. Obsahuje diplomatický materiál z let 1361-1622, týkající se oltářů jednotlivých opavských kostelů.

Pro lokality spadající pod vratislavskou arcidiecézi (Těšínské Slezsko, Jesenicko) je možno čerpat z edice, zahrnující vizitační zprávy z let 1652, 1679 a 1687-1688: *Visitationsberichte der Diözese Breslau II. Archidiakonats Oppeln, ed. Josef Jungnitz, Breslau 1904.* Novější vizitační zprávy pro Těšínsko jsou zpracovány v těchto edicích: *Vizitační protokoly vratislavské diecéze z roku 1697. Frýdecké arcikněžství, edd. Jan Al Saheb – David Pindur, Opava 2006; Vizitační protokoly vratislavské diecéze z roku 1697. Těšánské arcikněžství, edd. Jan Al Saheb – David Pindur, Opava 2008; Sprawozdania wizytacyjne biskupów wrocławskich (z roku 1717). Dekanaty: cieszyński, frysztański, frydecki, wodzisławski i bielski, ed. Idzi Panic, Cieszyn 1994.*

Prameny:

Písemné prameny k těmto objektům tentokrát nalézáme ve větším spektru archivů, než tomu bylo u vrchnostenských objektů.

V Národním archivu, zemských archivech a státních oblastních archivech je v první řadě deponována velká většina historických archivů českých a moravských arcibiskupství a biskupství (v Národním archivu fond pražského arcibiskupství, v zemských archivech fondy olomouckého arcibiskupství a brněnského biskupství a ve státních oblastních archivech fondy královéhradeckého a českobudějovického biskupství a část písemností litoměřického biskupství), zatímco jiná část archivu litoměřického biskupství se nalézá ve správě samotného biskupství. Způsob zpracování těchto arcibiskupských a biskupských fondů se od sebe vzájemně dosti liší, obecně však lze říci, že archiválie v nich obsažené přinášejí podstatné informace nejen pro objekty náležející samotným arcibiskupstvím a biskupstvím, ale také pro objekty v jednotlivých farnostech (kostely, kaple, fary i školy), jelikož stavby, ale někdy i závažnější přestavby těchto objektů schvalovalo příslušné biskupství. V Archivu pražského arcibiskupství, uloženém v Národním archivu, je třeba poukázat zvláště na tzv. recepta, totiž korespondenci, kterou arcibiskupská konzistoř obdržela od různých korespondentů (v tom četné žádosti o povolení stavby), přístupnou pomocí starých repertářů; ve stejném fondu najdeme i zprávy o stavu farností, uspořádané podle jednotlivých vikariátů, a také inventáře

kostelů a far. Mnohem méně často se v archivech arcibiskupství a biskupství setkáváme s informacemi potřebnými pro poznání klášterních objektů.

Zvláště pro období od sklonku 18. století nalezneme četné prameny k dějinám církevních objektů rovněž v Národním archivu a v zemských archivech, a to ve fondech jednotlivých zemských úřadů. V Národním archivu jde zvláště o fondy České gubernium – Publicum a Česká státní účtárna, v Moravském zemském archivu hlavně o fondy Gubernium – církevní oddělení, Moravské místodržitelství – církevní oddělení a Moravské místodržitelství – účtárna, posléze v Zemském archivu v Opavě o fond Královský úřad v Opavě a fondy krajských úřadů v Opavě a Těšíně.

Fondy jednotlivých klášterů jsou uloženy v příslušných státních oblastních (na Moravě a ve Slezsku zemských) archivech; v Národním archivu jsou uloženy fondy pražských archivů, jakož i fond (velice torzovitý) českých klášterů zrušených za Josefa II. Jenom v ojedinělých případech byl klášterní archiv ponechán ve správě příslušného městského či státního okresního archivu; pouze archiv kláštera ve Vyšším Brodě, jenž byl navrácen vyšebrodskému klášteru, se nyní nachází v jeho správě a je uložen v samotném klášteře. Přehled fondů jednotlivých klášterů nalezneme v publikaci: *Josef Svátek, Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Sborník archivních prací 20, 1970, s. 505-624.*

Fondy farních úřadů jsou uloženy v příslušných městských a státních okresních archivech; na jednotlivých farách však poměrně často (na Moravě častěji než v Čechách) zůstaly farní kroniky, eventuálně došlo k rozdělení kronik tak, že živá kronika zůstala na faře, zatímco starší kroniky jsou uloženy ve státním okresním archivu. Zvláštním případem jsou kroniky farnosti litoměřické diecéze, jejichž část (zvláště pro oblasti blízké samotným Litoměřicím) se nachází v držení biskupství. Kromě farních archivů jsou ve státních okresních archivech uloženy i archivy jednotlivých vikariátů; zvláště je nutno připomenout fond Generální vikariát Těšín, uložený v Zemském archivu v Opavě a obsahující archiválie farností těšínského Slezska. Ve farních archivech nalezneme kromě zmíněných farních kronik jednak kostelní účty, jednak kostelní inventáře, jež obvykle (přinejmenším od druhé poloviny 18. století) obsahují popisy kostela a fary, ale také – zvláště pro 19. a první polovinu 20. století – stavební spisy.

Jelikož na základě patronátního zřízení každý farní kostel měl svého patrona (obvykle šlechtického majitele velkostatku, jindy však byl patronem klášter či město, zvláště pokud šlo o město královské), jsou účetní písemnosti týkající se přestaveb a oprav farních i filiálních kostelů a kaplí uloženy i v archivech těchto patronů, tedy jednak v archivech velkostatků, jednak v archivech klášterů a měst, vždy v rámci jejich patronátní agendy, zatímco účetní

spisy týkající se kostelních novostaveb nalezneme spíše mimo patronátní agendu, v důchodních účtech či zvláštních stavebních účtech. Pro dobu po roce 1850 nalezneme navíc spisy týkající se staveb či přestaveb patronátních budov i ve fondech okresních úřadů (v době před rokem 1850 – méně často – i ve fondech krajských úřadů).

Jelikož část Slezska spadala pod správu vratislavské diecéze (později arcidiecéze), je nutno prameny pro tuto oblast studovat v polských archivech. Jde zvláště o Archiwum Państwowe ve Vratislavi, v němž je uložen jednak fond Archiwum Biskupstwa Wrocławskiego, jednak fondy jednotlivých far; fondy dalších far se nacházejí i v pobočkách tohoto archivu v Katovicích a polském Těšíně a často jsou uloženy na samotných farách. Dalším polským archivem obsahujícím archiválie vztahující se k českému Slezsku je Archiwum Archidiecezjalne ve Vratislavi.

Při stavebně historickém průzkumu církevních budov nelze opominout ani sbírkové fondy, jež jsme již zmínili výše, v přehledu jednotlivých archivů; uveďme z nich zvláště Eichlerovu sbírku v Archivu Národního muzea a sbírky vzniklé činností Jana Petra Cerroniho v Moravském zemském archivu.

Dějiny jednotlivých sakrálních staveb zahajujeme obvykle zprávami z výše uvedených edic z lucemburské doby; jen v některých případech, obvykle těch, jež se týkají klášterních budov, se nám zdaří dostat se ještě dále do minulosti. Po údajích z edic pramenů z lucemburské doby však většinou následuje přestávka, trvající více než dvě stě let, ze které písemné prameny (až na ojedinělé zmínky) chybějí. Teprve od doby po třicetileté válce bývá archivní dokumentace mnohem soustavnější a obsáhlejší

Výše uvedené archivní fondy obsahující vesměs archiválie vzniklé z činnosti katolických biskupství, klášterů či far, je však třeba zmínit i fondy, které vznikly z činnosti nekatolických denominací. Mnohé z nich jsou uloženy v Ústředním archivu Českobratrské církve evangelické (ten soustřeďuje i písemnosti někdejší Evangelické církve augšpurského vyznání a někdejší Evangelické církve helvetského vyznání) či v Ústředním archivu a muzeu Československé církve husitské; četné archiválie vzniklé z činnosti jednotlivých sborů jsou kromě toho uloženy ve státních okresních archivech, většinou však přímo ve sborech. Pro studium židovských památek je nezbytnou návštěva Archivu Židovského muzea v Praze, uchovávajícího archiválie jednotlivých židovských obcí Čech, Moravy i Slezska.

3) Městské domy, městská opevnění a další městské budovy.

Literatura:

I tentokrát je třeba zmínit v první řadě encyklopedické publikace vydávané nakladatelstvím Libri. V něm vyšlo osmidílné dílo Karla Kuči, obsahující texty o všech městech a městečkách

České republiky: **Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1-8, Praha 1996-2011***. Kromě tohoto monumentálního díla v témže nakladatelství vyšly ještě tyto encyklopedie, jež se zabývají určitými typy městských staveb: **Zdeněk Fišera, *Encyklopedie městských věží v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2006***; **Zdeněk Fišera, *Encyklopedie městských bran v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2007***; **Zdeněk Fišera (1. díl spolu s Karlem Kibicem), *Historické radnice Čech, Moravy a Slezska 1-2, Praha 2009-2010***. V poslední době věnuje encyklopedická literatura značnou pozornost dalšímu stavebnímu typu, totiž novodobým vilám. Sem spadá iniciativa nakladatelství Foibos, jež v letech 2007-2010 vydalo řadu monografií věnovaných slavným vilám jednotlivých krajů, edice byla zakončena soubornou prací: **Vladimír Šlapeta – Pavel Zatloukal (edd.), *Slavné vily Čech, Moravy a Slezska, Praha 2010***. Přehled literatury k dějinám našich měst nalezneme v práci **Jaromíra Kubíčka *Bibliografie k dějinám měst České republiky, Brno 1997***. Nakonec je třeba zmínit dvě ediční řady, jejichž svazky stále vycházejí, a to ediční řadu ***Dějiny českých, moravských a slezských měst***, kterou vydává Nakladatelství Lidové noviny, a ediční řadu ***Historický atlas měst České republiky***, která jako součást celoevropského projektu historických atlasů měst vychází od roku 1995 v Nakladatelství Historický ústav. Rovněž v poslední době je vydáváno množství knižních publikací obsahujících staré fotografie českých, moravských a slezských měst; o nich pojednáme širě v části věnované ikonografické dokumentaci. Pro studium stavebních předpisů, jimiž se stavebníci a stavitelé měli řídit od sklonku 18. do přelomu 19. a 20. století, je zvláště při zpracovávání dějin městských domů (ale také vesnických stavení) užitečným studium průkopnické práce **Martina Ebela *Dějiny českého stavebního práva, Praha 2007***.

Edice pramenů:

Základní edicí písemných pramenů je pro česká (nikoli moravská a slezská) královská i poddanská města (kromě obecných edic, uvedených již u vrchnostenských objektů) ***Codex iuris municipalis regni Bohemiae***, obsahující prameny do roku 1526; pouze pro Prahu jsou tu vydána i novější privilegia, jež však pro dějiny jednotlivých budov již obvykle nemají význam:

Codex iuris municipalis regni Bohemiae (CIM) I-IV, Praha 1886-1960

K tomuto kodexu pak je nutno připojit, pokud existují, i listináře jednotlivých měst (Bělá pod Bezdězem, České Budějovice, Český Krumlov, Dačice, Most, Nové Město na Moravě, Ostrava, Plzeň, Teplice-Šanov, Ústí nad Labem, Žatec):

Listiny a zápisy Bělské o věcech městských i sedlských z let 1345-1708 z archivu města Bělé pod Bezdězem, ed. Josef Kalousek, Praha 1889; Urkundenbuch der Stadt Budweis in

Böhmen 1, ed. Karl Köpl, Praha 1901; Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen 1-2, ed. Valentin Schmidt – Alois Picha, Praha 1908-1910; Dačický listinář, ed. František Křížek, Dačice 1941; Ludwig Schlesinger, Stadtbuch von Brüx bis zum Jahre 1526, Praha 1876; Novoměstský listinář 1, ed. Josef Fiala – Josef F. Svoboda, Nové Město na Moravě 1937; Sbíрка listin k dějinám města Mor. Ostravy, ed. Alois Adamus, Moravská Ostrava 1931; Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad 1-2, ed. Josef Strnad, Plzeň 1891-1905; Quellen und Urkunden des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500, ed. Aug. Müller, Praha 1929; Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526, ed. Adalbert Horčíčka, Praha 1896; Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526, ed. Ludwig Schlesinger, Prag – Leipzig – Wien 1892.

Vydány byly i některé městské knihy, obvykle nejstarší knihy z jednotlivých měst. Pro Prahu existuje ještě další ojedinělá a velmi užitečná edice, obsahující zápisy a úryvky písemností, většinou z pražského městského archivu, vztahujících se k jednotlivým domům a dalším budovám:

Základy starého místopisu Pražského. Oddíl I-V, ed. Wacław Władiwoj Tomek, Praha 1865-1875. Obsahuje topografii celé historické Prahy (Starého Města, Nového Města, Malé Strany, Hradčan a Vyšehradu) do roku 1437. Celá Tomkova edice je již dnes k dispozici na internetu: <http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=1934>

Základy starého místopisu Pražského (1437-1620). Oddíl I-III, ed. Josef Teige, Praha 1910-1915. Jde o pokračování Tomkovy edice do roku 1620, které však obsahuje již pouze Staré Město.

Takto podrobně zpracovaný místopis (byť nedovedený do současnosti) jiná města nemají, existují však místopisy i pro některá další města, občas vydané, jindy uchované pouze ve formě rukopisných záznamů či lístkových katalogů, uložených v příslušných městských či státních okresních archivech. Existenci tohoto místopisu je vždy potřebné nejprve zjistit dotazem v příslušném archivu, jelikož podstatně usnadňuje sledování dějin toho kterého domu v městských knihách.

Jelikož pro studium městských domů jsou nezbytné prameny katastrálních fondů, je třeba poukázat na edici berní ruly:

Zhruba polovina zachovaných svazků berní ruly vyšla podle jednotlivých krajů (rozumí se historických krajů podle stavu v době vzniku berní ruly) v šestnácti dílech, nazvaných *Berní rula, v letech 1950-1954*, přičemž první dva díly obsahují jednak úvod, jednak praktický souhrnný index obcí; ve vydávání zbývajících částí se pokračuje od roku 2001. Nadto v roce 2003 nakladatelství Libri vydalo generální rejstřík ke všem svazkům berní ruly: *Václav*

Červený – Jarmila Červená, Berní rula: generální rejstřík ke všem svazkům (vydaným i dosud nevydaným) berní ruly z roku 1654, doplněný (tam, kde se nedochovaly) o soupis poddaných z roku 1651, Praha 2003.

Pokud jde o další katastry, existují ještě takzvané edice moravských lánových rejstříků, českého i moravského tereziánského katastru a slezského karolinského katastru. **Moravské lánové rejstříky**, tedy mladší moravskou obdobu berní ruly, vydal, rovněž podle jednotlivých krajů, v letech 1981-1994 František Matějka. Následující katastr, totiž katastr tereziánský, byl jak pro Čechy, tak pro Moravu vydán v šedesátých letech 20. století. **Tereziánský katastr český** vydali ve třech svazcích v letech 1964-1970 **Aleš Chalupa a kolektiv**, zatímco **tereziánský katastr moravský** vyšel v roce 1962 **prací Jiřího Radimského a Miroslava Trantírka**. **Karolinský katastr slezský** vydali v letech 1972-1973 **Jan Brzobohatý a Stanislav Drkal**; tuto edici doplňuje: **Karolinský katastr slezský. Soupis, ed. Irena Korbelářová, Opava 2006**. Je však třeba zdůraznit, že zatímco studium edice berní ruly nahradí studium originálu, edice ostatních katastrů studium originálních písemností tohoto katastru rozhodně nenahrazují, neboť v těchto edicích byly vydány pouhé sumáře katastrů. Podrobnější soupis jednotlivých edic katastrů najdeme na těchto stránkách: <http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery245>

Prameny:

Stavebně historický průzkum těchto objektů čerpá v první řadě z archivních materiálů, jež se nacházejí v archivech jednotlivých měst, uložených ve státních okresních archivech (jenom archivy měst Prahy, Brna, Ostravy, Plzně a Ústí nad Labem nesou název Archiv města, nikoli státní okresní archiv); pouze pro některá poddanská města jsou tyto písemnosti ve fondu příslušného velkostatku ve státním oblastním archivu. Zásadním pramenem tu jsou městské knihy, resp. ty z nich, jež byly vedeny k pojištění práv jednotlivých měšťanů. Obdobně jako tomu bylo u desk zemských, i zde jsou pro nás klíčovými knihy trhové, obsahující zápisy o koupích a prodeích jednotlivých domů; z nich se poté oddělily knihy svatebních smluv, knihy kšaftů (testamentů) a další. Na základě zápisů o koupích a prodeích můžeme vytvořit souvislou řadu majitelů domů a zjistit také ceny, za jaké byl dům prodáván. Ze zvyšujících cen můžeme s jistou opatrností usuzovat na stavební zhodnocení domu v mezidobích mezi jednotlivými prodeji domu; je ovšem stále třeba si uvědomovat, že v jistých obdobích (např. v době napoleonských válek) ceny nemovitostí rostly, aniž by to bylo způsobeno stavebním zhodnocením. Pouze někdy se v zápisech o koupích a prodeích domů setkáváme i s dalšími informacemi, jež nám umožňují poznat rozdělení domu na jednotlivé místnosti – bývá tomu například při zajišťování výměnků, kdy jsou označeny místnosti, jichž bude výměnkář

používat, anebo při dělení domu na dvě poloviny. Rovněž obdobně jako u desk zemských jsou mimořádně významné knihy odhadů, v nichž bývá popisován celý dům i s jeho místnostmi. Pro mladší období nelze posléze opomenout novější pozemkové knihy, vedené od roku 1875 do roku 1950 (částečně až do roku 1964) a uložené na jednotlivých katastrálních úřadech.

Ke zpracování stavebních dějin soukromých staveb měšťanů (městských domů) je nutno použít ještě pramenů katastrálních fondů, jež jsou uloženy v Národním archivu (pro Čechy), v Moravském zemském archivu (pro Moravu) a v Zemském archivu v Opavě (pro Slezsko). Tyto fondy jsou důležité pro zpracování souvislé řady majitelů domů; proto archivní práci pro stavebně historický průzkum měšťanského domu obvykle začínáme nejmladším z katastrů, tedy stabilním katastrem a jeho mapovým zpracováním, jímž je indikační skica. Zde zjistíme jméno majitele domu a z tohoto zjištění pak vycházíme při práci s městskými knihami v příslušném státním okresním archivu; také v případě městských knih tedy při hledání údajů postupujeme od záznamů z doby stabilního katastru směrem dozadu. Pro práci s novějšími katastrálními fondy je ovšem potřebné zjistit starší popisná čísla zpracovávaného objektu, a to jak z prvního, tereziánského číslování, prováděného v letech 1770-1771 (u většiny vesnic platí ovšem toto číslování dodnes), tak i z případných pozdějších přečíslování, jichž mohlo být v jednotlivých městech několik, přičemž první vlna přečíslování měst proběhla v letech 1805-1815 (v Praze roku 1805, v Brně roku 1806).

Tyto katastrální fondy obvykle nepřinášejí podrobné informace o stavu domů. Berní rula z let 1653-1656 uvádí jména všech majitelů městských domů (jak poddanských, tak královských měst) včetně svobodníků a židů a nadto jsou v ní zaznamenána i řemesla, kterými se případně majitelé domů zabývali; žádné další podrobnosti o těchto budovách však v berní rule nejsou, zato jsou v berní rule uvedeny i dodatečně vepsané informace o požárech jednotlivých domů až do poloviny 18. století. Moravskou obdobou berní ruly (obsahující i moravské enklávy ve Slezsku) jsou lánové rejstříky. První lánová vizitace tu proběhla v letech 1656-1658, ale z ní se dochovaly pouze nepatrné zlomky; zachovaly se zato lánové rejstříky z druhé lánové vizitace, která proběhla v letech 1669-1679, obsahující rovněž jména majitelů domů i jejich řemesla. Lánové vizitaci ovšem – na rozdíl od berní ruly – nebyla podrobena královská města (kromě Kyjova, který byl komorním městem, a kromě Uničova, kde jsou uvedeny poddanské vsi patřící městu). Lánové rejstříky navazují na předchozí soupis z první lánové vizitace, na který se v mnoha případech odvolávají, takže z lánových rejstříků je možno mnohdy rekonstruovat i situaci k roku 1657. Ve Slezsku obdoba berní ruly či lánových rejstříků neexistuje.

Chronologicky dalším katastrem je katastr tereziánský, zhotovený pro Čechy i pro Moravu, nikoli však pro Slezsko, z něhož však pro potřeby stavebně historického průzkumu nejsou důležité jeho výsledné elaboráty z let 1748 a 1757, nýbrž berní přiznání čili tzv. přiznávací fassé z let 1713-1715, jichž byly zhotoveny čtyři druhy (duchovenské, dominikální, rustikální a městské) a jež jsou uloženy mezi dokumentací katastru. V městských přiznávacích fassích jsou – obdobně jako tomu bylo v berní rule – zaznamenáni majitelé městských domů, řemeslníci, židé i svobodníci, v duchovenských fassích pak můžeme nalézt bližší stručné informace o kostelích, farách či školách. Mezi fassemi tereziánského katastru jsou uloženy pražské vizitační tabely z let 1723-1726, které přinášejí navíc informace i o stavební podobě jeho domu a počtu jeho místností. K těmto nejstarším katastrům, totiž berní rule, lánovým rejstříkům, tereziánskému i karolinskému katastru, máme k dispozici i moderní edice, jež jsme uvedli výše (edice berní ruly není ještě dokončena). Pro Slezsko byl pořízen karolinský katastr, rovněž s přiznáními z let 1712-1715; na rozdíl od tereziánského katastru (ale obdobně jako u pražských vizitačních tabel) nalezneme v jeho městských přiznáních stručný záznam o stavebním materiálu každého domu a počtu a druhu jeho místností v jednotlivých podlažích.

Základní elaboráty dalšího, josefského katastru z roku 1785, totiž takzvané hlavní knihy obecních přiznání, byly pořízeny již jak pro Čechy, tak pro Moravu i Slezsko, a to v roce 1785. Od předešlých katastrů se liší jednak tím, že obsahují i vrchnostenské budovy, jednak tím, že budovy jsou nyní opatřeny popisnými čísly; pozemky byly v josefském katastru číslovány tzv. topografickými čísly. Zásadním rozdílem oproti předešlým katastrům je ovšem to, že základ vyměřování daní stanoví v josefském katastru již nikoli panství, nýbrž katastrální obec (od roku 1928 zvaná katastrální území). Stejně tomu je i u stabilního katastru z let 1826-1843 (pro Čechy), resp. 1824-1836 (pro Moravu a Slezsko), ve kterém jsou zvláštními čísly opatřeny jednak stavební parcely, jednak parcely pozemkové. Hlavní pozitivní změnou stabilního katastru oproti všem předešlým katastrům je ovšem, jak jsme již uvedli, dochovaná plánová dokumentace.

Pro studium novějších stavebních dějin městských domů, tedy od sklonku 18. století, jsou důležité spisy stavebního řízení, jež u nás bylo zaváděno na základě dvorského dekretu z 9. března 1787, který nařizoval, aby plán každé novostavby byl nejdříve předložen příslušnému magistrátu či vrchnosti (to ostatně požadoval již požární řád z roku 1785), která jej poté měla posoudit. Ve městech to činil představený obce, ve městech se zvláštním postavením příslušný úřad ustanovený obcí, v jednotlivých panstvích pak vrchností určený úředník. Celý tento postup zpřesňovaly stavební řády, jež byly v následujících desetiletích vydávány pro jednotlivé země či největší města a jež od roku 1833 (v Čechách), resp. 1835 (na Moravě)

vyžadovaly ještě i posouzení krajským úřadem, od roku 1850 pak okresním úřadem; teprve po reorganizaci z roku 1868 byla od roku 1869 tato dohlížecí povinnost při stavebním řízení, jež do té doby náležela okresům, svěřena přímo obcím. Pro všechny objekty ve městě jsou tudíž nezbytným pramenem pro novější dobu stavební spisy vzniklé během stavebního řízení, jež by teoreticky měly být dochovány (v praxi tomu však aspoň pro první polovinu 19. století vždy není) pro každou novostavbu či větší přestavbu od konce 18. století. Jejich uložení a zpřístupnění (a to jak spisů, tak plánů) je však v každém městě odlišné. Starší spisy, do poloviny 19. století, jsou takřka vždy uloženy ve fondech jednotlivých měst ve státních okresních archivech, avšak pokud jde o spisy od poloviny 19. století, je situace rozdílná – zatímco v některých městech jsou všechny spisy od druhé poloviny 19. století do současnosti uloženy v registraturách stávajících stavebních úřadů, u jiných měst jsou starší spisy (do roku 1918 či až do roku 1945) uloženy v archivech měst ve státních okresních archivech, zatímco v registraturách na stavebních úřadech nalezneme jen spisy pro období novější.

Odlišných pramenů z archivů měst, uložených ve státních okresních archivech, využíváme při zpracovávání dějin objektů, jejichž majiteli nebyli jednotliví měšťané, nýbrž které patřily městu (radnice, městské opevnění atd.). Zde nenacházíme potřebné informace v trhových knihách, ani v knihách, jež se od nich během času oddělily, ale hlavně v městských kronikách, městských účtech, případně v protokolech o zasedáních městské rady, v pozdějších dobách i v protokolech o zasedáních městského zastupitelstva. Samozřejmě i u těchto veřejných budov jsou od sklonku 18. století důležité spisy stavebního řízení. Pro zkoumání dějin objektů patřících městu jsou užitečné i některé fondy v Národním archivu a v zemských archivech – jde hlavně o prameny z novější doby, počínajíc josefínskými reformami, odkdy se zprávy o stavbách či přestavbách těchto objektů nacházejí i ve spisech zemských úřadů.

Pokud jde o vrchnostenské a církevní budovy ve městech, je tu ovšem třeba postupovat obdobně jako u ostatních vrchnostenských a církevních budov, u nichž jsme hovořili výše.

Obecně lze říci, že dějiny jednotlivých městských domů lze na základě písemných pramenů podrobně sledovat většinou až od třetí čtvrtiny 16. století, kdy se mění způsob úřadování. Výjimky tu ovšem tvoří několik velkých měst (Praha, Cheb, Plzeň, Brno, Jihlava), u kterých můžeme osudy domů sledovat mnohdy již od 14. století.

4) Poddanské stavby (selské statky, chalupy).

Literatura:

Encyklopedická literatura věnovaná vesnicím není přirozeně tak bohatá jako literatura zabývající se hrady a zámky. Jde vlastně o jedinou obsáhlou encyklopedii, vydanou nakladatelstvím Libri: *Jan Pešta, Encyklopedie českých vesnic 1-5, Praha 2003-2011.*

Obsáhlejší je literatura věnovaná stavbám lidové architektury, ale v důsledku množství těchto staveb je přirozené, že o souhrnných encyklopedických pracích tu nemůže být řeč. Přesto však uveďme alespoň tyto publikace: *Václav Mencl, Lidová architektura v Československu, Praha 1980*; *Josef Vařeka – Václav Frolec, Lidová architektura. Encyklopedie, Praha 1983, (2. vydání Praha 2007)*; *Jiří Škabrada, Lidové stavby. Architektura českého venkova, Praha 1999*. Posléze je nutno zmínit *Katalog lidové architektury* autorství *Antonína Kuriala*, jenž ve druhé polovině čtyřicátých let 20. století spolu se svými studenty mapoval moravskou lidovou architekturu; za Kurialova života bylo v letech 1979-1989 vydáno šest svazků pro šest moravských okresů, od roku 2007 vydávání tohoto díla, doplněného a opraveného dalšími spoluautory, pokračuje.

Edice pramenů:

Protože také pro studium vesnických stavení jsou nezbytné prameny katastrálních fondů, je nutno poukázat na edici berní ruly, na kterou již bylo odkazováno výše v pasáži o městských domech. Pro studium historické plánové dokumentace vesnických staveb je užitečné seznámit se jednak se skripty, jež vydalo České vysoké učení technické: *Martin Ebel – Jiří Škabrada, Původní plánová dokumentace lidové architektury, Praha 1996*, jednak s nově vydaným katalogem více než dvou set původních stavebních plánů pro lidové stavby z konce 18. a průběhu 19. století: *Martin Ebel – Jiří Škabrada, Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech, Praha 2013 (v tisku)*.

Prameny:

Při zpracovávání dějin těchto objektů vycházíme z pramenů uložených ve státních oblastních archivech (včetně zemských archivů), a to ve fondech příslušných velkostatků. Zde se nacházejí v první řadě pozemkové čili gruntovní knihy (v některých státních oblastních či zemských archivech je z nich však vytvořen zvláštní fond, zvaný Sběrka pozemkových knih), obdoba trhových knih ve městech; pozemkové knihy, přinášející zápisy o majetkových změnách jednotlivých selských usedlostí a chalup, byly ostatně od sklonku 15. století zaváděny právě po vzoru městských knih. I zde tedy na základě studia těchto knih zjišťujeme posloupnost majitelů, na rozdíl od zápisů o koupích a prodejích měšťanských domů však u těchto poddanských staveb nevyužíváme poznatků získaných zjišťováním vývoje cen, jelikož jednak spolu s budovami byly prodávány i polnosti, jejichž cena cenu budov většinou převyšovala, jednak v dobách do zrušení poddanství se ceny povětšinou neměnily. Pozemkové knihy byly jednak rustikální, totiž pro poddanskou půdu, jednak dominikální, tedy pro půdu panskou přidělovanou pouze do dočasného nájmu (dominikálními usedlostmi bývaly často mlýny a hospody); rustikálních knih bylo ovšem mnohonásobně více než knih

dominikálních. Obdobně jako u městských domů je nutno i u vesnických stavení nahlédnout do novějších pozemkových knih, vedených od roku 1871 a uložených na jednotlivých katastrálních úřadech.

Také stejně jako u městských domů je i u vesnických budov třeba využít stejných pramenů katastrálních fondů, o jakých jsme mluvili výše, neboť katastry uvádějí jména nejen majitelů městských domů, ale i majitelů poddanských usedlostí. I v tomto případě začínáme práci stabilním katastrem a indikační skicou a dále pokračujeme studiem pozemkových knih; také zde je třeba zjistit starší popisná čísla zpracovávaného objektu. Archiválie pro některé venkovské stavby je možno najít i ve státních oblastních archivech ve fondech jednotlivých velkostatků (tu je třeba upozornit na výše zmíněný dvorský dekret z 9. března 1787, který nařizoval, aby plán každé novostavby byl nejdříve předložen příslušné vrchnosti k posouzení), stejně jako ve státních okresních archivech, ať již ve fondech archivů obcí, nebo ve stavebních spisech okresních úřadů. Stejně jako u městských domů by i pro vesnická stavení měly být teoreticky dochovány stavební spisy a plány vzniklé během stavebního řízení pro každou novostavbu či větší přestavbu od konce 18. století; v praxi se tak však stává – aspoň pro první polovinu 19. století – ještě méně často než u městských domů.

Dějiny jednotlivých vesnických objektů je možno obvykle sledovat od konce třicetileté války; v Čechách zde důležitým opěrným bodem je zmíněná berní rula. Nejsou však nijak vzácnými případy, že lze sledování dějin objektu protáhnout ještě o něco hlouběji do minulosti, do první poloviny 17. či druhé poloviny 16. století.

5) Správní a veřejné budovy (úřední budovy, školy, nemocnice, kulturní a sportovní stavby atd.)

Literatura:

K tomuto druhu budov takřka nemáme k dispozici souhrnné encyklopedické publikace; zatím jedinou výjimkou je nedávno vydaná kniha o sportovní architektuře: *Naprej! Česká sportovní architektura 1567-2012, ed. Rostislav Švácha, Praha 2012*. Pokud jsou tyto novodobé stavby díly zvláštní umělecké hodnoty, pojednávají o nich četné publikace věnované jednotlivým uměleckým slohům, ale také jednotlivým architektům či uměleckým skupinám; jen v případě mimořádně významných staveb se lze setkat i s knihami věnovanými jednotlivým stavbám. Nesmírně bohatá literatura, kterou tu přirozeně není možno uvádět, byla ovšem věnována Pražskému hradu, tedy sídlu panovníka, jež je rozsáhlým komplexem palácových, církevních, úředních, obytných i obranných budov.

Edice pramenů:

K tomuto druhu staveb neexistují žádné edice pramenů.

Prameny:

Jelikož ve starším období spadá do této skupiny jen omezený počet staveb, zatímco naprostá většina budov, jež jsou či byly majetkem státu či země, vznikla až v 19. století (většinou až v jeho druhé polovině) či v době ještě pozdější, můžeme je zařadit do skupiny novodobých staveb, jež stavebně historické průzkumy dlouhou dobu opomíjely, ale v poslední době je jim věnována stále větší pozornost.

Archivní průzkum ke zpracování jejich stavebních dějin může být u jednotlivých druhů staveb, ba leckdy i u jednotlivých objektů dosti odlišný. Podstatným prvkem, od něhož se další postup odvíjí, je samozřejmě zjištění jednak stavebníka budovy (tím býval obvykle stát, kraj či okres), jednak instituce, která budovu užívala, přičemž během času mohlo být těchto uživatelských institucí více. Archivní prameny potřebné ke zpracování stavebních dějin těchto budov nalezneme v Národním archivu, resp. zemských archivech (fondy českého a moravskoslezského gubernia, českého a moravského místodržitelství a slezské zemské vlády, zemských stavebních ředitelství a úřadů, dále fondy zemských výborů a jednotlivých ministerstev), ve státních oblastních archivech (fondy krajských úřadů) i ve státních okresních archivech (fondy archivů měst a obcí, okresních úřadů, okresních školních výborů či jednotlivých škol a nemocnic). Důležitým zdrojem poznatků jsou i spisovny stavebních úřadů jednotlivých obcí, tzv. stavební archivy.

Prameny k celému areálu Pražského hradu (ale i k dalším budovám, převážně v okolí Prahy, jež se nacházely pod správou dvorního stavebního úřadu) jsou soustředěny v Archivu Pražského hradu, a to v archivních fondech, které jsme již uvedli výše, v textu věnovaném tomuto archivu. Pouze pro doplnění informací můžeme použít i jiných archivních fondů, nacházejících se v Národním archivu (zvláště jde o fondy Stará manipulace a Nová manipulace).

6) Technické stavby (továrny, inženýrské stavby)Literatura:

Dlouho opomíjeným druhem památek jsou také technické památky. V novější době je jim však věnována stále větší pozornost a nakladatelství Libri o nich vydalo následující encyklopedické publikace, jež vyšly v řadě Technické památky: **Kolektiv, Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1-4, Praha 2001-2004; Dušan Josef, Encyklopedie mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, ²2002; Pavel Jákl, Encyklopedie pivovarů Čech, Moravy a Slezska 1-2, Praha 2004-2010** (dílo je zamýšleno jako šestidílné); **Milan Polák, Pražské pivovárky a pivovary, Praha 2003; Martin Janoška, Větrné mlýny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2003; Josef Klempera, Vodní mlýny v Čechách**

1-9, Praha 2000-2005; Pavel Solnický, Vodní mlýny na Moravě a ve Slezsku 1, Praha 2007 (2. díl má vyjít v roce 2013). Z prací zabývajících se mlýny je třeba uvést ještě následující: *Josef Vařeka, Větrné mlýny na Moravě a ve Slezsku, Uherské Hradiště 1982; Luděk Štěpán – Magda Křivanová, Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách I., Praha 2000; Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách II., Praha 2008*. Pro dějiny železářských památek jsou užitečné následující práce: *Gustav Hofmann, Soupis železných hutí a hamrů v Čechách v období feudalismu, Praha 1964; Miloš Kreps, Soupis železných hutí na Moravě a ve Slezsku v období feudalismu, Praha 1968; Zdeněk Rasl, Z dějin hutnictví 6, 1979 (Rozpravy Národního technického muzea)*. Připojit k nim lze i *Atlas nemovitých technických památek železářství v Čechách*, který roku 1997 zpracoval *Josef Petrik* a který je v rukopisné podobě přístupný v knihovně nebo v oddělení hornictví a hutnictví Národního technického muzea.

Edice pramenů:

Za základní novodobý pramen k dějinám všech vodních děl na území Československa, existujících v roce 1930, je třeba považovat publikaci *Seznam a mapa vodních děl republiky Československé*. Stav koncem roku 1930, kterou postupně v jednotlivých sešitech vydávalo v letech 1932-1934 ministerstvo veřejných prací na zakázku ministerstva financí.

Prameny:

Technické památky zahrnují velice různorodý soubor památek z nejrozličnějších oborů, jako jsou doprava, dřevařství, energetika, hornictví, hutnictví, slévárenství, sklářství, vodohospodářství nebo potravinářský průmysl. Prameny k dějinám nejstarších technických památek, zhruba do poloviny 19. století, se nalézají vesměs v obdobných fondech jako prameny k jiným městským a venkovským stavbám; v případě, že technické stavby náležely velkostatkům, je ovšem třeba při studiu pramenů postupovat stejně jako při stavebně historických průzkumech jiných vrchnostenských budov. Zvláštní pozornost je přitom třeba věnovat tzv. vceňovacím operátům, které jsou v Národním archivu cennou součástí archivního fondu Stablní katastr – duplikát, v Moravském zemském archivu tvoří zvláštní fond Stablní katastr – vceňovací operáty (D 8) a posléze v Zemském archivu v Opavě tvoří druhou část fondu Stablní katastr slezský, nazvanou Vceňovací operáty. Vceňovací operáty podávají podrobný popis každé obce v polovině 19. století, přičemž pro poznání technických staveb je přínosný zvláště první oddíl operátu, nazvaný Einleitung a rozdělený do 14 paragrafů, v něm pak obzvlášť paragraf 3 (Bevölkerung), pojednávající obecně o obyvatelstvu, rozděleném profesně do tří skupin, a to na zemědělskou, živnostenskou a obojí, paragraf 5 (Flüsse, Bäche, Teiche, Seen, Moräste), věnující se vodním tokům včetně

technických staveb stojících na nich, a posléze paragraf 14 (Industrialgewerke), jednající o tzv. průmyslové výrobě dané obce. Archivy jednotlivých výrobních podniků, továren či finančních ústavů vznikajících později, v 19. a 20. století, jsou obvykle uloženy jako zvláštní archivní fondy ve státních oblastních či státních okresních archivech; mnohé z nich však spravují dosud samotné podniky ve svých podnikových archivech.

Speciální skupinu technických staveb, která se těší poměrně velké pozornosti badatelů, tvoří mlýny. Pokud jde o prameny vztahující se k mlýnům, je třeba v první řadě upozornit na soupis panských mlýnů království Českého z roku 1704, ze kterého je zatím známý jen soupis Chrudimského kraje, uložený v Národním archivu ve fondu Nová manipulace (sign. S 2/17), dále na fondy okresních úřadů, uložené ve státních okresních archivech, v nichž nalezneme vodní knihy a jejich sbírky listin, map a plánů, systematicky vedené od roku 1872, na důležitý fond Mlynářské ústředí Praha, jenž je uložen v Národním archivu a jehož součástí jsou dotazníky z roku 1939, a posléze na soupis takřka 4000 mlýnů, který ve formě kartotéky zpracoval S. Filip a který se nachází v archivu Národního zemědělského muzea v Praze.

Mezi technickými stavbami zauímají zvláštní místo nádraží a jiné stavby pro potřeby železniční dopravy. Na dochování a uložení pramenů k těmto stavbám se podepsala likvidace Ústředního dopravního archivu v letech 1961-1962 a četné reorganizace v následujících desetiletích. Potřebné prameny dnes lze nalézt jednak v Archivu Českých drah v Praze-Libni, vzniklém v roce 1993, jednak v Národním archivu a jednotlivých státních oblastních a státních okresních archivech, a to ve fondech úřadů státní a podnikové správy dopravních podniků (ministerstva železnic, dopravy a jejich pomocných úřadů, ředitelství státních a soukromých drah), ale také mezi písemnostmi jednotlivých služeben, tj. stanic, výtopen, odborů pro udržování dráhy apod. (tu připomeňme fond Sbírka staničních kronik, uložený v Národním archivu). K doplňkovým pramenům lze zařadit archivní fondy orgánů státní politické správy (gubernia, místodržitelství, okresní úřady či hejtmanství) i samosprávy (zemské výbory, zemské sněmy, obecní a městské úřady). Významné jednotliviny se nacházejí v Národním technickém muzeu v Praze a v Ústřední technické knihovně dopravy v Praze.

7) Vojenské stavby

Literatura:

Novověkým fortifikacím se věnují tyto encyklopedické publikace, rovněž vydané nakladatelstvím Libri: *Vladimír Kupka a kolektiv, Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2001, ²2002; Vladimír Kupka, Pražská opevnění, Praha 2008.* Z četných publikací věnovaných československému opevnění z třicátých let 20. století

uvedme: **Eduard Stehlík**, *Lexikon tvrzí československého opevnění z let 1935–1938*, **Dvůr Králové nad Labem 1992**; **Eduard Stehlík a kol.**, *Lexikon těžkých objektů československého opevnění z let 1935–1938*, **Dvůr Králové nad Labem 2001, ²2010**.

Edice pramenů:

K tomuto druhu staveb neexistují edice pramenů.

Prameny:

Zatímco dějiny starých městských opevnění, vznikajících až do 16. století, zpracováváme obdobným způsobem jako dějiny jiných městských budov, jež nenáležely jednotlivým měšťanům, nýbrž celé městské obci, prameny týkající se barokních městských fortifikací (Praha, Cheb, Brno, Olomouc), jejichž stavba byla financována státem, či celých nově vybudovaných pevností (Terezín, Josefov) se nacházejí nejen v archivech jednotlivých měst, ale hlavně v Národním archivu (zvláště fondy Stará manipulace, Nová manipulace a České gubernium–Militare) a ve Vojenském historickém archivu. Potřebné archivní prameny však nalezneme i mimo hranice České republiky – jde o vídeňský Österreichisches Staatsarchiv, a to o jeho oddělení nazvané Kriegsarchiv s bohatou sbírkou map a plánů. Prameny ke stavbě československého pohraničního opevnění z let 1935–1938 se nacházejí ve Vojenském historickém archivu.

Mezi vojenské stavby je třeba zařadit také kasárna, jež u nás vznikala od 18. století, většinou však nikoli stavbou nových budov, nýbrž přestavbami starších staveb, z velké části bývalých budov náležejících klášterům či jiným řeholním domům, jež byly zrušeny za Josefa II. či ještě dříve (zrušení jezuitského řádu roku 1773); teprve později byly stavěny i nové kasárenské budovy. Dějiny starších objektů před jejich přestavbou na kasárna je přirozeně třeba studovat stejným způsobem jako dějiny jiných klášterních budov, novější dějiny pak rovněž ve výše uvedených archivních fondech nacházejících se zejména ve Vojenském historickém archivu; v leckterých případech však nová kasárna stavěla samotná města, takže hlavní prameny k těmto novostavbám nalezneme v archivech jednotlivých měst.

IV.3 Seznam literatury

- BERÁNEK 2010: Jan Beránek, Stavebně-historický průzkum jako základní heuristická metoda dějin umění, in: Milena Bartlová – Hynek Látal (eds.), *Tvarujete si sami? Sborník 3. sjezdu historiků umění 25.–26. září 2008*, Praha 2010, s. 101–104.
- BERÁNEK – MACEK 2010: Jan Beránek – Petr Macek, Stavebně-historický průzkum, *Zprávy památkové péče* 70, 2010, č. 2, s. 124–127.
- BIEGEL 2010: Richard Biegel, Dějiny umění a stavebně-historický průzkum, in: Milena Bartlová – Hynek Látal (eds.), *Tvarujete si sami? Sborník 3. sjezdu historiků umění 25.–26. září 2008*, Praha 2010, s. 125–129.
- BIRNBAUM 1915: Vojtěch Birnbaum, Kostel sv. Prokopa v Záboří u Labské Týnice, in: *Umělecké poklady Čech II*, Praha 1915, s. 43–45.
- BIRNBAUM 1921: Vojtěch Birnbaum, Kostel sv. Kosmy a Damiana ve Staré Boleslavi, *Památky archeologické* XXXII, 1921, seš. 3–4, s. 244–250.
- BIRNBAUM 1922: Vojtěch Birnbaum, *Dům zvaný Livie na Palatině*, Praha 1922 (Rozpravy České akademie věd a umění. Třída I, č. 63).
- BIRNBAUM 1923: Vojtěch Birnbaum, Z minulosti Tyršova domu, *Věstník sokolský. List Československé obce sokolské* XXV, 1923, č. 44–45, s. 710–712.
- BIRNBAUMOVÁ – KRÁSA 1938: Alžběta Birnbaumová – František Krása, *Tyršův dům, jeho dějiny a stavba*. Praha 1938.
- BLÁHA 2004: Jiří Bláha, Počátky a rozvoj vědeckého výzkumu historických krovů na evropské půdě, in: *Dějiny staveb* 2003, Plzeň 2004, s. 9–15.
- BLÁHA et al. 2005: Jiří Bláha – Vít Jesenský – Petr Macek – Vladislav Razím – Jan Sommer – Jan Veselý, *Operativní průzkum a dokumentace historických staveb*, NPÚ Praha 2005 (Odborné a metodické publikace 31).
- BLÁHA 2011: Jiří Bláha, Dendrochronologie, in: Vladislav Razím – Petr Macek (eds.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 77–78.
- ČÍLA 1986: Jiří Číla, Význam stavebně-historických průzkumů pro práci architekta, in: *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových města a objektů*, Praha 1986, s. 17–20.
- DRAGOUN – VLČEK 1995: Zdeněk Dragoun – Pavel Vlček, Jan Muk, *Průzkumy památek* I, 1995, č. 1, s. 109–112.
- DVOŘÁK 1948: František Dvořák et al., *Český Krumlov. Jeho život a umělecký růst*, Praha 1948.
- DVOŘÁKOVÁ 1987a: Vlasta Dvořáková, Václav Mencl, in: *Kapitoly z českého dějepisu umění* II, Praha 1987, s. 317–325.
- DVOŘÁKOVÁ 1987b: Vlasta Dvořáková, Zdeněk Wirth, in: *Kapitoly z českého dějepisu umění* II, Praha 1987, s. 126–137.
- EBEL 1998: Martin Ebel, Archivní průzkum, in: Milan Pavlík (ed.), *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*, Praha 1998, s. 84–87.
- EBEL 2002: Martin Ebel, Archivace stavebně historických průzkumů, *Průzkumy památek* IX, 2002, č. 1, s. 1–2.
- EBEL 2006: Martin Ebel, Dokumentace staveb v minulosti, in: *Sborník 4/2006. Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech. Poznávání a dokumentace staveb*, Praha 2006, s. 63–70.
- EBEL – MUKOVÁ 2003: Martin Ebel – Jiřina Muková, PhDr. Luboš Lancinger, CSc., sedmdesátníkem, *Zprávy památkové péče* 63, 2003, č. 2, s. 131.
- FANTOVÁ 1979: Eva Fantová, Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči, *Umění* XXVII, 1979, č. 1, s. 67–76.
- FANTOVÁ 1996: Eva Fantová, Kamil Hilbert, průkopník památkové péče první čtvrtiny 20. století, *Zprávy památkové péče* LVI, 1996, č. 1–2, s. 61–68.

- GABRIEL 1996: František Gabriel, K metodám a problémům stavební historie, in: *Sborník Společnosti přátel starožitností* 4. PhDr. et JUDr. Dobroslavu Líbalovi k významnému životnímu jubileu, Praha 1996, s. 25–32.
- GRUEBER 1858: Bernhard Grueber, Die Burgstelle und die Kirchen zu Tetín II. Technische Beschreibung und Aufnahme, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* III, 1858, č. 4, s. 106–110.
- GRUEBER 1861: Bernhard Grueber, Die Baudenkmale der Stadt Kuttenberg in Böhmen, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* VI, 1861, č. 9, s. 223–232.
- GRUEBER 1868: Bernhard Grueber, Vortrag über die natürlichen Baumaterialien Böhmens in ihrer praktischen und geschichtlichen Bedeutung, *Mittheilungen des Architekten- und Ingenieur-Vereins für Böhmen* III, 1868, seš. 1, s. 1–5, seš. 2, s. 32–34.
- GRUEBER 1869: Bernhard Grueber, Die natürlichen Baumaterialien Böhmens in ihrer praktischen und geschichtlichen Bedeutung. Zweiter Abschnitt. Die Bauhölzer, *Mittheilungen des Architekten- und Ingenieur-Vereins für Böhmen* IV, 1869, seš. 3, s. 35–45, tab. VIII–XI.
- GRŮZA 2005: Antonín Grůza, Otázky kolem stavebně historických průzkumů, in: *Sborník Památkového ústavu v Ostravě 2005*, Ostrava 2005, s. 41–51.
- GULDAN 1999: Patrik Guldan, Život a dielo Václava Mencla na Slovensku, in: *Kolokvium Život a dielo Václava Mencla na Slovensku*, Bratislava 1999, s. 9–32.
- HAUSEROVÁ 2001: Milena Hauserová, Zakladatelé. Ohlédnutí k počátkům stavebněhistorického zkoumání v českých zemích, in: *Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2001*, Plzeň 2001, s. 5–8.
- HAUSEROVÁ 2006: Milena Hauserová, Poznávání historického stavebního díla v proměnách času. Postřehy o proměnlivosti scény poznávacího procesu a jejích důsledcích, in: *Sborník 4/2006. Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech. Poznávání a dokumentace staveb*, Praha 2006, s. 11–16.
- HAUSEROVÁ – BLÁHA – RAZÍM – MACEK 2011: Milena Hauserová – Jiří Bláha – Vladislav Razím – Petr Macek, Dějiny a současnost stavebněhistorického průzkumu, in: Vladislav Razím – Petr Macek (eds.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 23–31.
- HILBERT 1916: Kamil Hilbert, Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělnice, *Památky archaeologické* XXVIII, 1916, seš. 4, s. 190–207, tab. XIX–XXVI.
- HILBERT 1934: Kamil Hilbert, O nálezech rotundy Václavovy, in: *Svatováclavský sborník* I, Praha 1934, s. 220–229.
- HLOBIL 1985: Ivo Hlobil, *Teorie městských památkových rezervací (1900–1976)*, Praha 1985 (Uměnovědné studie VI.).
- HLOBIL 1987: Ivo Hlobil, Vojtěch Birnbaum – život a dílo v dobových souvislostech, in: Vojtěch Birnbaum, *Vývojové zákonitosti v umění*, eds. Ivo Hlobil – Zina Trochová, Praha 1987, s. 379–411.
- HLOBIL 1995: IH [Ivo Hlobil]. Wagner, Václav, in: Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. N–Ž. Praha 1995, s. 931.
- HLOBIL 1996a: Ivo Hlobil, Průzkumy památek a stavebně historické průzkumy, *Průzkumy památek* III, 1996, č. 1, s. 1–2.
- HLOBIL 1996b: Ivo Hlobil, Sto let prvního pokusu o proklamaci zákonné ochrany historické Prahy, *Umění a řemesla* 38, 1996, č. 2, s. 4–5.
- HLOBIL 2005a: Ivo Hlobil, Městské památkové rezervace v padesátých letech, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění V. 1939–1958*, Praha 2005, s. 329–339.
- HLOBIL 2005b: Ivo Hlobil, Václav Wagner – strážce estetického působení památky, in: Václav Wagner, *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*, Praha 2005, s. 6–12.
- HLOBIL 2008: Ivo Hlobil, Městské památkové rezervace v padesátých letech (2005), in: Ivo Hlobil, *Na základech konzervativní teorie české památkové péče. Výbor z textů*, ed. Marek Perůtka, Praha 2008, s. 20–28.
- HORYNA 1995a: Mojmir Horyna, Neznámé barokní plány rajhradského kláštera a pozdní dílo Jana Blažeje Santiniho, in: Jiří Jiroutek – Miloš Kruml – Milan Kubelík (eds.), *Historická architektura. Věda. Výzkum. Praxe. Sborník k počtí Milana Pavlíka*, Praha 1995, s. 11–26.

- HORYNA 1995b: Mojmír Horyna, Památka a poznání. Úvaha o významu průzkumů v péči o památky, *Průzkumy památek* II, 1995, č. 2, s. 1–2.
- HORYNA 1997: Mojmír Horyna, Obnova, konzervace a rekonstrukce památek. K problému různých přístupů obnovy stavebních památek a jejich oprávnění, in: *K současným problémům péče o památky. Sborník příspěvků z cyklu přednášek Dobroslava Líbala a jeho hostů*, Praha 1997, s. 33–42.
- HORYNA 2001: Mojmír Horyna, Architektura přísného a pozdního historismu. Čechy 1860–1890, in: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění* III/2. 1780/1890, Praha 2001, s. 133–202.
- HORYNA 2004: Mojmír Horyna, Doc. PhDr. et JUDr. Dobroslav Líbal. Vzpomínka na mimořádného člověka a vědce, *Zprávy památkové péče* 64, 2004, č. 6, s. 505–506.
- HORYNA 2008: Mojmír Horyna, Pár slov o smyslu stavebněhistorického průzkumu, *Česká komora architektů*, http://www.cka.cc/ostatni/zajimave-informace/stavebne_historicky_pruzkum, vyhledáno 5. 6. 2014.
- HOŠEK – MUK 1989: Jiří Hošek – Jan Muk, *Omítky historických staveb*, Praha 1989.
- HRUŠKA 1944: Emanuel Hruška, *Regionální průzkum*, Praha 1944.
- CHUDÁREK 1988: Zdeněk Chudárek, Průzkumná činnost v rámci procesu stavební obnovy kulturních památek, in: *Komplexní průzkum objektů, určených k regeneraci, sborník přednášek*, Plzeň 1988, II/H.
- CHUDÁREK 1996: Zdeněk Chudárek, Speciální památkové průzkumy současnosti. Část 2, *Zprávy památkové péče* LVI, 1996, č. 7–8, s. 209–211.
- CHUDÁREK 2001: Zdeněk Chudárek, Josef Mocker a restaurace hradu Karlštejna, *Zprávy památkové péče* 61, 2001, č. 2, s. 28–34.
- JANÁK 1937: Pavel Janák, Památka stavitelství v Praze z poč. XVII. stol., *Zprávy památkové péče* I, 1937, č. 1, s. 3–4.
- KAŠIČKA 1995: František Kašička, Tři desetiletí spolupráce, in: Jiří Jiroutek – Miloš Kruml – Milan Kubelík (eds.), *Historická architektura. Věda. Výzkum. Praxe. Sborník k počtě Milana Pavlíka*, Praha 1995, s. 35–39.
- KAŠIČKA 1998: František Kašička, Průzkumy architektonické a urbanistické, in: Milan Pavlík (ed.), *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*, Praha 1998, s. 74–83.
- KAŠIČKA 2002: František Kašička, *Stavebně historický průzkum*, Praha 2002.
- KAŠIČKA 2006: František Kašička, Počátky organizovaného SHP v bývalém SÚRPMO (Ohlédnutí za průzkumovou teorií a praxí po polovině 20. století), in: *Sborník 4/2006. Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech. Poznávání a dokumentace staveb*, Praha 2006, s. 29–34.
- KAŠIČKA – MACEK 2004: František Kašička – Petr Macek, Poznámky k publikované recenzi – František Kašička: *Stavebně historický průzkum* : Praha, ČVUT, 2002, *Průzkumy památek* XI, 2004, č. 1, s. 203–204.
- KAŠIČKA – MUK 1971: František Kašička – Jan Muk, Šedesáté narozeniny Dobroslava Líbala, *Památková péče* 31, 1971, č. 4, s. 247–248.
- KAŠIČKA – PAVLÍK 1964: František Kašička – Milan Pavlík, Nové cesty k přípravě rekonstrukce a asanace historického jádra Prahy, *Architektura ČSSR* XXIII, 1964, č. 6, s. 429–436.
- KIBIC – VOŠAHLÍK 2011: Karel Kibic – Aleš Vošahlík, *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945–2010*, Praha 2011.
- KOSTÍLKOVÁ 1999: Marie Kostílková, Založení Jednoty pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském a počátky její činnosti, in: Marie Kostílková – Taťána Petrasová, *Jednota pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském* I. 1842–1871, Praha 1999 (Fontes historiae artium VIII), s. 5–16.
- KOSTKA – MENCL – WAGNER 1960: Jiří Kostka – Václav Mencl – Jaroslav Wagner, Patnáct let péče o naše historická města, *Zprávy památkové péče* 20, 1960, č. 1, s. 58–66.
- KOTRBA 1960: Viktor Kotrba, Příspěvek k terminologii gotického stavebnictví – pokštál, franpogn a prampouch, *Umění* VIII, 1960, č. 6, s. 578–586.
- KOTRBA 1961: Viktor Kotrba, Klenební žebro a jeho funkce na počátku české gotiky, *Umění* IX, 1961, č. 3, s. 236–245.

KOTRBA 1963: Viktor Kotrba, Max Dvořák a zápas o novou ideu památkové péče v Čechách. Listy Mexe Dvořáka Kamilu Hilbertovi, *Umění* XI, 1963, č. 4, s. 268–283.

KOTRBOVÁ 1974: Marie Kotrbová, Soupis prací Viktora Kotrby, *Umění* XXII, 1974, č. 3, s. 203–206.

KROUPA 2001: Petr Kroupa, Základní principy památkové péče? (Detektivní pátrání), *Zprávy památkové péče* 61, 2001, č. 10, s. 301–313.

KROUPA 2006: Petr Kroupa, Georg Dehio a koncepce památkové péče na začátku 20. století, *Zprávy památkové péče* 66, 2006, č. 3, s. 252–256

KUDĚLKA 2001: Zdeněk Kudělka, Václav Richter – osobnost a dílo, in: Václav Richter, *Umění a svět. Studie z teorie dějin umění*, ed. Zdeněk Kudělka – Bohumil Samek, Praha 2001, s. 385–393.

KÜHN 1943: Karl F. Kühn, *Die Thomaskirche zu Brünn. Das Werk der Parler-Hütte*, Brünn – München – Wien 1943.

Kutnohorsko 2001: *Kutnohorsko. Vlastivědný sborník* 4/01. 40 let MPR Kutná Hora, Kutná Hora 2001.

KUX– KRESS 1904: Hans Kux – Max Kress, *Das Rathaus zu Olmütz. Ein Gedenkblatt zu seiner Wiederherstellung*, Olmütz 1904.

LANCINGER 1996: Luboš Lancinger, Soumrak archivního průzkumu? *Zprávy památkové péče* 56, 1996, č. 7–8, s. 211–212.

LANCINGER 2001: Luboš Lancinger, Archivní průzkum, *Průzkumy památek* VIII, 2001, č. 2, s. 5–6.

LEGIS-GLÜCKSELIG 1855: [August Anton] Legis-Glückselig, *Der Prager Dom zu St. Veit. Geschichtlich und kunsthistorisch dargestellt*, Prag – Leitmeritz 1855.

LÍBAL 1955: Dobroslav Líbal, Historicko-archeologický průzkum památkových objektů, in: *Pracovní konference „Ozdravení historického jádra Hlav. města Prahy“* (rozmnožený strojopis), Praha 1955, s. 42–47.

LÍBAL 1956: Dobroslav Líbal, Historický a asanační průzkum a jeho vyhodnocení, jako podklad urbanistických a projektových prací, in: *Zpráva o konferenci Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů konané v Praze ve dnech 4.–5. června 1956* (interní rotaprint), Praha 1956, s. 136–141.

LÍBAL 1959: Dobroslav Líbal, Die Methode der historisch-urbanistischen und architektonischen Forschung bei der Rekonstruktion historischer Städte, in: Gerhard Strauss, *Städtebau. Geschichte und Gegenwart. Materialien der Konferenz Erfurt 1956. Arbeitsgruppe „Geschichte des Städtebaues und Aufbau in historischen Städten“*. Textband, Berlin 1959 (Schriften des Instituts für Theorie und Geschichte der Baukunst), s. 115–123, 342.

LÍBAL 1961: Dobroslav Líbal, Výzkum stavebního vývoje českých měst, in: *Architektura v českém národním dědictví*, Praha 1961, s. 848–849.

LÍBAL 1965: Dobroslav Líbal, Pasportizace historických objektů v Praze, in: *Pražský sborník historický* 2, Praha 1965, s. 83–93.

LÍBAL 1967a: Dobroslav Líbal, La méthodologie d'analyse des valeurs historiques des villes et villages, in: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 3, Bratislava 1967, s. 65–91.

LÍBAL 1967b: Dobroslav Líbal, Méthodes d'analyse des valeurs artistiques des architectures historiques des villes et des villages, *Monumentum* 1, 1967, s. 62–72.

LÍBAL 1968: Dobroslav Líbal, L'inventaire en vue de la réanimation des centres historiques, in: *Premier Colloque sur l'étude de la conservation, de la restauration et de la réanimation des ensembles historiques. Cáceres – Espagne, 15–19 III 1967*, Paris – Louvain 1968, s. 17–24.

LÍBAL 1971: Dobroslav Líbal, Historické konstrukce a výzkum architektury, in: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 6, Bratislava 1971, s. 140–192.

LÍBAL 1976: Dobroslav Líbal, Rozšiřování poznatků o kulturně historických hodnotách centrální části hlavního města Prahy, in: *Regenerace centrálních částí velkých měst*, Praha 1976, s. 271–273.

LÍBAL 1984: Dobroslav Líbal, Regenerace historického, urbanistického a architektonického fondu v Československu. Třicet let Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů, *Architektura ČSR*. XLIII, 1984, č. 5, s. 199–210.

LÍBAL 1994: Dobroslav Líbal, Průzkumy památek – jejich význam v kulturním životě národa, *Průzkumy památek* I, 1994, č. 2, s. 1–3.

- LÍBAL 1995: Dobroslav Líbal, O soupisu památek v pražské historické rezervaci, *Umění* XLIII, 1995, č. 3, s. 258–264.
- LÍBAL 1997a: Dobroslav Líbal, Stavebně historické průzkumy, in: *K současným problémům péče o památky. Sborník příspěvků z cyklu přednášek Dobroslava Líbala a jeho hostů*, Praha 1997, s. 17–19.
- LÍBAL 1997b: Dobroslav Líbal, Stav poznání urbanistického vývoje a památkového bohatství našich středověkých měst, in: *K současným problémům péče o památky. Sborník příspěvků z cyklu přednášek Dobroslava Líbala a jeho hostů*, Praha 1997, s. 20–23.
- LÍBAL 1999: Dobroslav Líbal, Architektonický rozbor, in: Dobroslav Líbal – Pavel Zahradník, *Katedrála svatého Víta na Pražském hradě*, Praha 1999, s. 47–198.
- LÍBAL – BAŠTA 1979: Dobroslav Líbal – Václav Bašta, Podíl Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů na obnově československé architektonické kultury, *Památky a příroda* 4 (39), 1979, č. 7, s. 385–450.
- LÍBAL – LÍBALOVÁ 1977: Dobroslav Líbal – Jarmila Líbalová, Profil vývoje památkové péče v Praze v uplynulých třiceti letech, in: *Staletá Praha* 8, Praha 1977, s. 27–41.
- LÍBAL – MUK 1984: Dobroslav Líbal – Jan Muk, Středověké stavební konstrukce a technologie, *Archaeologia historica* 9, 1984, s. 239–246.
- LÍBAL – MUK 1985: Dobroslav Líbal – Jan Muk, Stavebně historické průzkumy, *Územní plánování a urbanismus* XII, 1985, č. 3, s. 139–143.
- LÍBAL – STACH 1962: Dobroslav Líbal – Eduard Stach, Průzkum historických pražských čtvrtí, *Památková péče* 22, 1962, s. 97–101.
- LÍBAL – VOŠAHLÍK 1985: Dobroslav Líbal – Aleš Vošahlík, Metodika průzkumů, hodnocení a dokumentace historických urbanistických souborů z hlediska památkové péče pro potřebu územního plánování, in: Aleš Vošahlík (ed.), *Metodika průzkumů historických měst socialistických států z hlediska památkové péče*, Praha 1985, s. 95–129.
- LORENC – JEČNÝ – LÍBAL 1955: Vilém Lorenc – Rudolf Ječný – Dobroslav Líbal, Několik slov k metodě regenerace našich měst, *Architektura ČSR* XIV, 1955, č. 1–2, s. 292–304.
- MACEK 1994: Petr Macek, K soupisu stavebně historických průzkumů, *Průzkumy památek* I, 1994, č. 2, s. 120.
- MACEK 1996: Petr Macek, Ke vztahu stavebně historického průzkumu a dějin umění, in: *Sborník Společnosti přátel starožitností* 4. PhDr. et JUDr. Dobroslavu Líbalovi k významnému životnímu jubileu, Praha 1996, s. 19–24.
- MACEK 1997a: Petr Macek, Památková péče a stavebně historický průzkum, in: *K současným problémům péče o památky. Sborník příspěvků z cyklu přednášek Dobroslava Líbala a jeho hostů*, Praha 1997, s. 56–59.
- MACEK 1997b: Petr Macek, *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum* (příloha časopisu *Zprávy památkové péče* 57), Praha 1997 (Odborné a metodické publikace 14).
- MACEK 1997c: Petr Macek, Stavebně historický průzkum na sklonku 90. let 20. století, *Průzkumy památek* IV, 1997, č. 2, s. 1–2.
- MACEK 1998: Petr Macek, Standardní nedestruktivní stavebně historický průzkum – úvodní část. K postupu práce a určování zásad při zpracování metodiky standardního stavebně-historického průzkumu, *Památkové listy* 16 (příloha časopisu *Zprávy památkové péče* 58, 1998, č. 2), 1998, s. 4–5.
- MACEK 2000: Petr Macek, K diskusi o metodice stavebně historického průzkumu, *Průzkumy památek* VII, 2000, č. 2, s. 235–237.
- MACEK 2001: Petr Macek, *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum* (příloha časopisu *Zprávy památkové péče* 61), Praha 2001 (Odborné a metodické publikace 23).
- MACEK 2002: Petr Macek (rec.), František Kašička: Stavebně historický průzkum, *Průzkumy památek* IX, 2002, č. 2, s. 163–164.
- MACEK 2004: Petr Macek, Stavebně historický průzkum v kontextu dějin staveb, in: *Dějiny staveb* 2003, Plzeň 2004, s. 5–8.

- MACEK 2006: Petr Macek, Poznávání historických staveb, in: *Sborník 4/2006. Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech. Poznávání a dokumentace staveb*, Praha 2006, s. 5–10.
- MACEK 2010: Petr Macek, Úvod, in: Milena Bartlová – Hynek Látal (eds.), *Tvarujete si sami? Sborník 3. sjezdu historiků umění 25.–26. září 2008*, Praha 2010, s. 101–104.
- MACEK 2011: Petr Macek, Mojmír Horyna a jeho význam pro stavebněhistorický průzkum, *Průzkumy památek* XVIII, 2011, č. 1, s. 1–4.
- MACEK 2012: Petr Macek, Příprava komplexní metodiky stavebněhistorického průzkumu, *Průzkumy památek* XIX, 2012, č. 2, s. 239–242.
- MACEK, b. d.: Petr Macek, *K historii SHP*. Filozofická fakulta Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, http://www.ff.ujep.cz/files/cd/studijni_materialy/iudica/8_macek_shp.doc, vyhledáno 5. 6. 2014.
- MENCL 1926: Václav Mencl, Die Holzkirche vom Konstruktiven Gesichtspunkt, in: E. R. Zalusky, *Gotische und barocke Holzkirchen in den Karpathenländern*, Wien 1926, s. 111–116.
- MENCL 1929: Václav Mencl, Konstrukce dřevěných kostelů, *Národopisný Věstník Československý* XXII, 1929, s. 143–159.
- MENCL 1934: Václav Mencl, Vznik a vývoj gotické kroužené klenby, in: *Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934*, Praha 1934, s. 93–110.
- MENCL 1937: Václav Mencl, *Středověká architektúra na Slovensku. Kniha prvá. Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej*, Praha – Prešov 1937.
- MENCL 1938a: Václav Mencl, Konstruktivní povaha gotické síťové klenby, *Zprávy památkové péče* II, 1938, seš. 4, s. 53–56.
- MENCL 1938b: Václav Mencl, *Středověká města na Slovensku*, Praha 1938.
- MENCL 1939: Václav Mencl, Kostel sv. Jiří na hradě Pražském, *Památky arhaeologické. Skupina historická* IX–XVII (díl XXXXII), 1939–1946, s. 1–13.
- MENCL 1940: Václav Mencl, Umělecký význam středověkého stavebního materiálu, in: Josef B. Stránský (ed.), *Z vývoje české technické tvorby. Sborník vydáný k 75. výročí založení Spolku českých inženýrů v Praze*, Praha 1940, s. 257–262.
- MENCL 1950: Václav Mencl, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, *Zprávy památkové péče* X, 1950, seš. 1, s. 1–24.
- MENCL 1951–1952: Václav Mencl, Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře, *Zprávy památkové péče* XI–XII, 1951–1952, seš. 2, s. 9–10, 268–281.
- MENCL 1960a: Václav Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, *Zprávy památkové péče* XX, 1960, seš. 1, s. 8–26, seš. 3–4, s. 112–153.
- MENCL 1960b: Václav Mencl, Vývoj okna v architektuře českého středověku, *Zprávy památkové péče* XX, 1960, seš. 5–6, s. 181–233.
- MENCL 1965: Václav Mencl, Umělecko-historický výzkum a dokumentace památek v severočeské uhelné oblasti, in: *Informační bulletin*, Praha 1965, s. 16–17.
- MENCL 1968: Václav Mencl, *Výtvarný vývoj středověkých omítek*, Praha 1968.
- MENCL 1974: Václav Mencl, *České středověké klenby*, Praha 1974.
- MENCL – MENCLOVÁ 1936: Václav Mencl – Dobroslava Menclová, *Bratislava. Stavební obraz města a hradu*, Praha 1936.
- MENCLOVÁ 1953: Dobroslava Menclová, *Švihov, státní hrad a městečko*, Praha 1953.
- MESICKÁ 1996: Helena Mesická, K začátkům působení střediska stavebně-historických průzkumů, *Zprávy památkové péče* LVI, 1996, č. 7–8, s. 204–205.
- Michnův palác 1923: Michnův palác na Újezdě, *Za starou Prahu. Věstník pro ochranu památek* IX, 1923, č. 3–4, 25. 7., s. 21–32.
- MOCKER 1881: Josef Mocker, Die Sct. Jacobus-Kirche in Slavětín, *Mittheilungen des Architekten- und Ingenieur-Vereins für Böhmen* XVI, 1881, s. 1–2, tab. I–II.

- MOCKER 1888: Josef Mocker, Starý portál kaple sv.-Václavské, *Památky archaeologické a místopisné XIV*, 1888, seš. 7–8, s. 377–378.
- MOCKER 1889: Josef Mocker, *Prašná věž v Praze*, Praha 1889.
- MORÁVEK – WIRTH 1946: Jan Morávek – Zdeněk Wirth, *Valdštejnův Jičín. Příspěvek k dějinám barokního stavitelství v Čechách*, Praha 1946.
- MUK 1973: Jan Muk, Cihla a terakota v pozdně gotické a renesanční architektuře Čech, in: *Rozpravy Národního technického muzea v Praze*, Praha 1973 (Příspěvky k dějinám skla a keramiky II), s. 129–133.
- MUK 1977: Jan Muk, Konstrukce a tvar středověkých kleneb, *Umění XXV*, 1977, č. 1, s. 1–23.
- MUK 1980: Jan Muk, Historické krovy jako památky vývoje techniky, in: *Technické památky Národního technického muzea*, Praha 1980, s. 151–158.
- MUK 1984: Jan Muk, O pozdně gotických klenbách české architektury, in: Jaromír Homolka – Josef Krása – Václav Mencl et al., *Pozdně gotické umění v Čechách*, 2. vydání, Praha 1984, s. 165–166.
- MUK 1988: Jan Muk, Stavebně historické průzkumy a jejich významy, in: *Komplexní průzkum objektů, určených k regeneraci, sborník přednášek*, Plzeň 1988, II/G.
- MUK 1989: Jan Muk, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů – 35 let služby kulturnímu dědictví, *Pozemní stavby* 37, 1989, č. 4, s. 147–152.
- MUK 1991: Jan Muk, Výzkumy stavebních památek a jejich význam, *Dějiny a současnost* 13, 1991, č. 1, s. 58–59.
- MUK 1994: Jan Muk, Cíle, kterých bychom chtěli dosáhnout, *Průzkumy památek I*, 1994, č. 1, s. 2–4.
- NĚMEC 1986: Josef Němec, Stavebně historické průzkumy k urbanistickým pracem SÚRPMO na Moravě, in: *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových města a objektů*, Praha 1986, s. 95–97.
- NĚMEC 2001: Josef Němec, Místo a úloha SÚRPMO ve druhé polovině 20. století – Pohled na Státní ústav pro rekonstrukce památkových města a objektů a jeho odkaz s odstupem let, in: Martin Kubelík – Milan Pavlík – Josef Štulc (eds.), *Historická inspirace. Sborník k počtě Dobroslava Líbala*, Praha 2001, s. 311–320.
- NĚMEC 2004a: Josef Němec, Místo a úloha SÚRPMO ve druhé polovině 20. století, *Zprávy památkové péče* 64, 2004, č. 6, s. 496–499.
- NĚMEC 2004b: Josef Němec, Výběr identifikační dokumentace SÚRPMO, *Zprávy památkové péče* 64, 2004, č. 6, s. 561–562.
- NOVÝ 1986: Otakar Nový, Dr. Dobroslav Líbal – tři čtvrtě století, in: *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových města a objektů*, Praha 1986, s. 98–107.
- OUTRATA – KREDBOVÁ 2001: Jan J. Outrata, Věra Kredbová, Stavebně historické průzkumy z archivu Státního památkového ústavu v hlavním městě Praze – Staré Město Pražské, *Průzkumy památek VIII*, 2001, č. 1, s. 163–176.
- PÁCAL 2007: Martin Pácal, *Zapomenutý fantom. Život a dílo architekta a malíře Františka Xavera Margolda*, Chotěšov 2007.
- PAVEL 1962: Pav-. [Jakub Pavel], Za dr. Václavem Wagnerem, *Časopis společnosti přátel starožitností LXX*, 1962, s. 167.
- PAVEL 1969: Jakub Pavel, Metody studia památek a památkového dědictví v historickém vývoji, in: *Sborník přednášek z mezinárodního symposia „příspěvek k systému standardní inventarizace stavebních památek“*. Praha–Náměšť, 10.–17. září 1969, Praha 1969, nestr.
- PAVLÍK 1998: Milan Pavlík, Stavebně historický průzkum (SHP), in: Milan Pavlík (ed.), *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*, Praha 1998, s. 71–73.
- PAVLÍK 2004: Milan Pavlík, Raná léta v SÚRPMO v zrcadle vzpomínek, *Zprávy památkové péče* 64, 2004, č. 6, s. 491–495.
- PEŠINA [mezi 1837 a 1843]: Wáclaw M. Pešina, *Krátké popsání kr. chrámu Páně pražského sv. Wita*, [Praha, mezi 1837 a 1843].

- PETRASOVÁ 1995: TP [Taťána Petrasová], Hilbert, Kamil, in: HOROVÁ, Anděla (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění* A–M, Praha 1995, s. 259.
- PETRASOVÁ 2006: Taťána Petrasová, Hilbertův půdorysný plán katedrály sv. Víta v Praze, *Zprávy památkové péče* 66, 2006, č. 1, s. 61–62.
- PODLAHA – HILBERT 1906: Antonín Podlaha – Kamil Hilbert, *Metropolitní chrám sv. Víta*, Praha 1906 (Soupis památek historických a uměleckých v Království českém. Král. hlavní město Praha: Hradčany I).
- PROKOP 1883: August Prokop, *Zur Bau-Geschichte der brünner Domkirche*, Wien 1884 (Separat-Abdruck aus dem IX. Bande der Mittheilungen. N. F. der k. k. Central-Commission für Kunst- und historische Denkmale, 1883), s. 4–7.
- PROKOP 1904: August Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung* II, Wien 1904.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1997: Milada Radová-Štiková, Poznatky ze stavebně historického průzkumu zobecněné pro výuku jeho metody, *Průzkumy památek* IV, 1997, č. 1, s. 1–2.
- RAZÍM 2006: Vladislav Razím, Poznávání historických staveb, jeho význam a vztah k památkové péči, in: *Sborník 4/2006. Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech. Poznávání a dokumentace staveb*, Praha 2006, s. 17–22.
- RAZÍM 2011a: Vladislav Razím, Úvodem, in: Vladislav Razím – Petr Macek (eds.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 11–16.
- RAZÍM 2011b: Vladislav Razím, Stavebněhistorický průzkum a památková péče, in: Vladislav Razím – Petr Macek (eds.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 17–22.
- RAZÍM 2011c: Vladislav Razím, Fotografická dokumentace, in: Vladislav Razím – Petr Macek (eds.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 49–51.
- RAZÍM – MACEK 2011: Vladislav Razím – Petr Macek (eds.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011.
- Rekonstrukce* 1956: *Rekonstrukce historických měst. Sborník prací Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v letech 1949–1954*, Praha 1956.
- RICHTER 1925: Václav Richter, Stavební vývoj kostela sv. Salvátora v Klementinu, *Památky archeologické* XXXIV, 1925, seš. 3–4, s. 336–371.
- RICHTER 1952: Václav Richter, O vzniku města Olomouce, *Časopis Společnosti přátel starožitností* LX, 1952, s. 185–215.
- RICHTER 1959: Václav Richter, *Raněstředověká Olomouc. Stavební dějiny vzniku města*, Praha – Brno 1959 (Spisy university v Brně – Filosofická fakulta 63).
- ROHÁČEK 2007: Jiří Roháček, *Epigrafika v památkové péči*, NPÚ Praha 2007 (Odborné a metodické publikace 34).
- SAMEK 1986: Bohumil Samek, Dějiny umění na Moravě ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století (Od regionální historie k samostatnému dějepisu umění), in: *Kapitoly z českého dějepisu umění* I, Praha 1986, s. 213–225.
- SCHMIDT 1867: Friedrich Schmidt, Die Pergamentzeichnungen der alten Bauhütte zu Wien, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* XII, 1867, s. 1–10.
- SCHMORANZ 1875: Franz Schmoranz, Die Restaurirung des Domes in Königgrätz, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale. Neue Folge* I, 1875, s. XXVII–XXXII.
- SOMMER 1999: Jan Sommer, Etická kritéria stavebně-historického průzkumu, *Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností* 107, 1999, č. 1, s. 40–42.
- SOMMER 2000: Jan Sommer, Relativita autenticity (150 let uvědomělé památkové péče v Čechách), *Česká placka* 3, únor 2000, s. 3–4, <http://ceskaplacka.sweb.cz/archiv/placka03.htm>, vyhledáno 7. 9. 2014.
- SMETÁNKA 1998: Zdeněk Smetánka (rec.), MACEK, Petr, Standardní nedestruktivní stavebněhistorický průzkum, in: *Archeologické rozhledy* 50, 1998, č. 3, s. 663.
- STEFAN 1955a: Oldřich Stefan, [diskusní příspěvek], in: *Pracovní konference „Ozdravení historického jádra Hlav. města Prahy“* (rozmnožený strojopis), Praha 1955, s. 55–57.

STEFAN 1955b: Oldřich Stefan, Metody průzkumu historických staveb, in: *Sborník referátů vědecké konference konané v roce 1955*, Praha 1955.

STRAUSS 1959: Gerhard Strauss, *Städtebau. Geschichte und Gegenwart. Materialien der Konferenz Erfurt 1956. Arbeitsgruppe „Geschichte des Städtebaues und Aufbau in historischen Städten“*. Bildband, Berlin 1959 (Schriften des Instituts für Theorie und Geschichte der Baukunst).

ŠKABRADA 1995: Jiří Škabrada, K problematice publikování průzkumů památek a výchově specialistů, *Průzkumy památek* II, 1995, č. 1, s. 1–2.

ŠKABRADA 1998: Jiří Škabrada (rec.), P. Macek, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum, *Průzkumy památek* V, 1998, č. 2, s. 147–148.

ŠKABRADA 2004: Jiří Škabrada, Příspěvek k poznání počátků současné legendy grafického výstupu stavebněhistorických průzkumů, *Průzkumy památek* XI, 2004, č. 1, s. 188–191.

ŠTULC 1996: Josef Štulc, Praha. Historické město na rozcestí, *Umění a řemesla* 38, 1996, č. 2, s. 5–8.

UHLÍKOVÁ 2004: Kristina Uhlíková, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004 (Fontes historiae artium XI).

UHLÍKOVÁ 2010: Kristina Uhlíková, *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*, Praha 2010.

VÁCLAVÍK 2011: František R. Václavík, Pasportizace a inventarizace (PI), in: Vladislav Razím – Petr Macek (eds.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 70–72.

VARHANÍK 1998: Jiří Varhaník, K některým aspektům stavebně historických průzkumů a jejich aplikaci v praxi, *Průzkumy památek* V, 1998, č. 2, s. 1–2.

VARHANÍK 2003: Jiří Varhaník, K institucionalizaci archeologického výzkumu a stavebně historického průzkumu v naší památkové péči, in: *Staletá Praha* 24, Praha 2003, s. 253–256.

VARHANÍK 2004: Jiří Varhaník, Stavebně historický průzkum v současné praxi památkové péče, in: *Dějiny staveb* 2003, Plzeň 2004, s. 45–49.

VARHANÍK 2006: Jiří Varhaník, Pojem dokumentace v platných předpisech památkové péče, in: *Sborník 4/2006. Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech. Poznávání a dokumentace staveb*, Praha 2006, s. 23–28.

VARHANÍK 2012: Jiří Varhaník, Průzkum a dokumentace v současné právní úpravě státní památkové péče, *Průzkumy památek* XIX, 2012, č. 1, s. 1–6.

VESELÝ 2011: in: Vladislav Razím – Petr Macek (eds.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 52–58.

VILÍMKOVÁ 1975: Milada Vilímková, *Karlštejn. Stavebně historický průzkum. I. etapa. Texty archivních dokladů ke stavebnímu vývoji hradu* (nedokončený pasport SÚRPMO uložený v NPÚ-GnŘ), Praha 1975.

VILÍMKOVÁ 1986: Milada Vilímková, Podíl práce historiků na úkolech stavebně-historického průzkumu (Retrospektiva), in: *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Libalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových města a objektů*, Praha 1986, s. 128–135.

VIOLLET-LE-DUC 1854: Eugène Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* I, Paris 1854.

VIOLLET-LE-DUC 1866: Eugène Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* VIII, Paris 1866.

VIOLLET-LE-DUC – MÉRIMÉE 1849: Eugène Viollet-le-Duc – Prosper Mérimée, Instructions pour la conservation, l'entretien et la restauration des édifices diocésains, et particulièrement des cathédrales, in: *Bulletin du Comité historique des monuments écrits de l'histoire de France, histoire – sciences – lettres* I, Paris 1849, s. 131–155.

VITET 1852: L. V. [Louis Vitet], Ueber die Reparatur, Restaurazion, Erhaltung und Vollendung mittelalterlicher Baudenkmäler, *Allgemeine Bauzeitung* XVII, 1852, č. 11–12, s. 305–375.

VOCEL 1858: Erasmus Wocel, Die Burgstelle und die Kirchen zu Tetin I, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* III, 1858, č. 3, s. 76–78.

VOCEL 1863: Jan E. Wocel, Kostel sv. Jiljí v Milevsku, *Památky. Časopis Musea království Českého pro dějepis hlavně český* V (roč. X), 1863, seš. 5, s. 232–235.

VOHRNA 1969: Jiří Vohrna, Činnost Státního ústavu pro rekonstrukci historických měst a objektů v Praze, in: *Sborník přednášek z mezinárodního symposia „Příspěvek k systému standartní inventarizace stavebních památek“*, Praha – Náměšť, 10.–17. září 1969, Praha 1969, nestr.

VOHRNA 1979: Jiří Vohrna, *Pěťadvacet let činnosti Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů. 25 výročí trvání ústavu. Bulletin SÚRPMO – mimořádné číslo*, Praha 1979.

VOHRNA 1986: Jiří Vohrna, K 75. narozeninám Dr. Dobroslava Líbala, in: *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových města a objektů*, Praha 1986, s. 136–143.

VOŠAHLÍK 1985: Aleš Vošahlík, Metodika průzkumů, hodnocení a dokumentace historických urbanistických souborů z hlediska památkové péče pro potřebu územního (urbanistického) plánování v socialistických zemích, in: Aleš Vošahlík (ed.), *Metodika průzkumů historických měst socialistických států z hlediska památkové péče*, Praha 1985, s. 3–11.

VOŠAHLÍK 1986: Aleš Vošahlík, Metodika průzkumů, hodnocení a dokumentace historických urbanistických souborů z hlediska památkové péče pro potřeby územního plánování v socialistických zemích, *Památky a příroda* 11, 1986, č. 6, s. 322–328.

WAGNER 1942: Václav Wagner, *Pardubice*, Praha 1942 (Poklady umění v Čechách a na Moravě 52–53).

WAGNER 1948: Václav Wagner, *Klatovy*, Praha 1948.

WIRTH 1932: Zdeněk Wirth, *Praha v obraze pěti století*, Praha 1932.

WIRTH 1944: Z.W. [Zdeněk Wirth], Mladá Boleslav. Příprava upravitelského plánu, *Umění. Sborník pro českou výtvarnou práci* XVI, 1944, seš. 1–2, s. 71–72.

WIRTH 1957: Zdeněk Wirth, Vývoj zásad a praxe ochrany památek v období 1800–1950, *Umění* V, 1957, č. 2, s. 105–116.

WIRTH 1961: Zdeněk Wirth, Výzkum architektonických památek – Úvod, in: *Architektura v českém národním dědictví*, Praha 1961, s. 843–844.

ZAHRADNÍK 1999: Pavel Zahradník, Dějiny metropolitního chrámu, in: Dobroslav Líbal – Pavel Zahradník, *Katedrála svatého Víta na Pražském hradě*, Praha 1999, s. 9–46.

ZAHRADNÍK 2001: Pavel Zahradník, Na okraj působení Josefa Mockera na svatovítské katedrále (Ke vzájemným vztahům Josefa Mockera a Friedricha von Schmidta), *Zprávy památkové péče* 61, 2001, č. 2, s. 24–27.

ZAHRADNÍK – RAZÍM 2012: Pavel Zahradník – Vladislav Razím, Potřeba metodiky archivního (historického) průzkumu v rámci SHP, *Průzkumy památek* XIX, 2012, č. 1, s. 132–134.

ZAP 1854: [Karel Vladislav Zap], Zachovávání starožitných památek, především stavitelských, *Památky archaeologické a místopisné* I, 1854, seš. 1, s. 2–9.

ZAP 1861: Zap. [Karel Vladislav Zap], Chrám sv. Jiří na hradě Pražském, *Památky. Časopis Musea království Českého pro dějepis hlavně český* IV. (roč. VIII), 1861, odd. 2, seš. 4, s. 162–175.